

Dr. Izsó István

Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból

Rudabánya
2006

Dr. Izsó István

**Szemelvények
a középkori montanisztika
magyarországi történetének
írott forrásaiból**

(1000 – 1526)

RUDABÁNYA
2006

Szerkesztette:
HADOBÁS SÁNDOR

A borítón:
A selmeci városi és bányajog kódexének első oldala.

ISBN 978 963 86575 7 2

Kiadja az
ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY
(3733 Rudabánya, Petőfi u. 24.)
a **Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum**
(Rudabánya) közreműködésével

Felelős kiadó: Boza István, az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány Kuratóriumának elnöke. – *Nyomdai munkák:* Z-Press Kiadó Kft., Miskolc. *Felelős vezető:* Kása Béla.

Tartalomjegyzék

Előszó.....	6
--------------------	----------

I. A montanisztika magyarországi történetének általános forrásai	9
---	----------

1. Általános források (törvénycikkek, országos rendelkezések, események)	9
2. Az esztergomi érsekség pisetum-jogára és bányászati jogosítványaira vonatkozó források.....	30
3. A sójövedékre (saláriumra) és sószállításra vonatkozó fontosabb dokumentumok	33

II. Az alsó-magyarországi bányavidékre vonatkozó források.	39
---	-----------

1. A bányavidékre vonatkozó források	40
2. A hét alsó-magyarországi bányavárosra vonatkozó dokumentumok	49
2.1. Bakabánya (Pukkantz – Hont vármegye).....	49
2.2. Bélabánya (Dilln, Fejérbánya, Fehérbánya – Hont vármegye)	51
2.3. Besztercebánya (Neusohl – Zólyom vármegye)	54
2.4. Körmöcbánya (Kremnitz – Bars vármegye)	61
2.5. Libetbánya (Libethen – Zólyom vármegye)	69
2.6. Selmezbánya (Schemnitz, Sebnitz – Hont vármegye) .	70
2.7. Újbánya (Königsberg – Bars vármegye).....	81
3. Alsó-Magyarországra vonatkozó egyéb források	82
3.1. Breznóbánya (Bries – Zólyom vármegye)	82
3.2. Korpona (Karpfen – Hont vármegye)	86
3.3. Némethlipcse (Liptó vármegye).....	86
3.4. Rózsahegy (Rosenberg – Liptó vármegye)	87
3.5. Nagybörzsöny (Hont vármegye).....	87

III. A felső-magyarországi bányavidékre vonatkozó források 89

1. A bányavidékre vonatkozó források 89
2. A hét felső-magyarországi bányavárosra vonatkozó források 95
 - 2.1. Gölnicbánya (Göllnitz – Szepes vármegye)..... 95
 - 2.2. Igló (Zipser Neudorf – Szepes vármegye) 98
 - 2.3. Jászó (Jasov – Abaúj-Torna vármegye) 99
 - 2.4. Rozsnyó (Rosenau – Gömör és Kishont vármegye) ... 101
 - 2.5. Rudabánya (Borsod vármegye)..... 103
 - 2.6. Szomolnok (Schmölnicz – Szepes vármegye) 103
 - 2.7. Telkibánya (Abaúj-Torna vármegye)..... 106
3. Felső- Magyarországra vonatkozó egyéb források..... 108
 - 3.1. Bóca (Liptó vármegye) 108
 - 3.2. Dobsina (Dobschau – Gömör és Kishont vármegye).. 108
 - 3.3. Lassúpatak (Stillbach – Szepes vármegye)..... 110
 - 3.4. Rimabánya (Gömör és Kishont vármegye)..... 111
 - 3.5. Rudabányácska (Szépbánya – Zemplén vármegye).... 112
 - 3.6. Sóvár (Eperjes – Sáros vármegye)..... 112

IV. Az ÉK-i bányavidékre vonatkozó források 114

1. Máramaros bányászatára vonatkozó dokumentumok 114
2. Nagybánya, Felsőbánya és Kapnikbánya vidékére vonatkozó dokumentumok..... 117
3. Láposbánya (Szatmár vármegye)..... 124
4. Egyéb 124

V. Az erdélyi bányavidékekre vonatkozó források 125

1. Erdélyre vonatkozó dokumentumok 125
2. Erdély egyes vidékeire vonatkozó források..... 130
 - 2.1. Abrudbánya (Alsó-Fehér vármegye) 130
 - 2.2. Aranyosbánya (Offenbánya – Torda-Aranyos vármegye) 132

2.3. Barcaság	133
2.4. Dész, Dészvár (Szolnok-Doboka vármegye).....	134
2.5. Désakna (Szolnok-Doboka vármegye)	136
2.6. Hunyad (Vajdahunyad – Hunyad vármegye).....	137
2.7. Kolozsakna (Kolozs vármegye)	138
2.8. Körösbánya (Altenberg – Hunyad vármegye) és Kisbánya (Boica, Pernseyfen – Hunyad vármegye)	139
2.9. Radna (Rodna – Beszterce-Naszód vármegye).....	141
2.10. Torda (Torda-Aranyos vármegye)	142
2.11. Torockó (Eisenburg - Torda-Aranyos vármegye).....	143
2.12. Vízakna (Alsó-Fehér vármegye).....	144
2.13. Zalatna (Alsó-Fehér vármegye)	145

**VI. Magyarország és az ún. társországok egyéb vidékeire
vonatkozó források.....** 146

1. Bánság	146
2. Szlavónia, Horvátország	146
3. Szerbia, Bosznia	148
4. Egyéb területek, illetve dokumentumok	149

A forrásjegyzékben hivatkozott irodalom..... 152

Földrajzinév-mutató..... 157

Előszó

A magyarországi montanisztika (a bányászat, kohászat és erdőszet) történetével foglalkozó szakirodalom és ezen belül az általam vizsgált időszak szakirodalma az elmúlt másfél évszázadban olyan sokrétűvé és terjedelművé duzzadt, hogy az eddig megjelent több száz könyv, tanulmány és cikk csak nehezen tekinthető át. A szerzők többsége ugyanakkor viszonylag jól körülhatárolható okleveles és egyéb írott forrásanyagra támaszkodik, illetve hivatkozik az egyes művekben, amelyek részben ma már digitalizált formában is megtalálhatók, és ezáltal könnyebben hozzáférhetők a különböző elektronikus kiadványokban vagy az interneten.

E kötetben kísérletet teszek arra, hogy a különböző tanulmányok szerzői által hivatkozott forrásokat tematikus csoportosításban és azon belül kronologikus sorrendben bemutassam. Terjedelmi okokból természetesen nincs módom arra, hogy a dokumentumok teljes szövegét közreadjam (ez ugyanis több ezer oldalt tenne ki), de úgy gondolom, hogy érdeklődésre tarthat számot, ha az egyes források megjelenési helyét közlöm. Tekintettel arra, hogy túlnyomórészt latin, illetve német nyelvű forrásokról van szó, a kötetben azokat a kiadványokat is feltüntettem, ahol a forrásdokumentumok magyar fordítása egészében vagy egyes részeiben megtalálható, illetve regesztájuk, kivonatos tartalmi összefoglalásuk megjelent. Emellett a könnyebb használhatóság érdekében röviden összefoglalva és magyarázva igyekszem kiemelni vagy idézni azokat a fontosabb momentumokat, amelyek a magyar montanisztika történet szempontjából jelentőséggel bírnak.

Az egyes okleveleket átíró, megerősítő későbbi okiratokat, valamint az egyazon tárgyhoz vagy eseményhez kapcsolódó különböző forrásokat, lehetőleg az alapidokumentum közlésénél ismertetem, illetve ahol ezt a szerkesztési elvet nem láttam célravezetőnek, utalok az egyes források összefüggéseire.

Szeretném rögtön leszögezni, hogy az alábbiakban közreadott „forráskatalógus” nem teljes, csupán azokat a dokumentumokat tartalmazza, amelyekre vonatkozó műveket és az ott hivatkozott forrásokat módomban állt feldolgozni. Levéltári kutatásokra sem lehetőségem, sem felkészültségem okán nem vállalkozhattam, maradtam tehát a számomra elérhető szakirodalom körén belül. Úgy gondolom azonban, hogy a témakör után érdeklődők számára a kötet ebben a stádiumában is használható lehet.

Nem tagadom azt sem, hogy az általam alkalmazott csoportosítási kategóriák is önkényesek, de áttekintve a feldolgozott dokumentumokat, úgy vélem, helyesen döntöttem abban, hogy a kategorizálás legfontosabb kritériumaként a könnyű beazonosíthatóságot és kereshetőséget kellett szem előtt tartanom. Ezért választottam olyan területi lehatárolásokat (pl. Alsó- és Felső-Magyarország, Bánság, stb.) melyek nem a vizsgált korszakra jellemzőek, hanem későbbi eredetűek. Jól körülhatárolható bányavidékek viszont már a középkorban is voltak, és a tartalomjegyzékben megfigyelhető területegységek általában nincsenek ellentmondásban ezekkel. Az egyes tematikus csoportokat fejezetek szerint választottam külön, és a fejezetek elején igyekszem megindokolni azokat a kritériumokat, amelyeket a csoportosításnál figyelembe vettem.

A forrásdokumentumok felsorolásánál és ismertetésénél megjelenésük helyére szintén terjedelmi okok miatt rövidítések használatával hivatkozom, és a rövidítésekhez kapcsolódó irodalomjegyzéket a kötet végén adom közre. A források felsorolásán túlmenően az összefüggések érzékeltetése érdekében néhány olyan adatot és eseményt is szerepeltetek, ahol az eredeti forrást az általam feldolgozott szakirodalomból nem tudtam meghatározni, de az események láncolatának érzékeltetéséhez szükségesnek ítéltam feltüntetésüket. Ez utóbbi adatok többsége a *Benda Kálmán* nevével fémjelzett magyar történelmi kronológiából származik.

Az irodalomjegyzék csak azokat a műveket sorolja fel, amelyekben az egyes forrásdokumentumok szövege, vagy fordításuk, regesztájuk, esetleg egyéb, a tartalmukra vonatkozó hivatkozások megjelentek, de nem tartalmaz arra vonatkozó részletes kimutatást, hogy az egyes forrásokra a szerzők mely műveikben hivat-

koztak. Ez a feldolgozás ugyanis már sokszorosán meghaladta volna eredeti célomat, amely kezdetben csupán arra irányult, hogy magam áttekinthessem a korszak írott forrásanyagát.

Végül a kötetet földrajzinév-mutató is kiegészíti, hogy az egyes dokumentumokban szereplő bányahelyek, települések stb. könnyebben kereshetők legyenek. A mutató elkészítéséért a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum (Rudabánya) munkatársainak, Papp Andreának és Kálnay Dánielnek tartozom köszönettel.

Miskolc, 2006. október hó.

Dr. Izsó István

I.

A montanisztika magyarországi történetének általános forrásai

Ebben a fejezetben többnyire a bányászatra vonatkozó, illetve azzal összefüggő törvénycikkeket, országos rendelkezéseket és egyéb olyan eseményeket idéző forrásokat gyűjtöttem időrendbe, melyeket általános jellegük miatt a többi fejezet egyikébe sem tudtam besorolni. Az általános forrásokon túl két témakört önálló fejezetben csoportosítottam: az esztergomi érsekség pisetum-jogára, illetve országos jelentőségű bányászati jogosítványaira vonatkozó dokumentumokat, valamint a sószállítással és sójövedékkel kapcsolatos 11-13. századi okleveles forrásokat.

1. Általános források (törvénycikkek, országos rendelkezések, események)

A korszakban hiába keresnénk olyan törvényt vagy más jogszabályt, amely az ország egész területe vonatkozásában, a mai értelemben vett ágazati törvényekből ismert általános formában szabályozta volna a bányászat, kohászat vagy erdészet viszonyait. Ezeket a tevékenységeket általában csak helyi vagy partikuláris hatállyal, nagyjából szokatlan jogi eszközök útján szabályozták, ugyanakkor számos olyan forrásdokumentum áll rendelkezésünkre, amely a montanisztika-történet szempontjából egy-egy fontos momentumot tartalmaz, és emiatt helye van ebben a fejezetben.

1070 előtt. – Jehuda-ha-Cohen rabbi jognyilatkozatában a magyarországi pénzverés felügyelőjéről tesz említést. Ez az első okleveles említés arról, hogy a magyarországi pénzverésnek és felté-

telezhetően a korabeli királyi pénzügyi igazgatásnak már ebben a korban van királyi tisztviselője.

„...*te Hagar országában¹ rábeszélte, hogy szóljak a királynével, miszerint bízta meg a pénzverésre ügyelőt, hogy Simonnak ezüstjéből pénzt veressen, és pedig 100 fontból: úgy hogy az ebből eredő hasznot meg fogom osztani veled.*”

ÁUO VI. kötet, 573-574.

1095 után. – Könyves Kálmán király uralkodása idejétől a pénzügyi igazgatást (beleértve a bányászatból eredő királyi jövedelmek kezelését is) főleg mohamedán és zsidó vallású kereskedők, pénzemberek (az un. kálizok) tartják kezükben. Egy 1111-ből származó oklevél szerint „*institories regii fisci, quos hungarice caliz vocant*” azaz „*a királyi fiskusok intézőit magyarul kálizoknak hívták*”. A kálizokat latin nyelvű források „*monetariusoknak*”² is nevezték, amely egyértelműen arra utal, hogy kezükben összpontosult a pénzverés és nyilvánvalóan a pénzveréshez szükséges nyersanyagok biztosítása is. Abu Hámid al-Garnáti³ erről a következőket írja: „*a horezmiek⁴ sokan vannak Magyarországon, és a királyt szolgálják...*”. III. András uralkodása idején a kálizok alkalmazása a királyi kincstár igazgatásában több összetűzésre is alkalmat ad a nemességgel, a papsággal, illetve a Szentszékkal.

Benda I. kötet 97.

1131 előtt. – Először említi oklevél az udvarispán (curialis comes, nádorispán) tisztségét, aki a nádortól átveszi a gazdasági ügyek irányítását és egészen 1214-ig, a tárnokmesteri tisztség kialakulásáig feladatkörét képezi a királyi jövedelmek kezelése. Ebben az időben az államgazdaság és igazgatás még nem válik külön a királyi magángazdaságtól és a pénzügyigazgatást és törvénykezést az uralkodó magángazdaságának tisztviselői, a különböző ispánságok

¹ Magyarországon.

² Jelentése: pénzverő.

³ 1150-53 között Magyarországon tartózkodó arab utazó.

⁴ Mohamedán vallásúak.

vezetői intézik. Az árpádkori oklevelekből a kormányzásnak és közigazgatásnak tisztán személyes jellegű képe bontakozik ki.

Benda I. kötet 105., FCD II. kötet 82-85., Ember 24.

1150-53. – A Magyarországon tartózkodó Abu Hámid al-Garnáti említést tesz az ország gazdagságáról: *„Országuk, melyet Unkuríj-jának hívnak, 78 városból áll, s mindegyikben számtalan erőd, a hozzá tartozó majorságokkal, falvakkal, hegyekkel, erdőkkel, kertekkel... Hegyeik sok ezüstöt és aranyat rejtenek magukba.”*

1154. – Idrisi arab geográfus földrajzi munkájában ugyancsak beszámol a magyarországi városokról.

Benda I. kötet 109-111.

1185 körül. – A III. Béla uralkodásának idejéből származó – a király második házasságával összefüggésben készített – királyi jövedelem-összeírás a pénzverési- és a sóregále bevételeit is felsorolja. Az oklevélben szereplő adatok szerint a jövedelmeknek közel $\frac{1}{4}$ -e származott a pénzverésből, mintegy 7 %-a pedig a sóbányászatból és sókereskedelemből. Az egyéb bányajövedelmeket⁵ az oklevélben még nem különítették el, így azok mértékére nem lehet következtetni belőle.

FCD II. kötet 217-218., Benda I. kötet 120., MBÉT I. kötet 33. és 63.

1190. – Az Ottokár stájer és Lipót ausztriai herceg által megállapított Stein-i vámszabály rendelkezik a Magyarországról szállított áruk vámtételeiről, és ezek között bányatermékek (réz, ón, ólom, vas, kősó) is szerepelnek.

Az 1243. évi Hainburg-i vámszabályzat a magyarországi termékek között szintén említést tesz a rézről.

FCD VII. kötet, 1. rész 278-285., Bánya 80.

⁵ A bányajövedelmek a királyi bányaregále-jogból (jus regale minerale) eredtek, melynek jelentését úgy lehet röviden összefoglalni, hogy a bányaművelés joga független volt a földtulajdontól, és a regále alá vont ásványokhoz fűződő minden jog a királytól eredt, ezért a kitermelt ásványok után a királyt részesedés illette meg. Elsőként az un. roncaliai constitutio (1158) fogalmazta meg Németországban az ezüstbányák vonatkozásában, és onnan került át Magyarországra is.

1214. – Először említi oklevél a tárnokmester (magister tavernicorum)⁶ tisztségét, aki az udvarispántól veszi át annak gazdasági feladatait, valamint a magánföldesúri és a felségjogon élvezett királyi jövedelmek kezelését. Az első tárnokmester a Batthyány nemzetségből való Salomon.

CJH, Benda I. kötet 131.

1218. – II. András oklevélbe foglalja a pénzverés decentralizálására vonatkozó, Apod fia Dénes tárnokmester által szorgalmazott intézkedéseket. Az oklevél többek között Buda, Csanád, a Szerémség és Szlavónia új pénzverő kamaráit is felsorolja. Apod fia Dénes nevéhez fűződnek a regále-jövedelmek biztosítására vonatkozó intézkedések, új sókamarák szervezése, valamint a kamarák bérbeadásának⁷ javaslata is izmaelita és zsidó pénzemberek részére.

FCD III. kötet, 1. rész 250-254., Benda I. 130. és 132., Ember 39.

1222. – II. András az Aranybulla XIX. törvénycikkében rendelkezik a vendégnépek kiváltságainak megtartásáról, XXIV. törvénycikkében elrendeli, hogy a pénzváltó kamaraispánok, sókamarások és vámosok magyar nemesek legyenek és izmaeliták, zsidók ne tölthessenek be ilyen tisztségeket, a XXV. törvénycikkben pedig szabályozza, hogy az országban sót csak Szabolcson, Regécen és a végeken lehet raktározni. A rendelkezéseket 1351-ben I. Lajos átírja és megerősíti.

A vendég telepések (hospesek) megbecsülésére irányuló intézkedés nem újkeletű a királyi Magyarországon, hiszen két évszázaddal korábban már Szent István király Imre herceghez szóló intelmében is kiemelte jelentőségüket:

„A vendég és jövevény népekben oly nagy haszon vagyon, hogy a királyi méltóság érdem szerint nekik adhatja a hatodik helyet... Mert amint különb-különbféle tartományok széléről jönnek a ven-

⁶ Tárnokok, főtárnokok ezt megelőzően is voltak, de az udvarispán alárendeltségébe tartoztak.

⁷ A bérletrendszer bevezetésével a királyi, és egyben állami pénzügyek fokozatosan elválnak az egyéb állami igazgatási jellegű feladatoktól.

dégek, különb-különbféle szót és szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magokkal, ami mind a király udvarát ékesíti és teszi nagyságosabbá...”

CJH, FCD IX. kötet, 2. rész, 37-47.

1225. – III. Honorius pápa – tekintettel arra, hogy II. András az Aranybullában foglaltak ellenére sem szakít a zsidó és izmaelita kamaraispánok alkalmazásának gyakorlatával – tiltakozik a nem keresztény vallásúak magyarországi hivatalviselése ellen.

1231. március 3. – IX. Gergely pápa hasonló tiltakozó levelet fogalmaz meg. Ennek ellenére II. András 1232-ben a zsidó származású Teka-t teszi meg kamaraispánnak.

FCD III. kötet, 2. rész, 48-50., III. kötet, 2. rész, 241-244. és III. kötet, 2. rész, 271-272.

1231. – A XXVII. törvénycikk ismételten elrendeli, hogy a vendégtelepeseket *„bármilyen nemzetből valók, a kezdettől fogva nekik engedett szabadságban kell örökké megtartani”*. A XXXI. törvénycikk pedig arról rendelkezik, hogy *„a pénzverde, a sókamárkák és más állami hivatalok élére zsidókat és szaracénokat ne állítsanak”*.

CJH.

1232. február 25. – Az esztergomi érseknek az ország interdictum⁸ alá vetéséről szóló okirata először fogalmazza meg, hogy a király minden kamarai ügyben tárnokmestere tanácsával él, és a tárnokmester a király legfőbb pénzügyi tanácsosa.

Knauz I. kötet 282.

1232. augusztus 20. – II. András a Jakab pápai prelátussal megkötött *„Beregi Egyezmény”*-ben kötelezettséget vállalt arra, hogy zsidókat és szaracénokat, vagyis izmaelitákat ezután nem helyez a

⁸ Egyházi kiközösítés, amely többek között vonatkozott az izmaeliták hivatalviselését támogató Apod fia Dénes nádorra és Sámuel kamaraispánra, Miklós fia Miklós tárnokmesternek pedig haladékot adott a „megjavulásra”. Az interdictumot az érsek 1232. áprilisában felfüggesztette, majd augusztusban a pápa kérésére eltekintett alkalmazásától.

pénzverő-, só- és adókamarák vagy más közhivatalok élére, az egyházak pedig szabadon szállíthatják a saját sóikat és szabadon hasznosíthatják azokat, illetve kereskedhetnek velük, és az ebből fakadó nyereség is őket illeti meg (bővebben az I/3. fejezetben → 1233).

FCD III. kötet, 2. rész 319-326., Knauz I. kötet 292-295., MBÉT I. kötet 68-69.

1239. december 10. – IX. Gergely pápa IV. Béla kérésére azzal a feltétellel engedélyezi a zsidó és izmaelita kamarabérloők hivatalviselését Magyarországon, hogy melléjük keresztény ellenőrző személyeket kell állítani. E feltétel alapján alakul ki az esztergomi érsek „pisetárius”-ának intézménye és jogköre, aki később a pénzverés ellenőrzése mellett a bányavárosokban egyéb fontos hatásköröket is gyakorol.

FCD IV. kötet, 1. rész, 174-175., Benda I. kötet 146.

1250-55. – Intézkedések történnek a pénzverés decentralizációja érdekében. Az addig egyetlen esztergomi pénzverő kamara mellett megkezdzi ezirányú működését a szerémi, a budai és a szlavóniai báni kamara is.

Benda I. kötet 153.

1291. – III. András a rendek kívánságára a IX. törvénycikkbe foglalja, hogy a továbbiakban a nádorispánt, a tárnokmestert, az alkancellárt és az országbírót a rendek tanácsainak meghallgatásával (ex consilio nobilium regni) nevezi ki.

CJH.

1300. – III. András király római prokurátora a király megbízásából 4.500 márka⁹ (mintegy 1.100 kg) aranyat ad el Firenzében. A do-

⁹ A márka (mark) a nemesfémek mérésére szolgáló német eredetű súlymérték volt (1 márka kb. 0,234 kg-nak felelt meg). Magyarországon 1150-től kezdték alkalmazni az addig használt font helyett. 1 márkát arany esetében 24 karátra, illetve 288 grénre, ezüst esetében pedig 16 latra, illetve 64 nehezékre osztottak fel. A pénzveréshez használt ezüstöt általában 15 latosra finomították, majd ehhez adták hozzá a pénzönt-

kumentum jól szemlélteti a középkori Magyar Királyság aranyterelésének mértékét és jelentőségét.

ÁUO V. kötet 262-263., Paulinyi 1972. 201.

1308. – Egy ismeretlen, valószínűleg francia származású dominikánus szerzetes a következőképpen számol be Magyarországról: *„Földje... rendkívül gazdag... aranyban és ezüstben;... az erdélyi területeken óriásiak a sóhegyek, és ezekből úgy vájják a sót, mint a követ, és elszállítják az egész országba és az összes környező országokba.”*

Blazovich 134.

1315. augusztus. – I. Károly Nécsei Dömötört nevezi ki tárnokmesterré és megbízza az új gazdaságpolitika irányításával. Tisztségét 1338-ban bekövetkezett haláláig viseli. A tárnokmester a pénzügyek legfőbb irányítója, aki kézben tartja a pénzügyigazgatás minden szálát, és az államháztartást nem csak irányítja, hanem a pénzügyi alkalmazottak felett bírói hatóságot is gyakorol. 1340-től a tárnokmestert gazdasági-pénzügyi kérdésekben a kincstárnok helyettesíti.

Benda I. kötet 194., Ember 30.

1318. augusztus 30. – I. Károly szabályozza a magyar kereskedők Velencével folytatott kereskedelmét.

Benda I. kötet 195.

1323. január 6. – I. Károly Temesvárott kelt, és az erdélyi káptalanhoz intézett rendelete szerint az országos rendek kérésére a királyság korábbi állapotának helyreállítása érdekében új, jó és állandó, az ország egész területén forgalomba hozandó ezüstpénzt veret, és az ország pénzverő-kamaráit, melyeket Heys comes, Gurhes László, Imre, Peuldre Péter és Josreh kamaraispánoknak bérbeadott, kötelezi az új pénz verésére. A király elrendeli az új dénárrok forgalomba hozatalát, és intézkedik a pénzváltási kötelezettség

vény előállításához szükséges mennyiségű rezet. A későbbi aranyforintok veréséhez pedig a cementező-mű eleve 23 karát és 9 grén finomságú öntvényt állított elő. (A Pallas Nagy Lexikona, Paulinyi 1936. 69.)

teljesítéséről. Emellett hat új pénzverő- és bányakamarát¹⁰ szervez Körmöcbányán, Szomolnokon, Szatmárban, Váradon, Erdélyben és Pécsen a már meglevő esztergomi, budai, szerémi és csanádi kamarák mellé. A 10 bányakamarából, valamint az elkülönült szlavóniai báni kamarából álló szervezet csak viszonylag rövid ideig marad fenn a Károly által létrehozott formában, idővel a pécsi, szerémi, lippai és váradi kamara is megszűnik. Az elkülönülten működő szlavóniai báni kamarát pedig I. Lajos szünteti meg 1351 decemberében.

FCD VIII. kötet, 7. rész 153-154., Hóman 75-77. és 253-254., Benda I. kötet 198., Paulinyi 1936. 61-62., Ember 39-40.

1325. – I. Károly királyi nemesérc-beváltási monopóliumot vezet be az országban, és rendeletének végrehajtását – a nemesércek beváltását és pénz alakjában történő forgalmazását – a pénzverő-kamarákra bízta. Az intézkedés szoros kapcsolatot teremt az addig általában függetlenül működő pénzverő- és bányakamarák (urburariusok) között, majd 1338 után a bányakamarák beolvadnak a pénzverő-kamarákba. A király a pénzverő-kamarák bérbeadásakor kiköti, hogy *„minden bányavárosban legyen egy királyi ház, hová minden ott kiaknázott aranyat és ezüstöt finomítás végett be kell adni, s azokat máshová, mint a királyi kamarába vinni nem szabad”*, és különösen kiemeli, hogy *„a bányavárosokból nemesérceket kivinni nem szabad”*. Ezzel az intézkedésével gyakorlatilag megszünteti a veretlen arany és ezüst szabad forgalmát. Az év során megkezdik az aranyforintok verését Magyarországon.

FCD VIII. kötet, 3. rész 238., 508., 4. rész 293., IX. kötet, 1. rész 197., 345., 356., 494., 554. és 620., X. kötet, 3. rész 117., Wenzel 1880. 346. és 349., Hóman 127-128. és 200-209., Paulinyi 1933. 65., Benda I. kötet 199.

1327. május 17. – I. Károly kiadja az első fennmaradt országos bányajogi rendelkezést, melyben a régi szokásjogtól eltérően úgy

¹⁰ A kamarák kezelték a pénzverést, a pénz- és nemesérc-beváltást, a bányákat, a sómonopóliumot és a vámokat is. Személyzetük nem királyi vagy állami hivatalnokokból állt, hanem a kamara bérlőjével magánjogi szerződéses viszonyban álló alkalmazottakból, familiárisokból.

rendelkezik, hogy „báriknek, akár a szerzetes és világi egyházak főpapjainak, akár a nemeseknek a földjein és pusztáin találtak is arany- és ezüsbányákat, amíg a tulajdonosok nem tagadják el azok létezését és megnyitását, földjeiknek, amelyekben az arany- és ezüsbányák vannak, háborítatlan és örökös birtokában maradjanak, és azokkal éljenek, sőt még a földjeikben talált arany- és ezüsbányából a bányászok régi szokása szerint befolyó királyi jövedelmeknek a harmadrészt is kapják meg teljességgel, úgy, hogy örökké rendelkezni fognak afölött.”¹¹

FCD VIII. kötet, 3. rész 198-199., Hóman 152-153., MBÉT I. kötet 69-70., KBM.

1329. április 1. – I. Károly úgy rendelkezik, hogy az aranyforint mellett – cseh mintára – új, nehéz súlyú ezüstpénzt kell verni.

1338. – A király elrendeli, hogy – az általa korábban bevezetett kettős valutarendszerrel szakítva – az országban aranyvalutát kell bevezetni fizetőeszközként. A rendelkezésre a körmöci és szomolnoki kamara bérbeadásáról szóló szerződés soraiban is utal, amikor a garasverés megszüntetésével az új, állandó érvényű aprópénz kibocsátásával kapcsolatos intézkedéseket tesz.

Hóman 102. és 260., Szekfü 16-23. Benda I. kötet 202.

1335. november 1. – A visegrádi királytalálkozón I. Károly magyar, III. Kázmér lengyel és János cseh király szabályozzák az északra vezető kereskedelmi utak forgalmát az árúmegállító joggal rendelkező Bécs elkerülése érdekében. Az egyezmény eredményeképpen kapcsolódik be a nemzetközi kereskedelmi forgalomba a Kassa – Lócse – Krakó és a Kassáról a bányavidéken át Brünnbe vezető út.

Benda I. kötet 204.

1337. – Az év folyamán az arany ára egész Európában felszökik, melynek kiváltó oka az Afrikával folytatott aranykereskedelem átmeneti megszűnése. Az európai aranykrízis csak 1344-ben szűnik meg, amikor egyrészt helyreállnak az afrikai kereskedelmi útvonalak, másrészt a magyar királyi kincstár Itáliában piacra dobja

¹¹ Tóth Péter fordítása.

aranykészleteit. Ezzel visszaáll az arany és ezüst korábbi értékaránya.

Benda I. kötet 205. és 208.

1340. – I. Károly Móric fia Simon mester részére arany, ezüst és más ércek bányászatára adott adománylevelében – megkímélendő őt, mint földbirtokost a kamarai tisztek zaklatásaitól – az urbura¹² szedésének és a kincstárba történő beszolgáltatásának jogával is felruházza. Intézkedésével a király egy földbirtokost és annak utódait a birtokain művelt bányák vonatkozásában nem csak bányászati joggal ruházza fel, hanem egyszersmind „örökös kamaraispánná” is kinevezi. Az oklevél jól példázza a földbirtokosok bányászati jogosultságának gyakorlását.

FCD VIII. kötet, 5. rész 277., Hóman 216-217.

1340. december 19. – Első ízben említi oklevél a királyi kincstartó (thesaurarius regius) tisztségét, aki ekkor még a tárnokmester felügyelete alatt áll, de 1379. után átveszi a tárnokmestertől annak gazdasági feladatait, a királyi jövedelmek kezelését és fokozatosan a királyi tanács legbefolyásosabb tagjává válik. A kincstartó kezében összpontosul az összes felségjogon élvezett (állami jellegű) királyi jövedelem, de az uralkodó magánföldesúri jogait – ellentétben a tárnokmesterrel – már nem a kincstartó, hanem a budai várnagy kezeli¹³.

Benda I. kötet 206., Ember 30-31.

¹² A kitermelt ércek után a királyi kincstárt megillető hányad, a királyi regálejogból fakadó jövedelem (bányatized, bányavám, bányaúrbér, stb.); pl. Besztercebánya alapítólevele (1255) az ezüstércek urburáját 1/8 részben, az aranyércekét 1/10 részben határozta meg, de Offenbánya privilégiumában (1325) már az aranyércek esetében is 1/8 rész van meghatározva. Ebből ered az urburarius = bányakamara és az urburarius = bányapolgár kifejezés.

¹³ A fejlődés következő lépcsőfokát a királyi (udvari) kamara létrehozása jelenti, de erre már csak a mohácsi vész után, I. Ferdinánd uralkodása idején kerül sor.

1343. április 20. – I. Lajos szabályozza a királyi kamarák működését és feladatkörét.

Szekfü 36.

1349. – I. Lajos privilégiumlevélben rendelkezik a genovai kereskedők magyarországi tevékenységéről. A Firenzei Köztársaság 1376-ban ugyanazokat a kiváltságokat kéri Magyarországon kereskedő polgárai számára, mint amit a genovaiak kaptak a királytól. Egy, a Medici-ház érdekeltségébe tartozó kereskedő-társaság az 1380-as években a magyar rézbányászatban is érdekeltséget szerez, és a magyarországi réztermelés jelentős részét éveken keresztül a maga számára köti le. A társaság 1385. április 3-án a velencei tanáccsal köt megállapodást, melyben kötelezettséget vállal arra, hogy a magyarországi bányákból származó rezet a velencei piacra szállítja, és a réznek csak kisebb hányadát finomítja¹⁴ Magyarországon (→ II/1. fejezet 1385). Egy ugyanebből az évből származó okmány szerint ebben az időben a Magyarországról kiviteltre kerülő réz átlagos évi mennyisége 8-10.000 mázsa.

Wenzel 1880. 158., Paulinyi 1933. 34-35., Benda I. kötet 228.

1351. – I. Lajos a XIII. törvénycikkben újólag szabályozza a bányászat és a földbirtok egymáshoz való viszonyát. A törvénycikk szerint:

„Ha pedig a nemesek birtokaiban arany, ezüst, réz vagy vasbányák, avagy egyéb bányák lennének, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem szabad elvenni, hanem ha a király akarja az említett nemeseknek, efféle aranyérczet termő birtokaikért hasonértékű birtokokat adományozzon.

1. §. Különben ha a királyi felség azokat az érczen bővelkedő birtokokat nem akarja cserébe venni, akkor a királyi haszonvételt, vagyis a királyi jogra tartozó bányajövedelmeket a maga nevében

¹⁴ A finomítás helyének azért volt jelentősége, mert a finomítás során történt meg az ezüst kiválasztása a rézből. Azzal, hogy a finomításra túlnyomórészt a velencei kohókban került sor, rejtett módon hatalmas mennyiségű ezüst áramlott ki az országból.

szedesse be, magukat a birtokokat mindennemű egyéb haszonvételeikkel, jövedelmeikkel és jogukkal a nemesek kezén hagyván.

2. §. *A minthogy ez iránt az országlakosokat legkedvesebb atyánk, Károly király úr is levelének erejénél fogva biztosította.”*

CJH, ABT I. kötet 22., Schmidt I. kötet 22.

1359. március 30. – I. Lajos megerősíti apjának a regensburgi kereskedők számára adott szabadalomlevelét.

Benda I. kötet 216.

1367. június 16. – Az ércetörő-malom első magyar nyelvű oklevelés említése.

Benda I. kötet 219.

1391. – Zsigmond király újabb oklevelet ad ki a bányászati jog szabályozásáról.

FCD X. kötet, 1. rész, 676-678.

1398. – Zsigmond király Nürnbergi Márkot harmincad- és urburaispánná nevezi ki, és megbízza a magyarországi pénzverés irányításával. Hivatalát 1407-ig látja el¹⁵, mint a király legfőbb gazdasági tanácsadója.

1405. – Nürnbergi Márk – válaszlépésként az 1390-ben Magyarországgal szemben elrendelt kereskedelmi határzárra – megtiltja a lengyel (ilkuszi) ólom vásárlását. Mindkét intézkedés a magyar réztermeléssel és annak nemzetközi kereskedelmével áll összefüggésben, ugyanis ebben az időben a magyar rézkivitel már nem az itáliai, hanem nagyobb részt nürnbergi és dél-németországi kereskedők, illetve pénzemberek befolyása alatt áll.

Paulinyi 1933. 36-37., Krizskó 16.

1405. – Zsigmond I. dekrétumának XV. és XXI. cikkében megtiltja a pénzzé nem vert arany és ezüst, továbbá a réz és más ércek országból való kivitelét, és elrendeli, hogy minden városban két esküdt polgárt kell kijelölni a külföldre szánt küldemények lepe-

¹⁵ Ezt követően is kapcsolatban áll a királyi pénzügyi igazgatással, 1411-ben pl. körmöci kamaragróf.

csételésére, megakadályozandó az arany, ezüst, réz és más fémek tiltott szabad forgalmazását. A XX. törvénycikkben megtiltja a külföldről származó kőszó országba való behozatalát és használatát. Az I. dekrétum XII. cikke a városokat a tárnokmester és a királyi jelenlét (Personalis Praesentia Regia) felsőbbbírói hatósága alá helyezi, kivéve, ha ahhoz a városhoz kívánnak fellebbezni, melynek szabadságával és jogával élnek. A II. dekrétum XI. törvénycikke ugyanis úgy rendelkezik, hogy a királyi városok polgárait elsősorban saját bíróságuk elé kell megidézni.

A II. dekrétum VIII. cikke megismétli a külföldi kőszó behozatali tilalmát, a XIII. törvénycikk pedig ismét a bányászat és földbirtok viszonyáról rendelkezik:

„1. §. Hogy ha bármely országlakosink, tudniillik egyházi és világi személyek,... birtokaik határaiban arany- vagy ezüst-, vagy bármi más ércbányákat kaphatnak és találhatnak, a melyek törvény és szokás szerint hozzánk és királyi kamaránkhoz nem tartoznak, (ellent nem állván az, hogy királyi kegyelmünk nem biztosítja őket az iránt, hogy a királyi felség ilyen birtokaikat, a melyekben az említett bányák vannak, tőlük más királyi jogoknak a cserébe adásával el nem veheti), azokat a birtokokat tőlük önkényt és szabadon nyilvánított akaratauk nélkül, jó indulatunk teljességéről és a részükre királyilag biztosított jelen különös kegyelmünknel fogva tőlük sem elvenni, sem pedig e most említett kegyelmünk ellenére elidegeníteni nem fogjuk.

2. §. Mindamellet megahagyjuk, hogy azok az egyházi férfiak és nemesek az e bányákból befolyó szokott bányajövedelmeknek egyik igaz és a másikkal egyenlő fele részét¹⁶ a mi királyi kincstárunknak adják és szolgáltatassák át...

5. §. ...kötelesek az efféle aranyat és ezüstöt eladás végett a mi felségünk kamarájába hozni és ott áruba bocsátani, a minthogy más bányákból és aknákból is a mi kamaránkba szokott az arany és ezüst befolyani...”

CJH, Wenzel 1877. 47., ABT I. kötet 34-35., Schmidt I. kötet 22.

¹⁶ A király tehát lemond az addig őt megillető urbura feléről a földbirtokosok javára.

1408. – Zsigmond III. dekrétuma XIII. törvénycikkének 6. §-ában megengedi a hűbéres vajúroknak¹⁷, hogy a termelt arany- és ezüst-érc mennyiségének bizonyos részét saját használatukra visszatartsák, de a beváltáshoz kapcsolódó kamara hasznát a kincstárnak be kell fizetniük.

Mihalovits 1934. 114.

1427. március 17. – Zsigmond király dekrétumában úgy rendelkezik, hogy ahol elegendő belföldi só áll rendelkezésre, ott tilos külföldi sóval kereskedni. Egy másik rendeletében szabályozza a pénzverést, mely szerint az aranypénz változatlan marad, egy márka színezüstből 600 dénárt kell verni (6 aranyforint értékben), továbbá megerősíti a nemesfém-kereskedelemre vonatkozó tilalmat, fej- és jószágvesztéssel sújtva e rendelkezés megszegőit. 1430-ban a király újabb rendeletet ad ki pénzveréssel kapcsolatban.

Benda I. kötet 251-252.

1439. – Albert király a VI. törvénycikkben rendelkezik arról, hogy a bányákat és pénzverő műhelyeket csak belföldieknek lehet bérbeadni, és a pénzverést az esztergomi érsek, illetve a főtárnokmester együttes felügyelete alá rendeli. A XI. törvénycikkben ismét megtiltja, hogy külföldi pénzeket és kósót az országba behozzanak, és ott elfogadjanak.

CJH, ABT I. kötet 44., Schmidt I. kötet 34.

1444. április 18. – I. Ulászló jóváhagyja a budai országgyűlés végzéseit, melyek arról rendelkeznek, hogy a király visszakapja az elzálogosított erdélyi és máramarosi sókamarákat, valamint bányakamarákat, továbbá rendelkeznek arról is, hogy pénzverésre csak a királyi kamarák jogosultak.

Benda I. kötet 263.

¹⁷ Olyan bányászok (Lehenhauer-ek), akik nem fizetségért dolgoztak a bányában, hanem munkájuk fejében a megszabott érchányad leadását követően a maguk hasznára termeltek ércet.

1452. – VI. Henrik angol király magyarországi és más országokból származó bányamunkásokat telepít Angliába, mert azok jobban értenek a bányaműveléshez, mint a helybeliek.

„*Sciatis, quod nos Michaellem Gosselyn, Georgium Hartryke et Mathaeum Laiveston in Regnum nostrum Angliae cum triginta personis vel infra, de Bohemiae, Hungariae, Austriae et Misniae partibus scientiam operandi in mineris habentibus meliorem...*”

Balkay 1902. 342., Wenzel 1866. 2-3., Wenzel 1882. 9., ABT I. kötet 51.

1453. június 6. – V. László király meghagyja a kamaragrófoknak és helyetteseiknek, hogy Henckel György lőcsei polgárt, az arany és ezüst próbájával az egész országra megbízott személyt, e hivatalában (officium probations¹⁸) minden módon segítsék és saláriumát¹⁹ folyósítsák.

MOL 2001. DL 44668.

1454. – V. László király megbízásából felméri a magyar korona jövedelmeit. A királyi jövedelmek 218.000 aranyforintot tesznek ki, melyből 100.000 forint a sóregáléből származik.

Benda I. kötet 271.

1464. – Mátyás király a kisnemes Bessenyői Bertalant nevezi ki kincstartóvá, és ezzel biztosítja, hogy a pénzügyeket a királytól szorosan függő olyan hivatalnok irányítsa, aki nem tartozik az arisztokráciához. Emellett három budai polgárt: Bajoni Lőrinc volt alkincstartót, Ernuszt Jánost²⁰ és Kovács Istvánt nevezi ki harmincadispánnak, és Bajoninak adja az erdélyi (nagyszebeni), Ernusztnak a körmöcbányai, Kovácsnak pedig a kassai pénzverő-kamarákat. Ezzel a rendelkezéssel a határvámok, a pénzverő- és bányakamarák meghatározó hányada egységes irányítás alá kerül.

Kubinyi 1998. 9-10.

¹⁸ A probátor, kémlelő vagy választómester végezte a kamarákba beszo-
gáltatott arany és ezüst finomsági fokának (nemesfém-tartalmának)
meghatározását.

¹⁹ Sójövedék, sójárandóság. A középkorban széles körben alkalmazott
juttatás.

²⁰ Budai polgárként jelentős bányavállalkozó volt Besztercebányán.

1464. – I. Mátyás a IX. törvénycikkben elrendeli, hogy külföldi sókat az országban és a végeken – azok elvételének büntetése mellett – senki se adjon el, hanem mindenüvé a királyi sót kell szállítani.

CJH, ABT I. kötet 60.

1467. – Mátyás a koronavám országos adminisztrátorává és kincstartóvá nevezi ki Ernuszt Jánost, és átszervezi a kincstartóságot. Az új kincstartó feladatát képezi az összes „rendes” királyi jövedelemforrás kezelése és irányítása, amely ezzel a középkori magyar állam megszűntéig egységes vezetés alá kerül. A királyi kancellária mellett a kincstartóság válik a második legrangosabb királyi hivattallá. Ernuszt intézkedései alapján az 1470-es években megszüntetik a budai és a kassai kamarát, a nyolcvanas évek elején pedig Nagybányán is felhagynak az ezüstpénzveréssel.

Kubinyi 1998. 9-10., Benda I. kötet 288.

1471. – Mátyás király a IV. törvénycikkben rendelkezik arról, hogy *„királyi sókamaráinkat azokon a helyeken kell felállítani, a melyeken Zsigmond király Úr idejében állottak fenn, még pedig az akkor szokásban volt mód és szabadság szerint. És ezek a határon olyan helyeken legyenek, hogy onnan a sót könnyen meg lehessen kapni”*.

CJH.

1472. – I. Mátyás megszünteti az ércbányákkal nem rendelkező és a nyersanyagforrásokat nem felügyelő budai és kassai pénzverő kamarákat.

Benda I. kötet 294.

1486. – I. Mátyás VI. dekrétuma átírja és megerősíti I. Lajosnak a nemesek birtokain talált bányákra vonatkozó 1351-es dekrétumát. A dekrétum 49. cikkelye a következőkről rendelkezik:

„Továbbá, ha idők multán a nemesek vagy más birtokos emberek birtokain arany és ezüst érczeket, só vagy más aknákat találnak, ezeket a királyi felség kellő és megfelelő kárpótlás nélkül el ne vegye. Hanem ha azokat ő felsége meg akarná szerezni, az illető birtokokért, amelyekben ezek az ásványok léteznek, másokat kell

adni, amelyek éppen olyan hasznat és jövedelmet hajtanak. Különben csak a királyi haszonvételt, vagyis a fiscusra vonatkozó bányajövedelmet szedesse, magukat a birtokokat pedig hagyja összes haszonvételeikkel, jövedelmeikkel és jogaikkal az illető nemesek birtokában.”

CJH, MOL 2001. DL 104043., Schmidt I. kötet 48.

1488. – III. Vasziljevics Iván moszkvai nagyfejedelem követe útján arany- és ezüsbányászathoz értő szakembereket kér Mátyás királytól, akik az érceket el tudják a földtől választani, mert *„országában ugyan vannak ilyen ércek, de nincsenek a bányászathoz értő mesterek”*.

ABT I. kötet 70.

1492. – II. Ulászló I. dekrétumának XXX. törvénycikkében úgy rendelkezik, hogy *„ha bárhol és bárkinek,... bármily rendű birtokos embereknek földjében, területén és határaiban arany vagy ezüst, réz, vasérceket vagy bármiféle fémeket és aknákat találunk (kivéven a sóaknákat, a melyek egyedül a királyi felség uralmának és haszonvételének vannak fönntartva), azoknak és azok örököseinek, a kiknek birtokterületén azokra ráakadtak, álljon jogukban és szabadságukban az ilyen aknákat és bányákat ásni és művelni és a jövőendő időkben mindenkor műveltetni, úgyszintén azoknak hasznát és jövedelmét húzni.*

*1. §. Mindazonáltal akképpen, hogy a királyi jogra tartozó és azokból folyó királyi haszonvételt, vagyis a bányajövedelmet, így kívánván ezt más bányák szokása, a királyi felség részére hűségese-
sen át kell szolgáltatni.*

2. §. És mivel a főpap urak, bárók és ez ország előkelői és tehetősebb nemesei között többen vannak, a kik megdicsőült elődeinknek, Magyarország királyainak adományozásából és beleegyezéséből saját földjeiken arany-, ezüst-, réz-, vas- és különféle más érczbányákat művelnek és munkáltatnak: álljon jogukban és hatalmukban azokat az előbb említett királyok engedélye, adományozása és beleegyezése értelmében és kiváltságaik tartalmához képest szabadon és minden akadály nélkül művelni és megmunkáltatni, valamint azok jövedelmét húzni.”

A XXXII. törvénycikk emellett megtiltja a pénzzé nem vert aranynak és ezüstnek a kivitelét az országból, és elrendeli, hogy akik ezt a rendelkezést megszegik, azoktól a nemesfém elkobzandó.

Az 1492. évi szlavón III. törvénycikk úgy rendelkezik Szlavónia sókamaráiról, hogy azok ugyanúgy legyenek, mint Zsigmond király idejében, de azon rendelkezéseknek megfelelően működjenek, melyek időközben a magyarországi kamarákra nézve történtek. A IV. törvénycikk megtiltja, hogy a királyi sókamara tisztjei a szabad lakosok házaiban só után kutassanak.

CJH.

1498. – II. Ulászló a XXXVII. törvénycikkben elrendeli, hogy a *„királyi sókat a régi kamarákban, ne pedig újonnan felállított helyeken rakják le”*.

CJH.

1514. – II. Ulászló a III. törvénycikkben rendelkezik arról, hogy a korábban elzálogosított, de a királyi koronához tartozó fekvő jószágokat, bányákat és jövedelmeket vissza kell szolgáltatni a kincstárnak. A törvénycikk 5. §-a ezek között felsorolja Körmöcbánya, Besztercebánya városát és a többi bányavárost, a 6. §. Nagybánya városát, Huszt várát az öt várossal és a sóbányákkal, a 7. §. Magyar- és Szlavonország minden sókamaráját, a 9. §. pedig Erdély minden bánya- és sókamaráját, valamint a hozzájuk tartozó bányahelyeket.

CJH, ABT I. kötet 94.

1514. – Lázár deák – Bakócz Tamás esztergomi érsek titkára – és Jakob Ziegler (Landavus) bajor geográfus elkészíti Magyarország első részletes térképét²¹. A térkép több száz települést, közöttük a bányavárosokat is ábrázolja.

Benda I. kötet 335.

²¹ Lázár deák térképét halála után, 1528-ban I. Ferdinánd támogatásával nyomtatták ki a bajorországi Ingolstadtban.

1518. – II. Lajos a bácsi XI. törvénycikkben elrendeli, hogy a bányaművelők és a bányavárosok régi szabadságaikban megtartandók, és külön kiemeli, hogy vámmentességgel rendelkeznek. A XIII. törvénycikkben ismét elrendeli, hogy aranyat és ezüstöt nem szabad az országból kivinni, és ennek betartatása a kincstartó feladatát képezi. Emellett a kincstartó, a tanácsosok és ülnökök feladatává teszi, hogy gondoskodjanak arról a módról, rendről és feltételekről, mellyel *„a bányákat régi virágzó állapotukba lehetne hozni és hogy miképpen kelljen mind a körmöczi, mind a nagybányai kamarásoknak az arany és ezüst bányákat a magok részére művelni...”*.

A XIV. törvénycikkben a király *„Huszth várát, a marmorosi és erdélyi sókamarákkal... az arany- és ezüst aknákkal, kamarákkal és bányákkal, nem különben a királyi szabad városokkal és szászokkal... a királyi kincstárnok úr kezéhez”* teszi le, és kötelezi őt a fennálló hiányok pótlására.

CJH.

1519. – A IV. és V. törvénycikk megismétli az előző évi XI. törvénycikk rendelkezéseit. A VII. törvénycikk megtiltja, hogy *„a körmöci, valamint a nagybányai kamarások... a maguk számára arany és ezüstabányákat műveljenek... kivéven azokat, a melyeket ... saját költségükön újonnan kezdetek művelni”*, továbbá arról is rendelkezik, hogy *„a mások költségén megkezdett és megkezdendő bányákban társaságban nem állhatnak”*.

A IX. törvénycikk úgy rendelkezik, hogy *„az aranyat és ezüstöt finomságához és értékéhez képest, a Mátyás király idejében követett módon és szokás szerint a királyi kamarában kell beváltani... a mely előrebocsátottaknak tiszteletben tartása esetében a megszökött bányaművelők²² visszatérendenek és meg fognak szaporodni, s a királyi felségnek meg az országnak tízszer annyi aranya és ezüstje lesz”*.

²² A rendelkezés utal arra, hogy a Dózsa-féle parasztháború és az ország belső biztonságának hiánya nagyon sok szabad bányász elvándorlásához vezetett, és egyes helyeken a bányászat mély válságba került.

A X. törvénycikk előírja, hogy „*a királyi felség kincstárnokának különösen a bányákra kell gondot viselnie...*”, és a továbbiakban megismétli az 1518. évi XIII. törvénycikk előírásait.

CJH, Schmidt I. kötet 84., ABT I. kötet 104.

1521. február 17. – II. Lajos a XVII. törvénycikkben foglaltak alapján – tekintettel arra, hogy „*a török az ország határait erősen veszélyezteteti és fenyegeti, úgy hogy az ország védelmére minden rendes és rendkívüli jövedelmet fel kell használni*” – rendeletet ad ki az erdélyi sóbányák jövedelmezőségének emelése érdekében:

„*Midőn pedig az országtanáccsal arról tanácskoztunk, hogy az ország jövedelmeit miként lehetne szaporítani, arra az eredményre jutottunk, hogy a sójövedelem helyes kezelésére kell súlyt helyezniünk, mert a kezelés eddigi módja ránk és az egész országra nézve káros volt... ennél fogva új alapokra fektettük az erdélyi sóbányák jövedelmének kezelését és ezen kezelési módozatokat pontokba foglalva, mihez tartás végett Erdély és Magyarország összes lakosainak tudomására hozzuk.*” A rendeletben szabályozza a kitermelt sókockák szabványos méretét, a salárium és más sójövédékek beszüntetését, királyi védelem alá helyezve mindenkit feljogosít a só szállítására és a sókereskedelemre,²³ és a jövőben csakis a sótermeléssel foglalkozó sóbánya-kamarákat tartja fenn továbbra is magának. Előírja, hogy „*sót mindenütt, szárazon és vízen szabadon lehet szállítani, aki pedig a sót szállítókak erőszakos kézzel feltartóztatná, őket útjukban bármi módon akadályozná, vagy a sót tőlük erőszakosan elvenné, ha közrendű, főbenjáró büntetéssel, ha pedig nemesember, összes javainak elvesztésével bünhődik*”, amely javakat azután a király tetszése szerint eladományozhatja. A rendelet a sóárusító kamarákat is megszünteti.

A rendeletben a király megtiltja a székelyek sókereskedelmét is, de 1521. december 19-én ennek némiképpen ellentmondóan Segesvár városát és székét újra biztosítja a székely só használatában.

Iványi 1911., SZO III. kötet 214-215.

²³ Rendelkezik az addig kizárólagos királyi sóegyedáruság megszüntetésére.

1521. augusztus 27. – II. Lajos király rendeletében a pénzveréssel kapcsolatos és bányászati ügyekben parancsot intéz a bányavárosokhoz. A rendelet 39. cikkelyében előírja, hogy *„mindenkinek jogában legyen bányát művelni és nyitni”*.²⁴

MOL 2001. DL 26254., Zakar 708-710.

1522. – A XIII. törvénycikk újra megfogalmazza azt az óhajt, hogy *„a királyi felség az ő erdélyi sókamaráit hozassa jó karba, amelyekből jó gondoskodás és szorgalom alkalmazásával évente körülbelül százezer forintja lehet, de gondoskodjék ő felsége, nehogy külföldi sókat hozzanak ebbe az országba”*.

CJH.

1523. – A XXVIII. törvénycikk ismét rendelkezik a bánya- és sóügyekről:

„...a királyi felség a sókra és kamarákra meg az arany- és ezüstabányákra és a kiaknázható aranyra is úgy fordítson gondot, nehogy ő felségének a jövedelmeit és hasznait a szolgálatában levők közül valaki magához ragadja, és legyen gondja arra is,... hogy a bárhol talált és termelt ezüstöt és aranyat az eddig gyakorolt szokás szerint, kinek-kinek szabadsága és joga épségben maradása mellett a királyi kamarához beszolgáltatassák.”

A XXXIX. törvénycikk teljessé teszi az ország területén a földesúri bányaszabadságot:

„Hogy arany és ezüst bőven legyen: engedje meg a királyi felség, hogy az arany- és ezüst-, valamint a réz és más érczbányákat mindenki szabadon művelje.

1. §. És azok művelésére idegen országokból is hívasson be munkásokat és bányászokat, és ezt nyilvános rendeletben tétesse közhirrre.

2. §. És aztán méltóztassék úgy azokat, mint a mostaniakat az ő régi szabadságaikban megtartani és minden megtámadó ellenében megvédeni.”

²⁴ A szövegkörnyezet alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a rendeletet a király valamennyi bányavároshoz, vagy csak az erdélyi bányavárosokhoz intézte.

Ezzel a törvénnyel a bányavárosok területén már régóta alkalmazott jogelvet teszi általánossá.²⁵

CJH, ABT I. kötet 110-111., Schmidt I. kötet 90.

1524. – A Pesten tartott országgyűlésen a rendek olyan határozatot hoznak, hogy „*az ország zsírját kiszívó Fuggereket*” az országból ki kell űzni, de a király végül ezt a határozatot nem erősíti meg. A Kormánytanács ugyanakkor vizsgálatot rendel el a Fuggerek gazdálkodásáról, és 200.000 forintra bírságolja a Thurzó-Fugger részvállalatot.

ABT I. kötet 111-112.

1526. – A mohácsi csatavesztés, majd az azt követő események alapjaiban rázzák meg a Magyar Királyság politikai, gazdasági és szervezeti rendszerét. A bekövetkező változások fokozatosan új alapokra helyezik a magyar montanisztika viszonyait is.

2. Az esztergomi érsekség pisetum-jogára és bányászati jogosítványaira vonatkozó források

Az alábbiakban közölt okmányok és események önálló fejezetbe csoportosítását alapvetően az indokolja, hogy az egyes dokumentumokban megfogalmazott jogosítványok címzettje ugyanaz a személy (nevezetesen az esztergomi érsekség, illetve annak mindenkori érseke), ugyanakkor ezek a kiváltságok nem korlátozódnak az ország valamely szűkebb területi egységére, hanem általánosak. A Pallas Nagy Lexikona erre vonatkozóan a következőket írja: „*a pisetum-jog az esztergomi érseknek a szent királyoktól nyert azon régi jogán alapszik, mely szerint oly királyi kamarákban, hol dénárokat vernek, minden földolgozott márka után egy nehezeék finom ezüstöt nyertek, a pénzverésnél használt veretmin-*

²⁵ Ez a törvényi rendelkezés a bekövetkező események miatt a gyakorlatban aligha valósulhatott meg, ugyanakkor a Habsburg királyok uralkodása alatt számtalan esetben hivatkoztak rá, mint az ország régi jogára.

tákat pedig egyedül csak az ő megbízottjuknak (pizetarius) őrizete alatt lehetett tartani”.

1198. – Imre király úgy rendelkezik, hogy az esztergomi érsekség – amint ezt már Szent István és Szent László királyok is rendelték – minden királyi jövedelemből²⁶ tizedet kapjon. Ez az oklevél az első fennmaradt forrása a pisetum-jog szabályozásának. 1465. február 16-án az oklevelet I. Mátyás király, majd 1498-ban II. Ulászló is átírja és megerősíti.

Szentpétery I. kötet 54., FCD II. kötet 324-325.

1211. február 12.-én III. Ince pápa jóváhagyja az esztergomi és a kalocsai érsek egyezségét, mely szerint a pénzverésből eredő tizedjövedelem az esztergomi érseket illeti meg, bárhol is verik a pénzt Magyarországon.

FCD III. kötet, 1. rész 129-134.

1218. – II. András megerősíti Imre király korábbi (ismeretlen) oklevelét a tardosi márványbányáknak az esztergomi érsekség részére történő adományozásáról. Ez az első fennmaradt oklevél, amely nem a királyi jogok közé sorolt arany, ezüst vagy sóbányászatra, hanem az egyébként földesúri jogok körébe tartozó „kövágásra” vonatkozik.

FCD III. kötet, 1. rész 255-257.

1221. – III. Honorius pápa két oklevélben is elismeri az esztergomi érsekség pénzverés után járó tizedjövedelmét.

ÁUO I. kötet 176., FCD III. kötet, 1. rész 347-348.

1256. – IV. Béla két oklevélben is szabályozza az esztergomi érsek felügyeletét a szlavóniai „*puckruch*” kamarájában. Az oklevelek szerint a báni pénzverdében az érsek nem csak jogokat gyakorolhat, de mindezért még jövedelmet is élvez.

FCD IV. kötet, 2. rész, 370-372.

1256. – IV. Béla kiváltságlevelet ad az esztergomi érsekség részére, mely szerint az országban bárhol szabadon nyithat és művelhet

²⁶ E körbe tartoztak természetesen a bányászat után a királyt megillető jövedelmek is.

bányákat, valamint a bányákból származó jövedelmeivel szabadon gazdálkodhat. Ebben az oklevélben található a bányajövedelem különálló királyi jövedelemként történő első említése.

1256. december 16. – IV. Béla újabb kiváltságlevélben szabályozza, hogy az esztergomi érseket az összes királyi jövedelmek, az arany- és ezüstabányákból befolyó urbura, valamint az összes kamarai nyereség tizede illeti meg, és érintetlenül hagyja azon jogát, hogy olyan királyi kamarákban, ahol pénzt vernek *„minden feldolgozott márka után egy nehezék finom ezüstöt”* fizessenek neki, és a pénzveréshez szükséges verőszerszámok kizárólag az általa e célból kiküldött emberének (a pisetariusnak) őrizete alatt tartandók.

FCD IV. kötet, 2. rész 384-388., Knauz I. kötet 436-438., Benda I. kötet 155.

1262. október 28. – IV. Béla király Fülöp esztergomi érsek kérésére újból felsorolja az esztergomi érsekség kiváltságait, közöttük azokat is, amelyek az ezüst és az arany utáni urburából, valamint a pénzverő-kamarákból járó tizedekre vonatkoznak.

„Továbbá a királyi felség számára járó urburákból, amelyek csak lesznek szerte az egész Magyarországon az idő szerint, a tizedik részt az esztergomi érsekség szedje be...”

Továbbá hasonlóképpen a tizedik részt szedje be ugyanazon érsekség mindenekelőtt a kamarák jövedelmeiből, bármennyi pénzért is lehessen azokat kihelyezni: kivéven ama pondusokat, amelyek az érsek tisztségviselői számára vannak rendelve a vasszerszám őrzetéért...

Továbbá, hogy ha bárhol azon esztergomi egyház birtokán és a határain belül arany- és ezüstércet, vagy bármi mást találnának, akkor a teljes urbura beszédésében ama egyházhoz tartozóknak ismertessenek el azok...” Az oklevelet 1332-ben I. Károly átírja és megerősíti.

FCD IV. kötet, 3. rész 133-136. és VIII. kötet, 3. rész 572-573., Knauz I. kötet 473-475., Benda I. kötet 158., KBM.

1283. – IV. László megerősíti az esztergomi érsekséget azon jogában, hogy az ország valamennyi bányájának bányavámja után ti-

zed illeti meg, továbbá az országban bárhol szabadon nyithat bányákat, és az azokból származó jövedelmeivel szabadon rendelkezhet. Az oklevelet 1365-ben I. Lajos, majd 1397-ben Zsigmond átírja és megerősíti.

FCD V. kötet, 3. rész 158-161., IX. kötet, 3. rész 465-468. és 470-488., X. kötet, 2. rész, 506-518.

1417. és 1418. – Zsigmond a korábbi oklevelekhez hasonlóan újabb oklevelekben rendelkezik az érsekség jogosítványairól.

FCD X. kötet, 5. rész 789-790. és 6. rész 100-103.

1452. január 1. – Hunyadi János kormányzó Dénes esztergomi érsek panaszára – mely szerint a nagybányai kamarások a neki járó pisetumot („*vulgo nehezek*”) nem szolgáltatják ki –, meghagyja a nevezett kamarásoknak, hogy a pisetumot az érseknek adják ki, mert az őt a korábbi magyar királyok adományából megilleti.

MOL 2001. DL 25025.

1520. május 21. – Oder Veit selmecebányai polgár levelet intéz Thurzó Elek kamaragrófhoz az esztergomi érsek által a bányavárosoktól kívánt tized tárgyában.

MOL 2001 DL 47357.

3. A sójövédékre (saláriumra) és sószállításra vonatkozó fontosabb dokumentumok

Ezek az adománylevelek – bár a sóbányászatra vonatkozóan kevés információval szolgálnak – rendkívül fontosak abból a szempontból, hogy körvonalazzák a 11-13. század sószállítási és sókereskedelmi szervezetét, amely a királyi sógazdaság szervezésén kívül ebben az időben néhány kiváltságos egyház (aradi, bisztrai, egri, nyitrai és pannonthalmi), valamint Makár bán fia Tamás jogosítványain nyugodott. Az erdélyi sóbányákban termelt só nagybani forgalmazásában csak a különleges királyi jogosítvánnyal rendelkezők részesedhettek, de még az ő vállalkozásuk keretei is korlátozva voltak, ugyanis csak meghatározott mennyi-

ségű só-t szállíthattak el a királyi sóbányákból. Ez a szűk körű só-kereskedelmi monopolista csoport egészen a Beregi Egyezmény megkötéséig kizárólagos jogosítványokat gyakorolt. A fejezet emiatt – eltérően a többi fejezettől – nem 1526-ig, hanem csak 1233-ig taglalja az ide vonatkozó forrásokat, az ezt követően született oklevelek ugyanis a montanisztika története szempontjából jelentőséggel nem bírnak.

1015. – I. (Szent) István király a „montis ferrei”-i (pécsváradi)²⁷ bencés monostornak birtokokat és kiváltságokat, közöttük sóbányát és szabad sóvágást, továbbá vámmentes szállítást adományoz. A sóbánya helyéről az oklevél ugyan nem tesz említést, de valószínűleg erdélyi sóbányáról lehet szó, e bányákról ugyanis már egy évszázaddal korábbról, Arnulfus bolgár király 892-893-ból származó oklevelében is szó esik (*Marmatiae salis fodinas, cum partibus Daciae, seu Transilvaniae*).

FCD I. kötet, 296-304. és VII. kötet, 4. rész 17-18., MBÉT I. kötet 50.

1086. – A bakonybéli Szent Móric kolostor összeírásában 1 sóakna (salifodio), 24 háznép és 3 hajó adományozása, továbbá évi 3 alkalommal vámmentes sószállítás engedélyezése szerepel, de a sóbánya helyét az oklevél ez esetben sem nevezi meg.

ÁUO I. kötet 31-38., Györffy 1992. 247-250., MBÉT I. kötet 50.

1138. – A dömösi apátság birtokainak összeírásában Erdélyből származó kőszó-adomány szerepel: „az erdélyi részeken vannak háznépek, akik só-t kötelesek adni, mégpedig 24.000 só-t”. Az idézett rendelkezés egyértelműen utal arra, hogy a sóbányászok²⁸ a földbirtok ura, a király részére meghatározott mennyiségű só kitermelését tartoztak teljesíteni a munkaszolgáltatás körében.

FCD II. kötet, 94-109., Knauz I. kötet 94., MBÉT I. kötet 50., Paulinyi 1923. 16.

²⁷ Maga a „montis ferrei” (vashegy) kifejezés is sokatmondó jelentésű a bányászat szempontjából. Az oklevél megnevezi a szabad sóvágás jogát, de nem szól a vasérc-kitermelés jogáról, ami arra utal, hogy utóbbi minden bizonnyal a földbirtokhoz kapcsolódó természetes jogosultság volt.

²⁸ A királyi földbirtok népeihez tartozó csoportot képezték.

1157. – II. Géza király az esztergomi érsekségnek adományozza a nánai és a párkányi királyi sóvámot („*sales tributarios de Nana et de Cokot*”).

ÁUO VI. kötet 92.

1183. előtt. – III. Béla király a bisztrai apátság (monasterium de Bisra) számára kiváltságot adományoz sószállításra a Maros folyón. Az oklevél szerint az apátság évente háromszor hozhat hajón sőt az erdélyi sóbányákból, minden akadályoztatás és vámfizetés nélkül.

Györffy 1992. 173-174.

1183. – III. Béla királynak a nyitrai egyház számára kiadott adománylevele először tesz említést a Szegedre történő sószállításról, és úgy rendelkezik, hogy „*preterea tres naues saliferas ea libertate, quam habent naues Monasterij de Bisra in emendo et deferendo sale, siue Orodini, siue in Ciggedin seruari placuerit, Nitriensi Ecclesie concessi...*”, vagyis a király a bisztrai oklevélre hivatkozva adja meg a kiváltságot a nyitrai püspöknek.

ÁUO XI. kötet 47-48.

1192. – III. Béla király a pannonhalmi Szent Márton monostornak három hajórakomány sőt adományoz a sóbánya és a monostor közötti vámmentes szállítás jogával együtt. 1211-ben II. András azaz a kiegészítéssel erősíti meg a pannonhalmi monostor adománylevelét, hogy a hajók éppolyan kiváltsággal bírjanak, mint a bisztrai (Bistriensis) és az aradi egyházak hajói. 1233-ban II. András újabb adománylevelet ad ki a pannonhalmi sójövedelem tárgyában, majd még ugyanebben az évben szabályozza az apátság sószállítási szabadalmát is.

Szentpétery I. kötet 84., ÁUO VI. kötet 183., VI. kötet 348-349. és VI. kötet 519-521., továbbá XI. kötet 258-260.

1217. – A Szentföldre készülő II. András a Maroson szállított sőt 8.000 márka ellenében leköti Jolanta királynő jegyajándékának felezetétül, arra az esetre, ha ő elhalálozna.

FCD III. kötet, 1. rész 263-264.

1217. – II. Andrásnak a János-lovagok részére szóló adománylevele sószállítási jogot is tartalmaz, de egyidejűleg megtiltja a só külföldre történő szállítását, ugyanis annak jogát az uralkodó változtatlanul a királyi sókereskedelmi szervezet részére tartja fenn.

FCD III. kötet, 1. rész 239-243., Paulinyi 1923. 19.

1217. – II. András király a Maros folyón működő sótiszték részére elrendeli, hogy a zágrábi kanonoknak Szegeden évente 50 márka értékű só t szolgáltatassanak ki, amely Zágrábig vámmentesen szállítható és szabadon eladható. A végrehajtással a kalocsai érseket bízza meg.

Szentpétery I. kötet 106., ÁUO XI. kötet 148-149.

1231. – II. András sószállítási és sókereskedelmi jogosítványokat adományoz Makár bán fia, Tamás ispán részére.

ÁUO XI. kötet 218-230., Paulinyi 1923. 20-21.

1233. – II. András oklevele – amely a porno-i apátságnak 1.000 zuan²⁹ kőso adományozásáról szól – említést tesz a sólerakatokról is, melyek szervezetileg nem a sóbányákhoz tartoztak, hanem a területileg illetékes várispán hatósága alatt álltak.

FCD III. kötet, 2. rész 360-361., Szentpétery I. kötet, 1. füzet 505. sz., Paulinyi 1923. 16.

1233. – Beregi Egyezmény (→ I/1. fejezet 1233).

Az egyezmény az egyházi szervezetek széles körét felhatalmazva szabályozza a királyi sóval való, a korábbiaknál sokkal kevesebb korlát közé szorított kereskedelmet. Amíg ugyanis 1233 előtt csak néhány kiváltságos személy, illetve szervezet foglalkozhatott sókereskedelemmel a királyi sógazdasági szervezeten kívül, az egyezmény megkötését követően ezek száma már a harmincat is meghaladja.

„Továbbá akarjuk és megengedjük, hogy az egyházak szabadon szállítsák a saját sóikat ugyanezekbe az egyházakba, s ott elhelyezzék a sótisztéknek, valamint azon egyház, ahol a sókat elhelyezik, a főpapjának – akik időről időre lesznek – a pecsétje alatt; s

²⁹ Előírt méretre vágott kősóköcka.

az elhelyezett sókat őrizték egészen Szent István király ünnepének a nyolcadáig, s akkor attól a naptól fogva a Boldogságos Szűz Mária születésének az ünnepéig³⁰ fizetessék ki nekik az alább megjegyzett becslésnek megfelelően az ezüstöt azokért a sókért, amelyeket az egyházak akkor maguknál tartanak. És ha azon a határnapon a sótiszték azokat a sókat nem vásárolnák meg, és az ezüstöt a mondott becslésnek megfelelően nem fizetnék ki az egyházaknak, akkor az egyházak minden időben fordítsák szabadon a saját hasznokra mindazokat a sókat, és bocsássák áruba saját akaratuknak a megnyilvánulása szerint. És minden nyereség, amit nekiünk vagy más királynak – aki azon idő szerint lesz – vagy azoknak a sótisztéknek kellene ebből beszedni, teljes egészében szálljon az egyházak hasznára, sem mi ne háborgassuk, sem azon sótiszték vagy más személyek egyáltalán ne háborgassák őket, hanem ami csak tetszik nekik, mindig azt cselekedjék a sókkal, miután a mondott határnapon nem fizettetett ki nekik a pénz. Továbbá a második határnappal kapcsolatban kimondjuk, hogy Szent Miklós ünnepétől Szent Tamás apostol ünnepéig³¹ a sókért, amelyeket az egyházak a sótisztéknek a pecsétje alatt maguknál tartanak, az említett becslésnek megfelelően fizetessék nekik ezüst.”³²

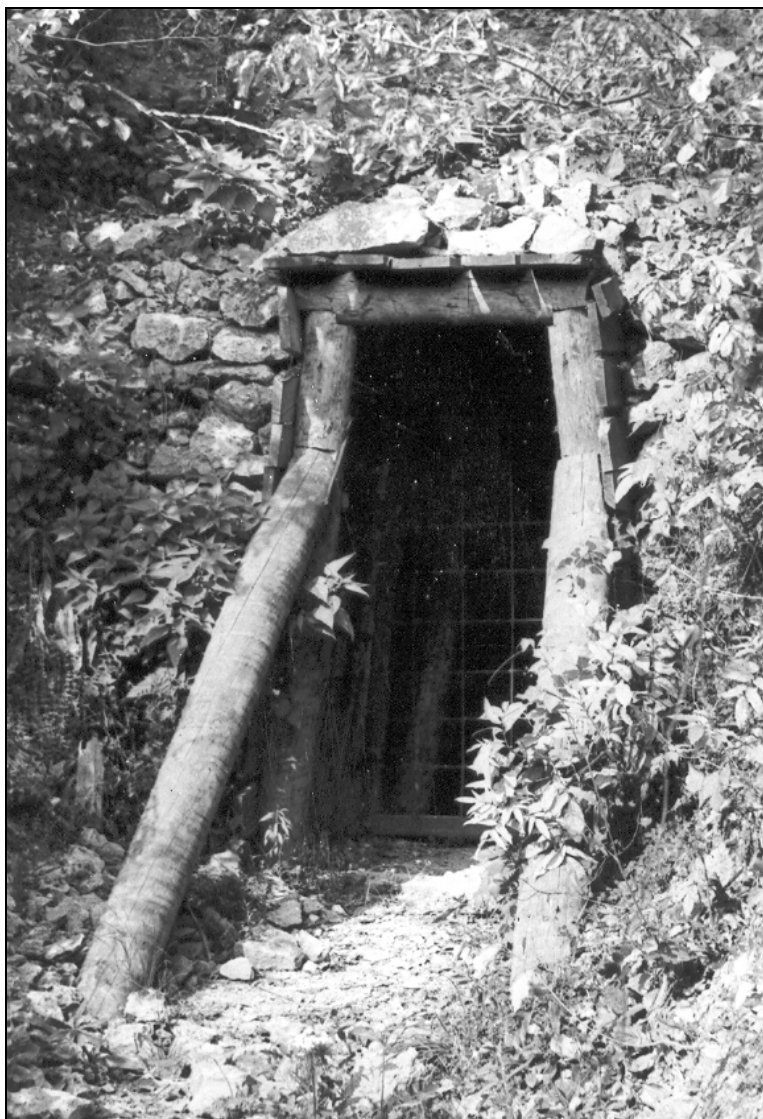
1233-tól csak a sóelosztás monopóliumát tartja magánál a király, a sószállításba már az egyházak is széles körben bekapcsolódhatnak. A sókereskedelmi jogok kiterjesztése azonban viszonylag rövid életű, a 14. század végére a királyi sókamrai szervezet sűrűn behálózza az ország egész területét, és a só szállítását is hivatásszerűen erre szakosodott csoportok végzik, ami fokozatosan ellehetetleníti a Beregi egyezményben az egyházak által kivívott jogok további érvényesítését.

MBÉT I. kötet 68-69.

³⁰ Minden év augusztus 27-től szeptember 8-ig.

³¹ December 6-tól 21-ig.

³² Tóth Péter fordítása.

*A rudabányácsi középkori aranybánya bejárata napjainkban.
A vágatot a rudabányai Érc- és Ásványbányászati Múzeum munkatársai
1974-ben megtisztították és látogathatóvá tették.*

II.

Az alsó-magyarországi bányavidékre vonatkozó források

Alsó-Magyarország megjelölését, mint területi egységre vonatkozó kifejezést a korszak végéig nem alkalmazták, de e kifejezés közismertsége miatt mégis a legalkalmasabb arra, hogy a fejezetben felsorolt dokumentumokban szereplő településeket és vidékeket csoportosítsa. Az alsó-magyarországi bányavidék fogalma alatt eredetileg főleg a Garam völgyének középső szakaszára koncentrálnódó ércbányászat területét értették, mely fokozatosan szélesebb területen is tért nyert. Emiatt ide sorolom Hont, Zólyom, Bars megyéken túlmenően a Pozsony, Nyitra, Nógrád, Liptó, Túróc, Trencsén és Árva vármegyék területére vonatkozó forrásanyagot is. Meg kell jegyeznem ezen kívül, hogy nem a korabeli vármegye-rendszert³³ vettem figyelembe a források csoportosításánál, hanem a könnyebb beazonosítás érdekében az egyes vármegyék XIX. századi megnevezését és területét vettem alapul.

A fejezetben belül először a bányavidék egészére vonatkozó általános jellegű forrásokat veszem sorba, és ezek között tüntetem fel azokat a dokumentumokat is, melyeket nem tartottam szükségesnek önálló alfejezetbe sorolni. Ezt követően önálló alfejezetekben adom közre a hét alsó-magyarországi bányavárosra, majd a bányavidékhez tartozó egyéb bányavárosokra vonatkozó dokumentumokat. Ezt a szerkesztési elvet alkalmazom a továbbiakban a többi fejezet esetében is.

³³ Szent István idejéből mintegy 40 királyi vármegye (várispánság) létezésére lehet következtetni, a XII. század közepétől ez a szám már 70-re emelkedett. A változások túlságosan összetettek voltak ahhoz, hogy a korabeli területi egységeket követően használni lehetne.

1. A bányavidékre vonatkozó források

1198. – Az esztergomi érsekség vámszabályzatát tartalmazó oklevélben szereplő, aranybányákra („*aurifodinam*”) vonatkozó kifejezés a Garam-völgyi bányavidéken folyó bányászatra utaló első forrás. 1255-ben a vámszabályzatot kiegészítették, és a szabályzat ekkor keletkezett része már külön vámtételt állapít meg a velencei kereskedők részére.

FCD VII. kötet, 5. rész, 143-146., Knauz II. kötet 238-239.

1241. – A Bajdar és Orda által vezetett, Morvaország felől támadó tatár seregek feldűlják Selmezbányát, Bélabányát, Besztercebányát, Zólyomot, Korponát, és annyira elpusztítják az egész Garamvidéket, hogy még a mongol seregek 1242 tavaszán történt kivonulása után is 3 évig szünetel minden bányaművelés.³⁴

ABT I. kötet 9., Kachelmann II. kötet 101.

1243. december 28. – IV. Béla megújítja és felsorolja zólyomi népeinek kiváltságait, és ezek között a kővágás jogát is megemlíti. Az oklevelet abból a szempontból tartom érdekesnek, hogy a kőbányászat joga – mint ahogy erre a tardosi márványbánya esetében (→ I/2. fejezet 1218) már utaltam – nem volt királyi jog, hanem a föld birtoklásából fakadt, ezért nem is volt általános, hogy a királyi privilégiumok ezt külön nevesítették volna.

Szentpétery I. kötet, 1. füzet 225., FCD IV. kötet, 1. rész 332-333.

1275. – IV. László király Dénes nádor fiainak birtokába visszabocsátja azon húsz hold földet, melyet IV. Béla a losonczi földbirtokból ezüstabánya művelésére kiszakíttatott. Az oklevél a bányászati célból történő királyi „kisajátítás” gyakorlatára utal, mely szerint a bányaművelés időszakára a király – csereingatlan biztosítása nélkül – elvonja a bányászattal érintett birtokrészt annak tu-

³⁴ Több szerző is ebben a dokumentumban foglaltakra alapozza 1245-re Selmezbánya privilégiumainak megerősítését, város- és bányajoga királyi jóváhagyását IV. Béla által.

lajdonosától, és csak a bányaművelés befejezését követően adja azt vissza.

HOM VII. kötet 156-158.

1337. – I. Károly aranymosásra vonatkozó jogosítványt adományoz Nyitra vármegyében: „...vniuersas et quaslibet procurationes et inuenciones lautato riarum auri in territorijs seu intra terminos et limites possessionum...”.

Wenzel 1880. 318-319.

1347. február 21. – I. Lajos király „Kystapolchan-i Jule fia Miklós mester, a királyi udvar milese” kérésére engedélyezi a kérelmezőnek és rokonainak, Gergely mesternek és András fia Andrásnak, hogy a „Hurusou”-i királyi vár, valamint a kérelmezők Kistapolcsány nevű Bars vármegyei birtokának területén a szokásos urbura megfizetése ellenében aranyat mossanak a „Tapolnycha” folyóból.

MOL 2001. DL 3885.

1380. – A Selmecbánya város levéltárában őrzött bírói ítélet rendelkezik két bányabirtok közötti határ megállapításáról. Az okirat tanúsága szerint a hat alsó-magyarországi bányaváros már ekkor is együttesen intézte fontosabb ügyeit, bár a bányavárosok szövetségéről hivatalosan csak 1405-től beszélünk.

ABT I. kötet 24.

1385. április 3. – A Velencei Köztársaság szerződést köt Portinari és Gaultinus firenzei polgárokkal, az alsó-magyarországi rézbányák bérlőivel, melyben nevezett bérlők és további társaik kötelezik magukat, hogy a rezet – leszámítva azt, amit Flandriába szoktak szállítani – Velencében fogják eladni, és Magyarországon legfeljebb 200-250 mázsa rézércet finomítanak (→ I/1. fejezet 1385).

ABT I. kötet 26.

1392. – A győri káptalan a Borostyánkő-i uradalommal (Ballenstein – Pozsony vármegye) kapcsolatos jelentésében vasverőházról (vosvereuhaz) tesz említést.

Wenzel 1880. 143.

1401. január 17. – Zsigmond király rendeletben hívja fel a bányavárosok figyelmét arra, hogy a pénzverők kizárólag a kamaragrófok hatósága alatt állnak, és az örökösödési díj kivételével minden adófizetés tekintetében mentességet élveznek.

ABT I. kötet 32., Krizskó 14.

1405. február 7. – Zsigmond oklevélben szabályozza Körmöcbánya, Selmechbánya, Újbánya, Bakabánya, Besztercebánya és Libetbánya arany-, ezüst- és egyéb ércbányászatát. A király újbányai tartózkodása során kiadott rendelet minden feddhetetlen embert feljogosít új bányák nyitására és az elhagyott bányák újbóli művelésbe állítására, és ezeket a bányászokat egy év időtartamra felmenti minden urbura fizetése alól. A király emellett meghagyja Báthi Jakab kamaragrófnak és Holalbrechth András bányabírónak, hogy minden lehetséges módon támogassák a bányaművelőket.

FCD X. kötet, 4. rész 818-820., ABT I. kötet 34., Krizskó 14-15., Relković 105.

1405. – Zsigmond meghívja a bányavárosok követeit az április 15-én Budára meghirdetett országgyűlésre. Az országgyűlésen szabályozzák a városok rendi jogállását és hatóságát. Ekkortól beszélünk a hat, majd a Selmechbányától 1466-ban elszakadó Bélabánya csatlakozásával hét bányaváros szövetségéről³⁵.

ABT I. kötet 33.

1424. – Zsigmond király úgy rendelkezik, hogy a királyné szlavóniai birtokaiért és jövedelmeiért cserébe megkapja a Garam-völgyi

³⁵ Ez esetben nincs szó olyan okiratba foglalt szövetségről, mint a felsőmagyarországi bányavárosok esetében (1487), a szövetség elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a királyok több esetben is közös oklevélben szabályozták a bányavárosok kiváltságait, és emiatt azokat közösen is gyakorolták, majd előbb bányajogi, utóbb egyéb polgárjogi kérdésekben is összehangolták joganyagaikat, illetve közös felsőbbbíróági fórumot is létrehoztak. A bányavárosok ilyenén közössége egészen 1863-ig maradt fenn.

bányavárosokat³⁶: Körmöcbányát, Besztercebányát, Selmecbányát, Libetbányát, Újbányát, Bakabányát és a még mezőváros Fejérbányát (Bélalánya), valamint Breznóbányát és Korponát. A bányavárosokkal együtt ekkor még nem kerül a királyné kezébe a körmöcbányai bányakamara, de a királyi urburából már évi 8.000 Ft-os évjáradékot kap.

1427-ben Zsigmond – cserébe a királynénak lekötött harmincadokért – a királynénak adományozza a felsorolt bányavárosok *„mindennemű – arany, ezüst, ólom, vas – ércbányáinak az urburáját”*, és neki adja *„a körmöcbányai kamara arany és ezüst pénzverési jogát”*. A király egyedül a rézbányák urburáját tartja fenn magának. Mindezeket a királynénak új adomány címen adja élete tartamára a következő feltételekkel: *„az adományokat a királyné élete végéig teljesen a maga javára használhatja fel, a királynak azok felhasználási módjába semmiféle beleszólása nincs; egyedül az ezüstpénznek rézzel való keverési arányát és az arany-, illetve ezüstpénz értékének az ellenőrzését tartja fenn magának”*. Kíváncsi tartja ugyanakkor, hogy a királyné a bányajövedelmeket és a pénzverés jogát adja évenként bérbe, és *„e jövedelmek kezelésére egy comest nevezzen ki, aki a bányák emberei közötti ellentétek felett is ítélkezzék, és hogy a bányatiszteket és a pénzverés ellenőrzőit a királyné maga nevezhesse ki... Mindezen bányas és pénzverési jövedelmek, továbbá más királyi, most már királynői városok jövedelmeinek a kezelésére és a bírósági ügyek intézésére a királyné éppúgy nevezhet ki magister tavarnicorum reginaliumot, amint eddig volt felettük magister tavarnicorum regalum. Ha egyesek ennek a királynői tárnokmesternek az ítéletével nem lennének megelégedve, a fellebbezett ügyben a királyné dönt, akitől azonban még a királyhoz is lehet fellebbezni”*.

1440. március 8-án III. Ulászló lengyel király úgy rendelkezik, hogy *„midőn az ország javára és a hit védelmére hozzájárulását adta ahhoz, hogy őt az összes főpapok, főurak és nemesek nevében Magyarország királyává választották, ez a választás bizonyos fel-*

³⁶ A városok 124 évig maradtak a királynők birtokában, amíg I. Ferdinánd 1548-ban magához nem váltotta őket.

tételek között történt, még pedig hogy... koronázása előtt házasságra lép Erzsébettel, Magyarország királynőjével... és megerősíti Albert királynak összes rendelkezéseit, melyeket feleségének a javára tett, így Körmöcbánya és a benne lévő bánya- és pénzverő kamarák jövedelmeinek az átírását is”.

ABT I. kötet 37-38., Wenzel 1863. 274-285., MOL 2001. DL 39286., DL 39291.

1426. – Zsigmond király rendeletben utasítja Ilsvai György zólyomi főispánt az újonnan nyitott ólombányák faigényének biztosítására.

MEO I. kötet 25.

1435. – Selmecebánya város Levéltárában fennmaradt a körmöc-, selmec- és besztercebányai alkamarák³⁷ elszámolása az 1434. július 20-tól 1435. július 20-ig terjedő időszakról. A kimutatás szerint a selmeci kamarához tartozott Hodrusbánya, Bélabánya, Újbánya és Bakabánya is; a besztercebányai kamara fennhatósága kiterjedt az ortuti higanybányára is, a körmöci kamarának pedig Libetbánya volt alárendelve.

Paulinyi 1973. 172.

1449. december 5. – A Körmöcbánya városát és a többi bányavárost hatalmában tartó Giskra János fegyverszünetet köt Hunyadi János kormányzóval. Az egyezség szerint Giskra addig tarthatja meg a bányavárosokat, amíg a kiskorú V. László nem veszi kezébe az ország irányítását.

Benda I. kötet 267-268.

1453. – V. László király rendeletben tiltja meg, hogy a körmöci főkamagróf tudomása és engedélye nélkül ólmot vásároljanak vagy értékesítsenek a bányavárosok területén, továbbá szabályozza az új ezüst- és aranypénzek verését és a kamara, valamint Körmöcbánya város Tanácsának ezzel kapcsolatos feladatait.

Krizskó 30-33. és 35-36.

³⁷ Mindhárom alkamara a körmöcbányai bánya- és pénzverő-kamara helyi szerve volt.

1467. október – Mátyás király Ernst (Ernuszt) János budai polgárt királyi kincstartóvá, és egyben főkamaragróffá nevezi ki. Tisztségét haláláig, 1476 tavaszáig viseli.

FKG.

1470. május 3. és 1471. – Mátyás király két oklevélben is együttesen erősíti meg az 1466-tól hétére szaporodott bányavárosok polgárainak és bányászainak privilégiumait. A bányavárosokat örök időkre felmenti mindennemű adó fizetése alól.

Wenzel 1876. 26., Wenzel 1880. 65., MBÉT I. kötet 79.

1475. április 24. – A bányavárosok szerződést kötnek a Thurzó János és más krakkói, illetve egyéb lengyel városokból származó polgárok által alapított társulattal, melyben a társulat kötelezi magát, hogy vízemelő-gépeket állít fel a bányák víztelenítésére, megfelelő díjazás és a kitermelt érc 1/6 része ellenében. Mátyás király a szerződést május 15-én megerősíti, és megengedi a vállalkozóknak, hogy ilyen vízemelő gépeket máshol is felállíthatnak, az ahhoz szükséges fát pedig ingyen fogják részükre biztosítani.

1498. – Thurzó János külön szerződést köt Körmöcbánya városával, azzal a feltétellel, hogy a víztelenítés költségeit egyenlő arányban viselik.

ABT I. kötet 67. és 80., Krizskó 41., Benda I. kötet 297-298.

1478-83. – Cerudeliny (Ceredentius) György a főkamaragróf.

FKG.

1483-93. – Dettelbacher (Detbacher, Dettbacher) János viseli a főkamaragrófi hivatalt.

FKG.

1487. – Selmecebánya 7.927, Körmöcbánya 4.623, Besztercebánya 3.616 aranyforint urburát fizet ezüst- és aranytermelése után Beatrice királynőnek.

Benda I. kötet 314.

1493-97. – A főkamaragróf Scheider (Schaidner, Schayder) Péter.

FKG.

1494. július 28. – Beatrix királynő Dóczy Balázshoz – Lipcse és Saskő várának urához – írt levelében nehezményezi, hogy megakadályozta Federici Pál körmöci polgárt abban, hogy bányát nyisson a várak birtokának területén, és ezzel jogsértést követett el. Ez az első dokumentum, amely a Dóczyak és a bányavárosok közötti, később elmergesedett vitára utal, egyben szemléletesen példázza a bányászok régi jogát arra, hogy bárki földbirtokán jogosultak bányák létesítésére.

Wenzel 1876. 34-35.

1496. – II. Ulászló megerősíti Mátyás király 1470-ben kiadott privilégiumát, majd 1500. augusztus 18-án újabb oklevélben szabályozza a hét bányaváros kiváltságait. 1502-ben és 1507-ben ismét kiváltságleveleket ad a bányavárosoknak.

Wenzel 1876. 26., 43-46. és 57-59.

1497. – A király a főbányagrófi hivatal vezetésével Roselius Erasmus-t bízta meg, akit tisztségében 1503-ig Schayder Péter és Tenczler Mathias követ.

FKG.

1500. – A nádor utasítja a sági konventet, hogy járja be Bakabánya és Újbánya város határait, és rendezze a városok, illetve a Dóczyak közötti vitás kérdéseket.

Wenzel 1876. 59-61.

1500. augusztus 17. – II. Ulászló király megerősíti a bányavárosok fakitermelési jogát, és rendelkezik arra, hogy a bányaműveléshez szükséges fát továbbra is szabadon beszerezhetik a környező királyi birtokok erdősegeiből.

Kachelmann III. kötet 129., ABT I. kötet 80.

1502. január 17. – A körmöci kamarához tartozó bányavárosok hatóságának oklevele arról, hogy II. Ulászló király „*a körmöczi kamarát és Körmöczbánya, Selmeczbánya, Beszterczebánya, Bakabánya, Ujvár, Bélabánya, illetve Libeth városokat elzálogosította Bethlemfalwa-i*” Thurzó Jánosnak és fiának, Györgynek. Anna

királynő 1504-ben újabb rendelkezéseket tesz az elzálogosítás ügyében.

MOL 2001. DL 24385. és DL 38747., Wenzel 1876. 51.

1502. május 18. – II. Ulászló szabadalomlevélben hatalmazza fel az alsó-magyarországi bányavárosokat és lakosaikat, hogy minden külső támadó – név szerint a Dóczyak – ellen, „*midőn jogaikat háborgatni vagy sérteni akarják, magukat saját erejükből védelmezzék meg*”, továbbá megerősíti, hogy a bányavárosoknak a kincstári erdőkben jogukban áll fát vágatni. Utóbbi rendelkezését 1504. február 28-án és 1507. március 20-án is megismétli, ami arra utal, hogy ebben az időben a bányavárosokat a környék urai rendszeresen korlátozták „faizási” joguk érvényesítésében.

Wenzel 1876. 46-47., ABT I. kötet 88.

1504. március 15. – II. Ulászló rendeletet intéz az alsó-magyarországi városok összes polgáraihoz, lakosaihoz, montanistáihoz és urburariusaihoz bányáügyekben. Főkamaragróffá Thurzó Jánost nevezi ki. Thurzó János, majd Thurzó György és Thurzó Elek egészen 1520-ig töltik be a tisztséget.

MOL 2001. DL 86724., FKG.

1504. november 29. – A zágrábi káptalan előtt „*Henyng-h-i János fia, András de Zomzedvara*” Zólyom megyei rézbányáját, illetve egyéb tartozékait Tamás esztergomi érsekre és rokonaira hagyja.

MOL 2001. DL 88918.

1507. április 19. – Thurzó György levélben kéri a bányavárosokat, hogy küldjenek valakit a diétára a városok kiváltságleveleivel.

MOL 2001. DL 46788.

1514. június 12. – II. Ulászló király Lévai Cheh Zsigmondnak meghagyja, hogy a bányavárosokat, különösen Bakabánya lakóit különféle vámokkal és kilencedekkel ne zaklassa.

MOL 2001. DL 88500.

1519. – II. Lajos megerősíti a hét alsó-magyarországi bányaváros kiváltságait.

Wenzel 1876. 26-27.

1520. – Hedvig tesseni hercegnő engedélyt ad Thurzó-Fugger részvállalat részére, hogy a likavai várhoz tartozó területen ércfeldolgozó műhelyeket építsen, és az ottani erdőket szabadon használhassa.

Wenzel 1883. 61-62.

1520. – A Thurzók megválnak a körmöci kamara bérletétől, és azt visszaadják az uralkodónak. A kamara cementező üzemét, és ezzel az aranybeváltás irányítását, illetve lebonyolítását azonban előzetesen függetlenítik a kamara szervezetétől, és kivonják annak ellenőrzése alól is. Az aranybeváltás folyamatát így egészen 1551-ig felügyeletük alatt tudják tartani, melyből hatalmas haszonra tesznek szert. A főkamaragrófi tisztséget 1524-ig Oder Veit látja el.

Paulinyi 1936. 74-75., FKG.

1521. december 1. – Mária királyné levele a bányavárosokhoz, amely arra utal, hogy a bányavárosok már ekkor is az ő birtokában lehettek, bár ténylegesen a király csak 1522. február 2-án adományozta részére a hét alsó-magyarországi bányavárost, továbbá Breznóbányát és Korponát, valamint a városok területén művelt bányákat, illetve Huszt várát a máramarosi sókamarával és a sókamarai városokkal.

A bányavárosok birtoklása kezdetben igen korlátozott volt a Thurzó–Fugger részvállalat besztercebányai rézkoncessziója miatt, magukat a városokat is csak 1524-ben sikerült Mária tisztviselőinek átvenni.

1525-ben ugyan rövid időre Mária hivatalnokai átvették a besztercebányai rézkereskedelmet is, azonban 1526. áprilisában II. Lajos ismét bérbe adta a Fuggereknek a bányakamarát, és Máriának csak az urbúrát tartotta fenn. Mária 1523-ban hasonlóképpen bérbe adta a máramarosi sókamarárt Ártándi Pál királyi tanácsosnak.

Wenzel 1880. 182., MOL 2001. DL 25016., DL 25017. és DL 32598., ABT I. kötet 107-108., Schmidt I. kötet 85.

1524. – Mária királynő főkamaragróffá nevezi ki Bohemus (Beheim) Bernátot.

FKG.

1524. augusztus 17. – II. Lajos oklevélben biztosítja többek között az alsó-magyarországi bányavárosok és bányászok vámszabadságát. Az oklevél újraszabályozza a kamarai próbavétel eljárását az arany- és ezüstválasztók, illetve a bányaművelők között támadt ellentétek elsimítása érdekében.

Wenzel 1876. 87., Paulinyi 1936. 67., Szitnyai 1884. 22-29.

1525. június 8. – Mária királynő meghagyja Selmecebánya városának, hogy a bányavárosokban kitört zendüléseket³⁸ nyomják el, amiben a lehetőség szerint a segítségükre lesz.

1526. augusztus 6.-án Körmöcbánya város tanácsa beszámol Mária királynénak, hogy „*az elmúlt pénteken (augusztus 3-án) a besztercebányai vájárok (Newsoll Hewer) felégették Besztercebánya városát. A városi előljáróság a templomba menekült, s most is ott tartózkodik. A vájárok a hegyről a vizet rá akarják eresztetni a bányákra, és őket is folyton fenyegetik. A körmöczbányai vájárok ugyanakkor kitaranak mellettük*”.

MOL 2001. DL 47612. és DL 24320., Wenzel 1880. 169-170.

1526. április. – II. Lajos szerződést köt a Fuggerekkel, mely szerint a rézbányák művelését, a hozzájuk tartozó erdőkkel együtt 15 évre bérbeadja nekik.

MEO I. kötet 34., ABT I. kötet 118.

2. A hét alsó-magyarországi bányavárosra vonatkozó dokumentumok

2.1. Bakabánya (Pukkantz – Hont vármegye)

1075. – I. Géza király a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében név szerint említi „*villam nomine Baka*”-t³⁹, továbbá rendelkezik a Torda-i sójövedelemről és az Aranyas (Aureus) nevű

³⁸ A lázadás központja Besztercebánya volt, ezért – e kivételével – a vonatkozó dokumentumokat ott szerepeltetem.

³⁹ A későbbi Bakabánya.

hely után őt megillető királyi rész feléről. Wenzel Gusztáv szerint ez utóbbi hivatkozás tekinthető a korabeli Garam-vidéki bányaművelésre utaló első hivatkozásnak. Ila Bálint a helyet a Márkuska-falu melletti Aranyas patakkal azonosítja, melynek medréből a nevé után ítélve aranyat moshattak.

FCD I. kötet, 428-439.

1270. – IV. Béla királynak Baka (Bakabánya), Gukes és Bagana településekre vonatkozó adománylevele, „*Wernelio, Wyllam, Thamar és Alberto*” selmeczbányai polgárok számára. Az adománylevelet IV. Béla halálát követően, de még ugyanebben az évben V. István, majd 1272-ben IV. László király is megerősíti.

ÁUO VIII. kötet 253-254, 289. és IX. kötet 1-2.

1276. körül. – IV. László kiváltságlevele Bakabánya polgárai részére. A privilégium alapján Bakabánya királyi bányateleppé válik.

FCD VII. kötet, 5. rész 425-426.

1321. – I. Károly Hazlaw fiainak, Gyulának és Endrének adományozza Bakabánya királyi bányatelepet és a körülötte egy mérföld sugarú körrel határolt területet.

FCD VIII. kötet, 7. rész 259-260., Wenzel 1880. 40.

1331. – Tar Detre unokája, Miklós mester átengedi a területet Martinus-nak, hogy oda hospeseket telepítsen. Az oklevél szerint a falut Csetnek mintájára kell megszervezni, és a település megkapja Korpona jogát. Ila Bálint szerint az adományozásból arra lehet következtetni, hogy célja Csetnekhez hasonlóan iparos- és bányásztelepülés alapítása volt.

Ila I. kötet 156.

1334. – I. Károly oklevele, amely már ezüstabányákról is említést tesz Bakabányán („*pro fidelibus ipsorum seruitys argenti fodinam suam, Bakabánya vocatam*”).

FCD VIII. kötet, 7. rész 259-260.

1337. – A garamszentbenedeki apátság László fiai, Miklós és Péter bakabányai polgárok számára a Bükksebnice (Biszvavnice) patak mentén – ahol gazdag aranyereket találtak – egy zúzda építésére területet ad bérbe. Az oklevélből kiderül, hogy nem László fiai lehettek a területen az első bányaművelők, mert ők a „*hospites in novis montanis*”-nak nevezett telepések közül már csak a negyedik helyet kapták zúzda építésére.

FCD VIII. kötet, 4. rész 273-274., Relković 104.

1345. – Bakabánya város előljárósága által kiállított oklevél, amely a város és a Szent Benedek Apátság között létrejött egyezség alapján egy újonnan nyitott bánya művelését szabályozza.

FCD IX. kötet, 1. rész 345-347., Wenzel 1880. 40.

1380. – A Selmezbánya város levéltárában őrzött, vízemeléssel kapcsolatos okirat Bakabánya város bíróját is megemlíti.

ABT I. kötet 24.

1490. után. – II. Ulászló megerősíti Bakabánya bányaváros kiváltságait.

FCD VII. kötet, 5. rész 425-426.

2.2. Bélabánya (Dilln, Fejérbánya, Fehérbánya – Hont vármegye)

1228. – Az esztergomi káptalan a barsi várjobbágyok Bela-i⁴⁰ birtokának átruházásáról szóló bizonyáglevelében ezüstbányákról tesz említést: „...*Bela föld felső határa, amely a keleti rész felől, a Garamon túl van, azon a helyen kezdődik, ahol a Bela nevezetű patak kezdődik a Garamból, s ugyanezen patak mentén halad egészen annak a hegynek a tövéig, melyet Zucule-nek mondanak, és ott felhág a hegyre és végigmegy a hegy teteje – melyet Berch-nek mondanak – mentén egészen az ezüstbányáig...*”.

Knauz I. kötet 268., FCD VII. kötet, 5. rész 568-569., ÁUO I. kötet 257. és VI. kötet 460-462., KBM.

⁴⁰ A későbbi Bélabánya.

1352. – I. Lajos a Selmezbánya-hoz tartozó községek lakóinak a saskői vár uraitól való védelme érdekében rendeletben szabályozza a Selmezbánya-hoz tartozó birtokokat, melyek között Hegybánya (Siglesperch) és Bélabánya (Dilln) is szerepel. A rendelet címette Zubonya László saskői várnagy, akinek meghagyja, hogy az elődje (Vesszős mester) által a saskői uradalomhoz csatolt falvakat adja vissza Selmezbánya városának.

FCD IX. kötet, 6. rész 54-56., Rákóczi 657., ABT I. kötet 22-23., Kachelmann I. kötet 3.

1385. – A Selmezbánya bírójának feljegyzési könyvében található bejegyzés szerint azok, akik Bélabányán (in Dylnis) a vízzel elöntött bányákat bizonyos idő alatt nem képesek művelésbe állítani, vagy nem kívánják művelni, a bányáktól „megfosztatnak”, és azokat másoknak átadni kötelesek.

Egy, a könyvben szereplő másik feljegyzés szerint Selmezbányán a király scansorja⁴¹, a bíró, továbbá az esküdt polgárok olyan jogszabályt alkottak, hogy Bélabánya azon bányászai és hevérjei⁴², kik a Szent Jakab ünnepe utáni első hétfőtől számított két hét alatt a víz alá került bányákból a vizet nem vezetik le, vagy azokat lecsapolni nem kívánják, ezeket a bányákat a víztelenítés érdekében átadni tartoznak.

Kachelmann III. kötet 19., ABT I. kötet 29., Sztinyai 1884. 29.

1386. – Ugyancsak Selmezbánya bírójának feljegyzési könyvében található azon bejegyzés, miszerint gróf De Raba bányabirtokos és társai, valamint Wallchwurch, illetve Punpan bányabirtokosok egyezséget kötöttek arról, hogy utóbbiak bélabányai bányáik után a termelés 1/7 részét adják De Raba-nak és társainak a víz elvezetése fejében. A De Raba-féle vállalkozás ezek szerint egy olyan altárót (Erbstollen) birtokolt, amely alkalmas volt a szomszédos bányaművekben felgyűlt bányavizek összegyűjtésére és elvezetésére. Hasonló bejegyzés található a könyvben 1387-es keltezéssel is.

⁴¹ Felügyelő, bányamester, bányabíró.

⁴² Vájárok.

1388. – Az említett De Raba Péter és Sartor Péter bányabirtokvitájában hozott ítélet szerint a víz szintjét a „*flache Marchscheid*”⁴³ alkalmazásával meg kell jelölni, és ami az alatt található, az De Raba bányabirtokához, ami pedig e felett, az Sartor bányabirtokához tartozik. A víz elvezetésének ellenértékeként a határ-szint felett kitermelt érc 1/7-ét De Raba és társai részére ki kell szolgáltatni. A felek között a fentiek szerint létrejött egyezség biztosítására az ítélet kikötötte, hogy „*aki azt megszegi, az 100 márka tiszta ezüstben fog a király javára elmarasztaltatni*”.

Wenzel 1880. 267., Szitnyai 1884. 29-31., ABT I. kötet 29., Paulinyi 1933. 42.

1447. – Selmezbánya városa óvást nyújt be az országgyűléshez Bélabányának – Selmezbánya város birtokának – a saskői vár uradalmához történő elcsatolása ellen.

Wenzel 1880. 441-442.

1453. – V. László megerősíti Bélabánya város jogosítványait. Ez a privilégium az első lépés Bélabánya önálló bányavárossá válásához.

1466. március 25. – Mátyás király rendeletben szabályozza Bélabánya (Feyerbánya) önállóságát és végleges elszakadását Selmezbányától. Ezzel az alsó-magyarországi bányavárosok száma hétre növekszik.

Wenzel 1880. 42-43., ABT I. kötet 52. és 64-65.

1496. június 15. – II. Ulászló megerősíti Bélabánya (Feyerbánya) város korábban megsemmisült kiváltságlevelét, és olyan bányavárosi jogosítványokkal ruhazza fel, melyekben Körmöcbánya része-sült.

Szitnyai 1882. 132.

⁴³ Szitnyai József „lapos határvonalnak” fordította, de a szövegkörnyezetből inkább arra lehet következtetni, hogy a két bányabirtoknak a bányavíz nyugalmi szintjében meghatározott vízszintes elválasztó síkjáról lehet szó.

1504. – Megkezdik a béalabányai altárna kihajtását.

ABT I. kötet 89.

2.3. Besztercebánya (Neusohl – Zólyom vármegye)

1255. október 14. előtt. – IV. Béla megállapítja a Lipcse melletti Bistrice (Besztercebánya) német vendégeinek kiváltságait, közöttük a szabad bányászkodás jogát.

„Továbbá aranyat, ezüstöt és minden más fémet szerte az egész Zólyom vármegyében a határaikon belül kutassanak... Továbbá az aranybányák után tizedet fizessenek, az ezüst és minden más fém után pedig a nyolcadik részt tartozzanak megfizetni.”⁴⁴

Az oklevelet átírja és megerősíti V. István 1271. szeptember 12-én, IV. László 1287. március 25-én, 1293-ban III. András, valamint I. Károly 1340. november 11-én.

Szentpétery I. kötet 332., II. kötet 4. füzet 119-121., FCD IV. kötet, 2. rész 296-299. és V. kötet 1. rész 164-165., Knauz I. kötet, 426-427., Benda I. kötet 155., MBÉT I. kötet 63-64., KBM.

1263. – IV. Béla király András besztercebányai bírónak az ottani ezüstabányák körül szerzett érdemei elismeréseként erdőt adományoz. A bányavárosok területén lévő erdők feletti rendelkezés jogát általában a városalapító polgárok szűk rétege tartotta kezében, ez képezte vagyonuk egyik alapját is. 1272-ben az adománylevelet V. István átírja.

Szentpétery I. kötet 1. füzet 404., ÁUO III. kötet 40-42. és III. kötet 272-273., Knauz I. kötet 492.

1293. – III. András a besztercebányai királyi hospesek kérelmére megerősíti IV. Béla 1256. szeptember 3-án kelt privilégiumát kiváltságaikról.

Szentpétery II. kötet 1. füzet 113. és Knauz I. kötet 588.

1384. augusztus 26. – A Velencei Köztársaság tanácsa szabályozza az újonnan feltárt besztercebányai előfordulásból (fuxina no-

⁴⁴ Fordította Tóth Péter.

va⁴⁵) származó réz finomítási díjait. Megállapítja azt is, hogy a már Magyarországon finomított réz további kohászati feldolgozásáért mekkora díjat kell fizetni. A határozat szerint a díjazás szabályozása a magyar réz importjának növelését volt hivatott szolgálni.

1391. – A tanács a korábban megállapított díjtételeket lecsökkenti a behozatal élénkítése érdekében.

Paulinyi 1933. 33.

1443. – Besztercebánya város tanácsának bizonyoságlevele, hogy Jung István mostohafiának, Berg Egyednek átengedi a besztercebányai ezüstabányákban lévő bányarészeit.

1448. – Jung István levélben ad tanácsot Berg Egyednek a sandbergi bányák művelésére vonatkozóan.

MOL 2001. DF 280656., Wenzel 1880. 56-57., ABT I. kötet 63.

1465. december 21. – Jung István a vétel jogán birtokában lévő – egykor Karl Péter besztercebányai polgár tulajdonát képező – bányáit, birtokait, házait, majorjait Besztercebányán eladja Ernszt János budai polgárnak és Mulstain (Mywlstan) Vidnek 6.200 aranyforintért. E bányák között a sandbergi Neustollen bányamű és az Erbstollen (altáró) volt a két legjelentősebb.

MOL 2001. DL 107000., Paulinyi 1933. 40., Wenzel 1880. 58., Paulinyi 1933. 45.

1469. szeptember 8. – Mátyás király az Ernszt Jánostól vett kölcsön fejében örök időkre elengedi neki azokat a jövedelmeket (seu urburas), amelyeket Ernszt Jánosnak a besztercebányai Promontoriumon levő ezüst- és rézbányái után kellene évenként a királyi kamarába beszolgáltatnia.

1470. február 14. – Mátyás király igazolja, hogy „*Ernst János és Lak-i Thwz János*” megvásárolták „*Junk Istvántól*” annak besztercebányai Szent Erzsébet és Erbstollen nevű bányáit, és Thúz János az előbbi javakban általa vásárolt részt eladta Ernszt Jánosnak.

⁴⁵ Paulinyi Oszkár a Neustollen bányaművel azonosította.

1470. április 5. – Mátyás király oklevele Ernuszt Jánosnak, mely szerint azt a bányát, amelyet Besztercebányán vásárolt bizonyos Swemengratl nevű polgártól a király tudtával, felmenti „*minden oly fizetéstől, melyet a bányák után az ország minden polgárának fizetnie kell a királyi kamarába*”, és megadja neki a jogot, hogy abban a bányában ezüstöt és rezet bányászhasson, és az ott kibányászott ezüstöt és rezet az ország törvényei ellenére is az egész ország területén akárhol eladhassa. Megengedi azt is, hogy az említett bánya után a kamarának járó urburát a maga hasznára megtarthassa.

1470. november 27. – Mátyás király Ernuszt János kérésének megfelelően átírja és megerősíti azokat az okleveleket, melyek tartalmazzák Jung István összes Zólyom megyei és Besztercebányán (Novum Zolyum) lévő javainak és bányáinak Ernuszt János és Laki Thúz János részéről való megvásárlását, majd azon szerződést, hogy Laki Thúz János az előbbi oklevélben vásárolt birtokokat átadja, illetőleg eladja Ernuszt János kincstartónak, továbbá a vásárolt bányák jövedelmi adójának és bányabérletének az elengedéséről szóló oklevelet Ernuszt János javára, és azon királyi oklevelet, amely bizonyos kiváltságokat tartalmaz a bányavárosokat illetőleg Ernuszt János javára, stb.

1472-73. – Mátyás király Ernuszt János kincstartót – miután a sziléziai hadsereg fizetésére kért pénzt nem folyósította – elfogatja, és minden ingó és ingatlan vagyonát elkobozza. A király az Ernuszt-féle besztercebányai bányabirtokot Hamsin Borbálának, fia, Corvin János anyjának adományozza.

MOL 2001. DL 38867., Wenzel 1880. 163-164., Paulinyi 1933. 41., ABT I. kötet 66., Paulinyi 1933. 44-46.

1493-ban és a következő években Thurzó János krakkói konzul elkezd felvásárolni a besztercebányai bányapolgárok (pl. Königsberger Mihály, Gloknitzer Benedek, Tilmann Miklós, Lang János, Jung Albert, Szatmári György, stb.) bányabirtokait.

Wenzel 1880. 166., ABT I. kötet 75., Rákóczi 652., MOL 2001. DL 26058., ABT I. kötet 75-77.

1493. január 28. – „*Chakthornya-i Ernwth János*” pécsi püspök panaszt tesz Báthori István országbíró előtt, hogy Mátyás király vagy húsz évvel azelőtt erőszakkal vette el az ő édesapjától, Ernwth János kincstartótól a Novozolium (Besztercebánya) területén fekvő Newsthollen és Althsthollen nevű bányákat, melyek a király halála után Corvin Jánosra szálltak, aki most is birtokában tartja őket. A panaszlevél alapján a bányabirtokot a következő évben visszakapja.

1494. december 26. – Ernst János 22 évre bérbe adja Thurzó Jánosnak besztercebányai városi és bányabirtokait. A szerződést 1515-ben újabb 5 évre, majd 1522-ben további 18 évre megújítják.

Wenzel 1880. 167., Wenzel 1883. 651-654. és 657-659., 68-70., MOL 2001. DL 102263. és MOL 2001. DL 37677., ABT I. kötet 77. és 92., Paulinyi 1933. 96., Benda I. kötet 322.

1494. – Corvin János herceg összes besztercebányai bányabirtokát Thurzó Jánosra és fiára, Györgyre ruházza. A szerződést II. Ulászló is megerősíti.

1498. június 5-én Corvin János panaszt tesz a királynál, melyben a besztercebányai bányákat is felemlíti.

Wenzel 1883. 622-627., HOM IV. kötet 438-444.

1495. március 16. – Thurzó János és fia, György megkötí az első – Besztercebánya bányászatára és hetente 300 mázsa réz termelésére alkalmas kohók építésére vonatkozó – üzleti szerződését Fugger Ulrikkal, Györggyel és Jakabbal. A szerződésben rögzítik, hogy amint a besztercebányai kohók elkészülnek, a krakkói kohót fel kell hagyni. A szerződés szerint a költségeket a Fuggerek fedezik, a nyereségen pedig egyenlő arányban osztoznak. A két család már korábban felállított a thüringiai Sanct Georgenthalban egy rézhámort, és amíg a besztercebányai kohók elkészültek, az érc zömét itt dolgozzák fel. 1499-ben Esztergomban és 1503-ban Budán a két család újabb szerződéseket köt, melyben a gölnici és szomolnoki bányák kivételével – melyeket Thurzó magának tart fenn – az egyezséget minden bányaműre kiterjesztik, és szabályozzák az elárusítást is. 1503 februárjában faktorátust is létrehoznak Budán a rézkereskedelem bonyolítására.

1495. május 14-én Kazimir tesseni herceg és Szilézia tartományi kapitánya, majd 1497-ben Frangepán Bernard modrusi comes védlevelet bocsát ki a Fuggerek besztercebányai kereskedelmi tevékenysége számára. 1523-24-ben Zsigmond lengyel király, 1525-ben pedig Frigyes dán király is védleveleket ad a vállalkozásnak.

Wenzel 1882. 17-18., Wenzel 1883. 628-635., 640-647., 71-74. és 84-86., ABT I. kötet 81-85., Schmidt I. kötet 65., Benda I. kötet 327.

1495. június 30. – A bányavárosok bírái és esküdtjei jelentést tesznek Beatrix királynőnek. A jelentés alapján Schayder Péter körmöci kamaragróf támogatásával a királynő három esztendőre szóló urburamentességet engedélyez a bányavárosok számára.

Paulinyi 1933. 47-49.

1496. április 16. – II. Ulászló „*megfontolván és ismételten átgondolván, hogy az országban nincsenek az ezüst és réz elválasztására alkalmas közönséges zagerhuttenek*”⁴⁶, engedélyezi Thurzó Jánosnak és fiának „*a Zólyom vármegyei Besztercebánya környékén vagy bárhol másutt*” egy vagy több csurgatókohó építését, és megengedi nekik, hogy a birtokukba kerülő rezet „*akár az ezüstitől szétválasztva, akár szétválasztás nélkül, ahogyan nekik jobban megfelel*”, továbbadják. Emellett biztosítja Thurzót, hogy sohasem fogják őt az ezüst beszolgáltatására kötelezni. A király a szabadelvelet május 17-én megerősíti. Ennek az addig példa nélkül álló kiváltságnak indokát vélhetően az képezte, hogy a rézből a velencei technológia Thurzók általi meghonosítása előtt egyébként sem tudták az ezüstöt kiválasztani, hanem az a finomítatlan rézzel együtt került külföldre.

MEO I. kötet 29-30., Rákóczi 653., Gergely 19-20., Schmidt I. kötet 65-67., ABT I. kötet 81-84., Paulinyi 1936. 76., Benda I. kötet 323.

⁴⁶ Csurgatókohó, melynek technológiáját Thurzó János honosította meg Magyarországon. A csurgatókohó abban különbözött a tégelykemenéctől, hogy belőle a megolvasztott anyag folyamatosan csapolható volt.

1499. – Jakob Fugger számadásai szerint 4 év alatt 277.500 forintot fordítottak a besztercebányai rézbányák kiaknázására⁴⁷.

Benda I. kötet 325.

1500. április 10. – Besztercebánya városa tűzvészben elpusztul. A város lakói a Dóczyakat gyanúsítják a gyújtogatással.

ABT I. kötet 79.

1515. – II. Ulászló levelei a Thurzók és Besztercebánya, illetve a többi bányaváros közötti vitás kérdésekről.

1517. – II. Lajos király nevében az ország kormányzói rendeletben utasítják a Thurzókat a Besztercebánya város által ellenük támasztott vádaskodás ügyében. Az utasítás szerint a város lakói jogaik csorbításával vádolják a Thurzókat: *„eddig a város polgárai adtak el élelmiszert a bányamunkásoknak, most a Thurzók a maguk hasznára árusítják a munkások között az élelmiszereket, korábban a polgárok adtak el pálinkát, most ezt a jogot is a Thurzók vették igénybe a maguk részére, a Besztercéhez tartozó villák a taxát a városnak fizették, most a Thurzók официálisai a maguk részére hajtják azt be tőlük”* stb.

1519. október 4. – A kormányzók ítéletet hoznak a város és a Thurzók közötti peres ügyben, mely ellen a város óvást emel.

Wenzel 1883. 654-657. és 659-669, MOL 2001. DL 47119. és DL 24787.

1516. április 17. – II. Lajos kormányzói engedélyezik Besztercebánya városának, hogy minden újonnan nyitott bánya 4 évig mentesüljön az urbura fizetése alól.

Kachelmann III. kötet 144., ABT I. kötet 100.

1524. – II. Lajos a Thurzó-Fugger rézvállalattal szemben biztosítja Besztercebánya régi kiváltságait. A kiváltságlevél nem sok eredménnyel járhatott, mert Besztercebánya városának 1525-ös bizonyságlevele ismét a bányaművelők és a Thurzó-Fugger rézvállalat között továbbra is fennálló vitás kérdésekről emlékezik meg.

Wenzel 1883. 74-84.

⁴⁷ Összehasonlítóképpen 1496-1546 között a Thurzó-Fugger vállalkozás nyeresége mintegy 2,5 millió aranyforintra tehető.

1525. – A hatvani országgyűlés határozatot hoz arról, hogy a Fugerektől vissza kell venni a besztercebányai rézbányákat, és magyaroknak kell üzemeltetésbe adni. Hosszas viták után a bányákat végül Szerencsés Imre korábbi alkincstárnok, illetve rajta keresztül budai és nürnbergi vállalkozók kezébe adják, és június 24-én a király nevében le is foglalják.

1525. július 28-án Thurzó Elek értesíti a rézvállalat bányatisztjeit és munkásait, hogy a király a bányaműveket visszavette.

ABT I. kötet 112-113., Benda I. kötet 347.

1525. április 13. – Werbőczy István nádor vizsgálatot tart Besztercebányán a lázongó munkások⁴⁸ ügyében, és többek között rendelkezik a társpénztárnál tapasztalt hiányosságok megszüntetéséről, továbbá megparancsolja, hogy a társláda kulcsait két polgár és két vájár őrizze. A rendelkezések nem értek el megfelelő eredményt, mert a bányamunkások május 19-én ismét megtagadták a munkát, majd szeptemberben a selmecbányai és körmöcbányai munkásokkal is szövetségre lépnek, és együttesen szabadítják ki a selmeci kamaraispáni börtönbe vetett társaikat.

1525. november 1. – II. Lajos a bányászmozgalmak lecsendesítése érdekében megerősíti a besztercebányai bányászok önszegélyző együletének, a „*Krisztus szentséges teste társulat*”-nak alapszabályait.

1526. március – Mintegy 4.000 besztercebányai, selmecbányai és hodrusi, illetve körmöcbányai bányász megrohamozza Besztercebánya városát. A lázadást leverik.

1526. április 13. – Werbőczy István nádor ítéletet hoz a lázongó bányászok felett, elfogott vezetőiket kivégezteti, az elmenekültek vagyonát elkobozza, majd az ítélezés díjaként a társláda 1.070 forintos vagyonát is magához veszi.

1526. augusztus 3. – Besztercebányán újabb felkelés tör ki. A bányászok tönkreteszik a bányaműveket, és a nagytemplomba menekülő polgárokat ostromolják.

ABT I. köt. 117., Kachelmann III. kötet 152., Benda I. kötet 346-349.

⁴⁸ A bányamunkások amiatt, hogy bérüket az 1521-ben bevezetett rossz pénzzel (nova moneta) fizették ki, beszüntették a munkát.

1526. április 15. – Thurzó Elek közbenjárására a Fuggerekkel megbékülő II. Lajos az egy év óta jövedelmet egyébként sem hozó rézvéllátat üzemeltetésére új szerződést köt Fugger Antallal, és 15 évre bérbe adja neki a besztecebányai rézbányákat. Április 22-én a Fuggerek a bányákat újból átveszik.

ABT I. kötet 118.

1526. – II. Lajos Csáktornyai Ernust Jánoshoz írt levele.

Wenzel 1880. 189-190.

2.4. Körmöcbánya (Kremnitz – Bars vármegye)

1295. – Körmöcbánya (villae Keremnicze) első okleveles említése Demeter zólyomi ispán bizonyáglevelében.

FCD VI. kötet, 1. rész 346-348.

1323. – I. Károly Heym gróf részére bérbe adja a körmöci kamarát. Ez az első oklevél, amely a Körmöcbányán felállított királyi kamaráról tudósít.

FCD VIII. kötet, 6. rész, 52-55.

1328. november 27. – I. Károly kiváltságlevelet ad Körmöcbánya város polgárai részére. Az oklevél a körmöcbányai hospeseknek 2 mérföld sugarú körben adományoz birtokokat, egyebekben pedig Körmöcbányát ugyanazokkal a jogosítványokkal ruházza fel, mint amelyekkel Csehországban Kuttenberg városa rendelkezik. Ez az egyetlen olyan, bányaváros részére adott privilégium, amely külföldi városjogot adományoz a városalapító polgárok részére.

FCD VIII. kötet, 3. rész 295-297.

1331. – Körmöcbánya város bírójának és esküdteinek oklevele szerint a hitelező Marsili István elzálogosítja az adós Osl Jedin bányavagyonyát. A feljegyzés a körmöci kamaráról (Camerarum in Kremnicia) és az ércek feldolgozására szolgáló malmokról és ke-rekekről is említést tesz.

Wenzel 1880. 45., ABT I. kötet 15-16.

1335. március 25. – I. Károly a körmöcbányai pénzverő-kamarát – minden pénzbeváltásból és nemesérc-monopóliumból származó jövedelmével – Hyppolit mester árvai várnagynak 600 márkáért 1 évre bérbe adja, és rendelkezik a bérlettel járó jogokról és kötelezettségekről.

Hóman 259., Szekfü 7-11., FCD VIII. kötet, 7. rész 268.

1338. március 29. – I. Károly a körmöci és szomolnokai kamarákat Frichko mester budai polgárnak adja bérbe. A bérleti szerződés összefoglalja a király pénzügyi reformintézkedéseit, rendelkezik az állandó értékű pénz veréséről, és az aranypénzt teszi az ország egyetlen értékpénzévé, részletesen szabályozza a nemesfémek beváltásának módját, továbbá büntetés terhe mellett újból megtiltja a nemesfémek országból történő kivitelét.

Benda I. kötet 205.

1342. – I. Károly 1 évre ismét bérbe adja a körmöci kamarát Hyppolit mesternek, és az oklevélben részletesen szabályozza a kamaraispán feladatait:

„...aranyat vagy ezüstöt senki se válthasson be pénznek a le számlálásával, hanem a beváltás a királyi kamarán... a kibocsátandó dénárokkal mérlegelés útján történjék. Ha pedig akadnának olyanok, a kik másképen cselekedtek vagy cselekszenek, azok, mint a királyi parancs áthágói és a kamarai statútumok megszegői, illő büntetéssel fognak lakolni...

Ezenkívül semmiféle idegen vagy véletlenül ez országba jövő kereskedő se merje akár posztó-, akár másnemű és fajú holmiját nyilván vagy titkon, a házakban vagy a kamarán, más akármilyen alakú régi pénzért, aranyért vagy ezüstért eladni vagy elcserélni, hanem csak a kamarának előbb említett pénzeiért...

Mindazonáltal különösen kijelentvén a jelen cikkelyben azt, hogy az ólomnak, valamint a kamarák és bányák más nélkülözhetetlen szükségleteinek a beszerzése céljából, a melyeknek bő készlete nélkül az arany és ezüst érczek elő nem teremthetők, kamaraispánjainknak, a kiknek a bányák joghatóságuk alatt vannak és állanak, joguk leend arra, hogy a mondottak beszerzésére az érsek

embereinek és a többieknek a tudtával (de csak ha a nyilvánvaló szükség kívánja), csupán aranyat és ezüstöt küldjenek át...

Határoztuk továbbá, hogy a városokban, minden szokásos helyen legyen egy királyi ház, a hova az aranyat és ezüstöt eladás, beolvasztás és beváltás céljából mindenkinek el kell vinnie. A kiket pedig rajtakapnának, hogy azt másképpen merészkednek beolvasztani, eladni vagy becserélni, akár nyilván, akár titokban, azoknak a kamaraispán a fent említett bizonyságok jelenlétében vegye el összes javaikat és ezenfelül mint hűtleneket kell őket megbüntetni.

Meghagyjuk azt is, hogy másutt, mint a királyi kamarán, senki se merje megvizsgáltatni, hogy hány karátos az ő aranya, hanem a kamarásnak kell a királyi házban a vizsgálatot megejtenie és az aranyra a karátokat és királyi jegyünket rányomni, s az aranyat ilyen módon vigyék a kamarába, megparancsolván a kamaraispánnak, hogy azokat, a kik ez ellen merészelnének cselekedni, az előbb említett büntetés alá vesse...

*Egyébiránt így kívánván ezt kamaráink régi szabadsága, elrendeltük, hogy minden szolgál, tiszt és pénzverő fölött kamaraispánunk bíraskodjék és más senki. És ha ő azok részéről igazságot tenni vonakodnék, minden panaszosnak közülük előbb említett tárnokmesterünk szolgáltatson igazságot...*⁴⁹

CJH, FCD VIII. kötet, 4. rész 560-576, Krizskó 4.

1358. – I. Lajos megerősíti Körmöcbánya város hospeseinek kiváltságait. Az oklevél szövegét Zsigmond király 1421. évi átirata tartalmazza.

FCD IX. kötet, 4. rész 665-667.

1373. – A csehországi Laun város bírójának bizonyáglevele arról, hogy a város egyik polgára bécsi bányabirtokosoktól Körmöcbányán bányabirtokot szerzett.

Wenzel 1880. 46.

⁴⁹ Krizskó Pál fordítása.

1382. – I. Lajos Johelinus körmöci kamaragróf kérelmére két adománylevelet is kiad a körmöcbányai ispotályra vonatkozóan.

FCD IX. kötet, 5. rész 588-589. és 6. rész 273-274.

1385. – A körmöcbányai városi altárna⁵⁰ adományozási okmánya, amely rögzíti, hogy az altárna a környezetében található régi, felhagyott bányák területét elfoglalhatja, ha az azokban felgyűlt vizet lecsapolja. A kihajtás és fenntartás költségeit a város viselte.

Wenzel 1880. 272-273., ABT 27-28.

1385. – Erzsébet királyné oklevele Körmöcbánya városának.

FCD X. kötet, 1. rész 215-216.

1390. – Okirat a Saskői uradalom és Körmöcbánya közötti vitás ügyről.

Wenzel 1880. 47.

1393. – Zsigmond király oklevelei Körmöcbánya városához (*Urburariorum et montanorum nostrorum de Kremniczia*).

FCD X. kötet, 2. rész 102-103. és 3. rész 129-130.

1400. május 9. – Zsigmond király, majd 1409. október 4-én a garamszentbenedeki konvent is oltalomlevelet állít ki Körmöcbánya város polgárai részére.

KK 22.183/l. és k.

1412. – Zsigmond király Körmöcbánya városának adott rendeletében szabályozza a pénzverő arany- és ezüstprobátorának (kémlelésének⁵¹) jogállását, aki a bányamesterhez hasonlóan sem a kamaragróf, sem a városi tanács alárendeltségébe nem tartozott, de ekkor még nem volt kincstári tisztviselő sem.

Krizskó 15-16., ABT I. kötet 36.

⁵⁰ Utóbb ezt nevezték felső-altárnának.

⁵¹ A kémlelés feladatát képezte, hogy mintát vegyen az ércből, és próbavizsgálást végezzen, illetve arra rendszeresített kémlelőtűk segítségével meghatározza annak minőségét és nemesfém-tartalmát.

1415. – Körmöcbánya város bírja panaszt tesz a királynál Nürnbergi Márk kamaragróf ellen, hogy a városba hozott bort megvásárolja, és ezzel új adót vet ki a városra⁵². Zsigmond megparancsolja a mindenkori kamaragrófnak, hogy a várost ne sarcolja, hanem annak érdekeit mindenben igyekezzon támogatni. Ugyanekkor rendelkezik a király az ezüst beváltási árának felülvizsgálatára is, melynek eredményeképpen a kamarába beszolgáltatott ezüst beváltási árát megnöveli.

ABT I. kötet 36-37., Krizskó 16-17.

1424. – Zsigmond megerősíti Körmöcbánya kiváltságait, majd 1425-ben szabályozza a város arany- és ezüstművelését és rendelkezik a körmöcbányai érczúzó- és osztályozómalommal kapcsolatban.

Wenzel 1880. 47-48., FCD X. kötet, 6. rész 625-626. és 682-684.

1427. – Borbála királyné rendelkezései Körmöcbánya városa és a körmöci kamaragróf részére azt követően, hogy a király a bányavárosokat és azok jövedelmeit neki adományozza.

FCD X. kötet, 6. rész, 897-899. és 8. rész 609-610.

1435. – Zsigmond király újból megerősíti Körmöcbánya polgárainak kiváltságait. A kiváltságlevelet 1436. február 10-i és november 28-i dátummal is bejegyzik a Királyi könyvek 22. kötete 360-363. oldalaira.

Wenzel 1880. 47-48., KK 22.183/d., e., f.

1440. január 6. – Erzsébet királyné tájékoztatja Körmöcbánya városát, hogy a kamara bérlőit (Lang Andrást és Miklóst, valamint Rudel [Rollner] Konrádot) börtönbe záratja, és minden vagyonuktól megfosztja, mert a kamara vagyonát elpazarolták és a királynét becsapták, egyben felszólítja a várost, hogy a körmöci főkamara bérlőjének valaki mást ajánljanak.

Intézkedését a királyné később visszavonhatta, mert még ugyanebben az évben felhatalmazza Rollner főkamarai gróft, hogy a bányavárosok bírásaival és tanácsnokaival együtt bányabí-

⁵² A bányavárosi polgárság egyik legfontosabb privilégiuma volt, hogy kizárólagos haszonélvezői voltak a bormérésnek, az egyik legjövedelmezőbb földesúri haszonvételnek (kisregále-jognak).

rót (scansor) válasszanak, kit rendesen a király szokott megbízni, de most megerősítés végett neki ajánlják. A királynő október 19-én kelt és a hat bányavárosnak címzett parancsából az is kiderül, hogy Knapp Mihály beszercebányai polgárt választották meg bányabírónak, akinek a parancs szerint a városok bányaügyekben engedelmességgel tartoznak.

Krizskó 26-28., ABT I. kötet 45.

1442-46. – A városi levéltárban őrzött számadások szerint ebben az időszakban különös gondot fordítanak a bányák vízelvezető-rendszerének és vízemelő gépeinek fenntartására.

ABT I. kötet 51., Krizskó 29.

1445. – Az esztergomi érsek meghívja Körmöcbánya városát a Pestre összehívott országgyűlésre, és 1446. szeptember 13-án a rendek az országgyűlésen megerősítik a városi polgárok kiváltságait. Az oklevél alapján Körmöcbánya az alsó-magyarországi bányavárosok között rangelsővé válik.

Wenzel 1880. 49., KK 22.183/e., ABT I. kötet 50.

1456. – V. László király megparancsolja a körmöci kamara tisztjeinek, hogy Körmöcbánya városát, valamint az ottani bányabirtokosokat ne kényszerítsék az urbura pénzben történő megfizetésére, hanem a bányavámost régi szokás szerint ásványi terményekben szedjék be tőlük. Előírja, hogy az urbura minden kitermelt érc nyolcadrészét tegye ki, melyet a bányabirtokosok a kamarának kötelesek beszolgáltatni.⁵³

Krizskó 36-37., ABT I. kötet 55.

1459. március 12. – Mátyás király oklevélben erősíti meg, hogy a körmöci pénzverde feletti ellenőrzési jogot már sok év óta nem az esztergomi érsek pisetariususa, hanem Körmöcbánya város tanácsa gyakorolja. Meghagyja, hogy a pénzzé verendő arany minőségére két városi tanácsnok ügyeljen, és a főkamaragróf, illetve hivatalnokai a városi tanácsot, valamint a két probátort jogaik gyakorlá-

⁵³ Tekintettel arra, hogy az urburaként szolgáltatott érceket a kamarának saját költségén kellett feldolgoztatnia, lényeges különbség adódott a természetben szolgáltatott, illetve pénzben fizetett urbura mértéke közt.

sában ne akadályozzák. A pisetarius csak arra köteles figyelni, hogy „a pénzverési eszközök jó karban tartassanak, és a probátorok egyikével együtt jelen legyen az ezüstpénzek vizsgálatánál”.

Krizskó 27., ABT I. kötet 59.

1460. – Mátyás király megerősíti Körmöcbánya városának azon régi jogát, hogy a bányabíró maga választhatja.

ABT I. kötet 59., Krizskó 39.

1462. június 1. – Mátyás király bizonyítja, hogy „*Mwncher János budai polgár a körmöci kamarához tartozó gaza malmot*” (érczú-zót) összes tartozékaival – „*mely szomszédos István kovács hámo-rával, nem messze Körmöcbánya városától*” – eladta Dénes esz-tergomi bíboros-érseknek.

MOL 2001. DL 15734.

1467. február 13. – Constorffer János körmöci kamaragróf Hans Lemmel beszercebányai tanácsostól megvásárolja a sandbergi Grünstollent, a hozzá tartozó kohóval együtt.

Kachelmann III. kötet 95., ABT I. kötet 65.

1468. – Egy kimutatás szerint Körmöcbányán 29 ércmalom és 4 kohó működik.

Benda I. kötet 290.

1469. március 6. – Mátyás király Fülöp mester körmöcbányai pol-gárt a körmöcbányai kamarához és filiálisaihoz „*separator auri et argenti et aliorum metallorum*”-má négy évre kinevezi, és ezt tu-domására hozza a kamaragrófoknak. Még ugyanebben az évben Körmöcbányát és bányabirtokosait a király minden bányavám és egyéb adó fizetése alól felmenti.

MOL 2001. DL 45338., ABT I. kötet 62. és 66., Krizskó 39. és 42.

1474. november 22. – Mátyás király megerősíti Körmöcbánya vá-ros polgárainak kiváltságait, adó- és vámmentességét. Az okleve-let 1483. május 8-án átírja.

KK 22.183/g. és h., Wenzel 1880. 47.

1479. – Mátyás király 6 évre mentesíti a körmöci bányabirtokoso-kat az urbura fizetése alól, és elrendeli, hogy Körmöcbányán csak az a polgár jogosult italmérésre, aki a bányák művelésére bizonyos

összeget áldoz. Langsfelder János és örökösei számára biztosítja a körmöci cementező műhely birtokát, melyet addig is kezelt. Utóbbi okiratot 1496. március 27-én II. Ulászló király is megerősíti.

Mihalovits 1934. 131., ABT I. kötet 68., Schmidt I. kötet 62-65., Paulinyi 1936. 73.

1481. – Mátyás király, illetve Körmöcbánya városa kötelezi a körmöci polgárokat, hogy hetente legalább 2 aranyforintot fordítsanak a bányák művelésére.

ABT I. kötet 69., Wenzel 1880. 37., Benda I. kötet 307-308.

1492. november 26. – Schayder Péter kamaragróf és Czon Miklós bányamester 26 pontban összefoglalja Körmöcbánya régi bányajogát (Perkwerchsgerechtigkeith), mert a város eredeti jogkönyve tűzvészben megsemmisült. A feljegyzett előírásokat később, az 1512-ből származó városi jegyzőkönyvben is rögzítik⁵⁴. A jogkönyv érvényessége Újbánya városára is kiterjedt.

Wenzel 1866. 31., Wenzel 1880. 68. és 275-290., ABT I. kötet 74.

1496. június 24. – II. Ulászló megerősíti Körmöcbánya szabad királyi város kiváltságait.

KK 22.183/b.

1496. – II. Ulászló Thurzó Jánost körmöci főbányagróffá nevezi ki. A kamarát 1522-ig a Thurzók és Fuggerek felügyelik, amikor is azt Mária királynénak adják át.

ABT I. kötet 89.

1498. – Thurzó János szerződést köt Körmöcbánya városával a vízzel elárasztott bányák víztelenítésére, illetve egy új vízemelő gép felállítására.

Krizskó 41.

1511. – Körmöcbánya városa megbízza Holy Péter bányamestert, hogy a meglévő altárna alatt 50 öllel egy új altárnát, az ún. Mély altárnát megnyissa. A bányamester 1512-ben egy bányatűzben és

⁵⁴ Megjegyzendő, hogy 1537-ben a bányaarendtartást Beheim Bernát, Mária királynő főkamaragrófja további 18 pontba szedett toldalékkal egészíti ki.

robbanásban életét veszti, ezért az altárna kihajtása csak 1519. október 2-án kezdődik meg a város finanszírozásában.

ABT I. kötet 32. és 99., Krizskó 39-43., Paulinyi 1972. 188.

1514. – A körmöci kamara számadása a Körmöcbányán, Selmecbányán és Besztercebányán kitermelt ezüstről és a belőle vert pénzről.

MOL 2001., DL 26366.

1519. – II. Lajos I. bácsi rendeletének VII. cikkelyében – figyelemmel az 1518. évi XIII., illetve az 1519. évi VII. és X. törvényekben foglaltakra – úgy rendelkezik, hogy a körmöcbányai hivatalnokok saját személyükben nem művelhetnek bányát és nem árusíthatnak bort, sört.

Zakar 708-710.

1525. december 13. – II. Lajos megerősíti Körmöcbánya városának a pénzverdével kapcsolatos régi szabadalmait és jogait. A királyi privilégium azért volt a városnak fontos, mert Beheim Bernát, Mária királynő kamaragrófja ezt megelőzőleg helyezte kilátásba, hogy a pénzverdét tetszése szerinti helyre kívánja áttelepíteni.

Krizskó 46-48., ABT I. kötet 114-115.

2.5. Libetbánya (Libethen – Zólyom vármegye)

1379. – I. Lajos kiváltságlevelében a selmeci jogot adományozza Libetbánya polgárainak (villam suam Libetbánya in ciuitatem). A király a kiváltságlevelet 1380-ban újra megerősíti és 1382-ben privilegiális formában is kiadja.

FCD IX. kötet, 5. rész 312., 577. és 757., Wenzel 1880. 61.

1405. május 1. – Zsigmond megerősíti Libetbánya kiváltságait, vámmentességet adományoz a város részére, majd 1434-ben az adománylevelet újra megerősíti.

FCD X. kötet, 4. rész 399. és 7. rész 568., ABT I. kötet 34.

1433. – A selmeci bányagazgatóság levéltárában őrzött kézirat megemlékezik arról, hogy Libetbányát a husziták csaknem elpusztították, és a város bányákba menekült lakóit füstbe fojtották. A városban és környékén a bányaművelés egészen a Thurzók színre lépéséig szünetel.

ABT I. kötet 41.

1500. – Zahlwein János és György besztercebányai polgárok újrainytják a libetbányai bányákat.

ABT I. kötet 80.

2.6. Selmezbánya (Schemnitz, Schebnitz – Hont vármegye)

1156. – „*Castrum de Bana*” (Selmezbánya várának) első okleveles említése.

Knauz I. kötet 109-110. és FCD IV. kötet, 2. rész, 367-368.

1217. – II. András király 300 márka ezüstért megvásárolja Sándor ispántól a királyi főpohárnokmesteri hivatalt, és azt a Szentföldre vele menni készülő Lőrincze ruházza. A pénzösszeg kifizetéséről úgy rendelkezik, hogy azt „*de redditibus, qui nobis in Bana solent prouenire*” („...azokból a jövedelmekből, amelyek Bana-n szoktak járni a számunkra...”⁵⁵) kell fedezni.

FCD III. kötet, 1. rész 205-206., Hóman 29., MBÉT I. kötet 39., KBM.

1222. – Selmezbánya újabb okleveles említése („*qua ex villa Bana itur ad ciuitatem Iauriensem*”) az esztergomi káptalan bizonyáglevelében.

FCD III. kötet, 1. rész 357-361.

1241. – IV. Béla privilégiumlevele Selmezbánya királyi várát (ad castrum olim regium Bana) említi.

FCD VII. kötet, 1. rész 278.

⁵⁵ Fordította Tóth Péter.

1245. – IV. Béla Komárom várára vonatkozó adománylevelében Selmecbánya várát (castrum Bana) újra megemlíti.

FCD VII. kötet, 3. rész 26-27.

1245 és 1255 között. – IV. Béla kiváltságlevelet ad Selmecbánya város polgárainak:

*„Mi, Béla, Isten kegyelméből Magyarország... királya, üdvöt és kegyelmet egyeseknek és mindenknek, kik ezt a levelet látják, hallgatják és olvassák. Miután a királyi Felséghez jól illik országának hasznát és fejlesztését szorgosan megóvni, a mi hűséges selmeczi és a többi más magyarországi bányászainknak a mi királyi hatalmunkból és szabad akaratunkból örökös oltalmat akarunk készíteni és védelmet a meglevőknek, akik most élnek, és azoknak, akik még születni fognak, és adjuk nekik a következőkben megírt jogokat és szabadságot, amelyek a szentkorona hasznára és üdvére vannak és ezeket minden ellentmondás nélkül örök időkre megerősítjük a mi Felségünkkel.”*⁵⁶

A király a kiváltságlevélben jóváhagyja a város jogkönyvét („*Recht Puech der Stadt Schebnitz*”), melynek második része a 20 cikkelyből álló selmeczi bányajogot is tartalmazza.

„Mi, Selmecz város esküdtői Ő Felsége Béla, Magyarország... királyának különös meghagyásából és kegyéből, tekintettel a városi jogra, szükségesnek tartjuk a bányajogot is megállapítani, amint azt lényegében alább elmondjuk. Úgy a művelések, mint a tárnák bányaöleiben kimérendők és a bányatelkek száma is meghatározandó. Tudnivaló, hogy a mi városunk bányaöle⁵⁷ három rőfnyi, és hogy hét bányaöl kitesz egy lehen-t⁵⁸.”

⁵⁶ A fordítások Richter Ede tanulmányából származnak.

⁵⁷ Az alsó- és felső-magyarországi bányavidéken 1 bányaöl kb. 2,022 m, Erdélyben és a szatmári bányavidéken kb. 1,75 m volt.

⁵⁸ Fordították adománynak, bányatelekeknek, de láncnak vagy zsinórnak (1 lánc = 14 öl) is. A lehen, lehn kifejezést több értelemben is használták. A rendelkezés szerint a selmeczi bányatelkek mérete 49*19 ölnek (99*38 m-nek) adódik.

Az 1. cikkely szerint a bányaváros bírāja és tanácsa egy esküdt bányamestert (pergmaister)⁵⁹ és egy esküdt ércfelosztót (taylor)⁶⁰ választ, akik csak feddhetetlen emberek lehetnek. A 2. cikkely biztosítja, hogy minden bányamű, amelyet a bányamester a város pecsétjével korábban adományozott⁶¹, továbbra is addigi birtokosánál marad. A 3. cikkely rendelkezik az új bányák megnyitásának és adományozásának rendjéről, mely szerint ha valaki a város tanácsa és a bányamester előtt 3 márka ezüsstel bebizonyítja, hogy új ércelőfordulást talált, annak adományozható a telér csapása szerint a lelő ponttól előre és hátra 3,5-3,5 lehen, szélességben pedig a fedübe és a fekübe 1-1 lehen. Ha több pályázó tart igényt ugyanarra a területre, a bejelentés elsőbbsége határozza meg az adományozás elsőbbségének jogát.

A 4. cikkely rendelkezik arról, hogy ha valaki bányákat vagy tárókat műveletlenül talál, ezeket hat vasárnapon egymás után nyilvánosan ki kell hirdetni, és ha a hetedik vasárnap is elérkezik anélkül, hogy e bányákban dolgoznának, akkor az esküdtek és a bányamester ezeket a bányákat az értük jelentkezőnek szabadon odaadhatják.⁶²

Az 5. cikkely szerint, ha az örökös táró víz húzóval (Wasserseyge) rendelkezik, és világítóaknákkal (Lichtlöcher) is kellően el van látva, és egy éven belül benne legalább egy bányaöl hosszúságban haladtak a fejtéssel előre, a tulajdonos birtokában marad

⁵⁹ A bányamester – aki a városi tanácsban a bíró után a legrangosabb személy volt – bíráskodott a bányák, bányatársaságok és a bányamunkások ügyeiben, illetve végezte a kutatások és bányatelkek adományozását.

⁶⁰ Feladata volt, hogy igazságosan felossza a termelt ércet a bányatársak között.

⁶¹ A rendelkezés szerint a bányamesteri tisztség már a jogkönyv megalkotása előtt is létezett, és a bányamesterek feladata volt korábban is a bányák, bányatelkek adományozása.

⁶² A rendelkezés arra utal, hogy a jogkönyv összeállításának idején gyakorta lehetett elhagyott bányákat találni, ami összeecseng azzal, hogy a jogkönyv és a város privilégiuma közvetlenül a tatárjárás utáni időkből származhat (l. a 19. sz. lábjegyzetet).

minden joggal. Ha pedig egyik bánya a másiknak vízveszélyt jelent, és ezzel a művelésben akadályozza, akkor a bányatársaknak⁶³ (werkes) ezt a körülményt 3 napon belül be kell jelenteniük a törvényszéknek és a bányamesternek. Ha ezt elmulasztják, akkor a mulasztó bányát azon bánya birtokosainak ítélik oda, amelyet művelésében akadályozott. Ha valaki a tanács és a bányamester engedélyével egy táróban dolgozik, és egy másik bányára vagy vágatra lyukaszt, és abban dolgozó bányászokat talál, csak ezek beleegyezésével vághat azon keresztül, és még egy öl mélységig hatolhat, amit pedig ennek során kitermelt, azt saját hasznára megtarthatja. A két találkozó bánya werkesei az egész lehn-t a táróval közösen is használhatják⁶⁴. Ha valaki a tanács és a bányamester engedélyével egy új tárót kezd művelni, és egy másik bányaművelő egy másik táróval vagy aknával három és fél lehen távolságnál jobban megközelíti, és az előbbi táró érceit találja meg, akkor az első táró számára hét lehn-t kell kimérni. Ha pedig egy bányában vagy táróban a fedűben vagy a fekűben ércet találnak, melyről nem tudni, hogy ugyanahhoz a lehnhez tartozik-e, és emiatt a werkesek között per támad, akkor három érdemes férfit kell kiválasztani – akik egyik félhez sem tartoznak, és nem is résztulajdonosok – és ezekhez a gróf (kamaragróf)⁶⁵ rendel egy negyediket, hogy a szükséges felméréseket elvégezzék, és az ügyet megvizsgálják. Ha a felek között egyezés nem jön létre, az érc azé lesz, akinek ez a négy férfi odaítéli.

A 6. cikkely elrendeli, hogy ahol elfulladt régi vájások vannak, amelyek sem kereket, sem gépelyt (kein rad noch Gepl)⁶⁶ nem bír-

⁶³ A társas bányavállalkozások legkorábbi formája az ún. bányatársulat (bányászövetkezet, Gewerkschaft) volt. Az egy bányatársulathoz tartozó bányatársaknak a közös bányavagyonból való részesedését a bányarészjeggyel (kuxa-val) fejezték ki. A bányavagyont szokás szerint 128 kuxára osztották fel, és a bányatársak egyfajta korabeli részvénytársaság formájában rendelkeztek a kuxák felett.

⁶⁴ Bányabirtokaikat egyesíthetik.

⁶⁵ A jogkönyv keletkezésének idején tehát már volt királyi kamara és annak élén kamaragróf Selmezbányán.

⁶⁶ Vízemelésre szolgáló szerkezetek.

nak fenntartani, és kénytelenek a más birtokában levő altárót igénybe venni víztelenítés céljára, ennek fejében az altárónak a termelés bizonyos hányadát kell átadniuk.

A 8. cikkely szerint, ha két táró egymással összetűz, akkor egymást háromnegyed bányáöltre el kell kerülniük, azután ismét megkezdhetik a vájást, és amit ékkel és kalapáccsal⁶⁷ egyik vagy másik ki tud aknázni, az lehet az övé.

A 9. cikkely úgy rendelkezik, hogy ha egy kutatótárót kezdenek még feltáratlan területen, és abban olyan telért találnak, amely az országnak nagy hasznot fog hozni – legyen az akár ezüst, arany vagy más telér –, a táró szabadon kihajtható minden lehen-en és más teléren keresztül.

A 12. cikkely arról rendelkezik, hogy azt a területet, amelyen egy-egy vállalkozó bányaművelést folytathat, pontos mérésekkel kell kijelölni, és aki a bányamester és két esküdt által kijelölt határt nem veszi figyelembe, és idegen területen bányászkozik, az fej- és jószágvesztéssel büntetendő.

A 16. cikkely szerint, aki valamely földesúr területén nyit új bányát, az úrbér fejében a kitermelt nyersérc egyharmadát köteles annak kiszolgáltatni.

A privilégiumot 1513-ban II. Ulászló, majd 1655. június 22-én III. Ferdinánd is megerősíti. A selmeci jogkönyv érvénye kezdetől Bélabányára, majd hamarosan Besztercebányára, Libetbányára és Bakabányára is kiterjedt.

Szentpétery I. kötet 507., KK 11. kötet 468 - 469., ÁUO III. kötet 206-228., Kachelmann II. kötet 177-192., Richter 272-274. és 320., ABT I. kötet 10., Benda I. kötet 163., Richter 272-274. és 320-322., Bruckner 5-6., Wenzel 1866. 30.

⁶⁷ Ebben az esetben tehát a bányarendtartás kizárólag kézi művelésre korlátozta a feleket, és a sokkal hatékonyabb tűzzel való repesztést kizárta. A tűzzel való jóvesztés lényege az volt, hogy a jóvesztendő kőzetet felhevítették, majd vízzel gyorsan lehűtötték, ezáltal a felhevített kőzettömeg a repedések mentén elvált környezetétől, és feszítőékek segítségével könnyebben lejöveszthető volt.

1267. – IV. Béla király Arnoldus selmecbányai falunagynak és örököseinek földbirtokot adományoz: „*Arnoldus Bana-i falunagy a jelenlétiünk elé járulván, alázatosan könyörgött hozzánk, hogy királyi jóakaratunkból méltóztassunk őt részeltetni honti várunknak valamely földjében, amelynek Dras a neve*”. 1287-ben az oklevelet IV. László átírja.

Szentpétery II. kötet 1556. sz., KBM.

1286. – IV. László királynak Pál mester veszprémi prépost számára Németi és Thóti helységekre vonatkozó adománylevele megemlíti a selmecbányai ezüstabányákat (in Zebnech Bana, uel argenti fodinam).

ÁUO IX. kötet 440-442.

1327. – I. Károly Rykolf fia Kakas mestert állítja a bányagazgatás élére Selmecbányán (in officioque Iudicatus Montanorum in Schemniczbanya).

FCD VIII. kötet, 3. rész 238-240.

1343. május 12. – I. Lajos király megerősíti Selmecbánya város összes privilégiumait. Az oklevélről Lőrinc tárnokmester 1344. október 21-én tartalmi átiratot készít.

MOL 2001. DL 3661.

1378. – Selmecbánya bírójának feljegyzési könyvében⁶⁸ Szent Péter Pál napján tett bejegyzés szerint azon vágot, melyet Mertel és Zopf társaikkal együtt a „*Prautschacht*”-ban hajtottak ki, légben és vízben nem szabad akadályozni, és ha újabb telért találnának, ugyanazon nyilammal ott és azok mindegyike 3 lehen-t kapjon.

A következő bejegyzés szerint Jacush és Pawel kamaragróf, egész tanácsuk tudtával Henzel Jakabnak, Pfeffel Jánosnak és társaiknak a hodrusi lapos puten (flachen puten in Hodratz) akna mindkét oldalán két lehen-t adományoznak, mindazzal együtt, amire bányájuknak szüksége van, a mélységben pedig mindaddig jogosultságot adnak a bányaművelésre, ameddig a bányát szárazon

⁶⁸ Notationes judiciae 1364-1426.

tudják tartani. „*S ha valaki más jutna a nevezett bányához és abban adományt elnyerni (bányát művelni) akarna, annak is megadnák az adományt a heted fejében, ha ezt viselni akarja, de ha nem akarja viselni, akkor azt a király urburájának fejében másnak fogják odaadni*”. Utóbbi bejegyzés a bányavám fizetendő mértékéért a hetedet kötötte ki, eltérően a királyi urbura (tized) kedvezőbb mértékétől.

Ugyanebben az évben adományoznak egy másik tárnát is, melynek nevét a bejegyzés nem említi.

Kachelmann I. kötet 75. és 84., Sztinyai 1884. 17-18., ABT I. kötet 23-24., SBT I. kötet 306.

1386-88. – Selmezbányai bányajogot alkalmazó ítéletek. Érdekeségük, hogy az iratokban többször is szereplő „*scansor montanorum regni Ungariae*” kifejezés országos hatáskörrel felhatalmazott bányamesterre vagy bányabíróra utal.

Wenzel 1880. 267-268.

1397. – Selmezbánya bírójának feljegyzési könyvében egy kohó résztulajdonának értékesítéséről szóló bejegyzésben a Selmezbányai kórházról is említést tesznek.

Sztinyai 1884. 37-38., ABT I. kötet 31.

1402. április 5. – A Selmezbánya bírójának feljegyzési könyvében található bejegyzés szerint a király legfőbb felügyelője, a kamargróf, Selmezbánya város bírójája, esküdtjei és bányamestere a következő szabályt alkotják: „*Bárki is művelend tárnávéget a bányatársi hegységben, az maga felett s maga alatt négy ölet nyerjen és ha egy hűbéres bányász (Lohenhewer) jelentkezik, annak három öle legyen maga felett s alatt. Ha a vájat meghajlik (a telértől eltér), akkor a maga „Ortir”-jét (új hajtás) a nyilamon fenn és lenn tegye le (kezdjen új pásztát) – alkalmasint a munkát szakítsa meg – s ha azt fenntartani nem akarná, azt a bányamester másnak adományozza. Ami azon kívül van a bányában – akár a pásztán, akár a főtében, akár a hajlásban, a fokon (pillérben) vagy a telérben, vagy bárhol is a hegyben – azt a bányamester a bányatársak tanácsával, s minden ellentmondás nélkül adományozza.*”

ABT I. kötet 33-34., Sztinyai 1884. 38.

1442. – Selmezbányát a Rozgonyiak által vezetett lengyel hadak elpusztítják és kifosztják, majd az év végén földrengés dönti romba a várost. Elpusztul a város levéltára is, a lakosság nagy része pedig elvándorol. Selmezbánya meggyengülésére vezethető vissza Bélábánya ezt követő elszakadása és önálló bányavárossá válása.

Wenzel 1880. 33., ABT I. kötet 47. és 52.

1447. – Az országos rendek megerősítik Selmezbánya város kiváltságait.

Wenzel 1880. 37.

1465. – Höhel János selmeci kamaragróf mindössze évi 4 márkáért veszi bérbe a hodrusi bányák urburáját, ami arra utal, hogy ebben az időben Hodruson nagyon csekély lehetett a termelés.

Kachelmann III. kötet 90., ABT I. kötet 61.

1467. – Selmezbánya városának számadásában szerepel Brenner András bányapolgár, akinek családja később a legvagyonosabbak közé emelkedik.

Kachelmann III. kötet 92. , ABT I. kötet 66.

1469. – A király Selmezbánya városát az Upor László saskői várnaggyal folytatott birtokvita lezárásaként megerősíti korábbi birtokaiban.

Kachelmann III. kötet 100., ABT I. kötet 66.

1479. – Mátyás király – tekintettel arra, hogy a város régi kiváltságlevelei 1442-ben elégték – megerősíti Selmezbánya városát régi szabadalmaiban: többek között a szabad bíróválasztásban, a vámmentességben és azon jogában, hogy a bányaműveléshez szükséges fát a királyi erdőkből szabadon vágathatja.

Kachelmann III. kötet 111., ABT I. kötet 68.

1481. – Mátyás király elrendeli, hogy Selmezbányán csak az a polgár jogosult italmérésre, aki a bányák művelésére meghatározott összeget áldoz.

Mihalovits 1934. 131.

1486. január 26. – Beatrix királyné úgy rendelkezik, hogy a selmeci bányabirtokosok az üzemhez szükséges ólmot bárhol beszerezhetik, de csak körmöci kamarásának, Peck Pálnak tudtával és beleegyezésével használhatják fel.

Kachelmann III. 122., ABT I. kötet 69.

1490. február 6. – Selmezbánya város levele „*Reuisthe*”-i Balázshoz, melyben közli, hogy megkapta Orbán egri püspök levelét, és annak értelmében a bányát művelőkkel közölte, hogy a nevezett Orbán püspök birtokán munkát ne kezdjenek.

MOL 2001. DL 26046.

1496. – Beatrix királynő az 1479-es körmezbányai szabályozásnak megfelelően elrendeli, hogy Selmezbányán csak azok a polgárok folytathatnak italmérést, akik hetenként legalább 2 forintot a bányák művelésére fordítanak.

Kachelmann III. kötet 124., ABT I. kötet 79.

1496. – Rösöl Erasmus selmezbányai kamaragróf és bányapolgár a vihnyi vaskohója melletti meleg forrásnál fürdőt alakít ki.

ABT I. kötet 80.

1496. – II. Ulászló nyílt parancsban rendelkezik arról, hogy Selmezbánya városának a bányászat céljaira szükséges fát az összes szomszédos erdőbirtokos ingyen és akadálytalanul szolgáltatassa ki.

MEO I. kötet 30.

1496. – Thurzó János körmöci főbányagróf kinevezi Lang Jánost selmeci bányagondnoknak (steiger), és részére részletes utasítást ad, melyben előírja, hogy a bányászat érdekeit tartsa mindig szem előtt. Az utasítás meghatározza, hogy ha valamely kutató adományozást kér, mekkora bányatelket lehet számára adományozni, és mennyi ideig lehet a bányaművelés szüneteltetését (időztetés, fristung) engedélyezni. Rendelkezik a bányamester és a gondnok helyettesítésének rendjéről, és a gondnok kötelességévé teszi a bányaművek rendszeres ellenőrzését, valamint azt, hogy a más bányák víztelenítését szolgáló altárnák és egyéb bányavágatok megfelelő fenntartásáról gondoskodjon.

ABT I. kötet 89. és 399-400.

1497. – Rösel Erasmus kamaragróf Lütz Jánosnak adományozza a hodrusi Gallander vagy Miklós altárnát 6 kutatással („*an dem Gallander in der Hodritz unten an dem Pach auszufangen*”).

SBT I. kötet 312.

1499. január 18. – Thurzó János levele Selmezbánya városához, melyben értesíti, hogy a kamaragrófságot távollétében „*Sewfrid*”-re bízza.

MOL 2001. DL 46472.

1499. – Egy selmezbányai levéltári forrás említést tesz az Óvár környéki Viberhübl melletti altárnáról (Erbstolle bey Viberhübl).

Szlamka 170.

1504. május 4. – Anna királynő beleegyezését adja, hogy Selmezbánya városa, Thurzó János kamarás egyetértésével – „*az aranyat és ezüstöt szétválasztóknak, illetve a bányászoknak és bányaművelőknek az ezüst égetése és a benne levő arany vizsgálata körüli ellentétei miatt*” – választott kémlészt (probator) állítson, aki „*az ezüst mennyiségét 15 latban tűzzel, az aranyat benne aqua fortis⁶⁹-szal megvizsgálja*”. Az oklevél felruházza a várost arra, hogy a kémlészt maga választhatja. A városnak ezt a szabadalmát II. Lajos király is megerősíti 1520. augusztus 17-én, de a bányavárosok birtokosává váló Mária királynő már 1522-ben megvonja a várostól ezt a jogot, és királyi probátor alkalmazását rendeli el, majd 1523. július 5-én arról intézkedik, hogy Selmeccen az aranyat és az ezüstöt csak Ruml János királyi kémlész próbálhatja.

MOL 2001. DL 107154., ABT I. kötet 90., 105-106. és 108-109.

1504. november 2. – A selmeci fővölgyben, a „*Schuchmarkt*”-hoz tartozó régi beomlott altárnát a Glanzenberg egy részét művelő „*Grundsacht*” bányatársulatnak adományozzák.

ABT I. kötet 89., Szlamka 170.

⁶⁹ Választóvíz, amely vitriol vagy timsó, illetve salétrom vizes oldatából állt.

1505. – A város felett fekvő „*Rosenstolle*”-t Pesthen Frigyes kamaragrófnak adományozzák, és altárna-jogosítványokkal ruházzák fel.

Szlamka 170.

1509. – A selmeci levéltárban őrzött okirat szerint a „*Grosser Handl*” tárnát Pisch Severin selmeci kamaragrófnak és társainak adományozzák, és határait 15 karóval rögzítik. A szomszédos kutatás jogosultjaival megállapodást kötnek, hogy utóbbiak kutatásukkal nem fogják akadályozni a bánya művelését.

ABT I. kötet 95.

1513. március 13. – II. Ulászló megerősíti Selmezbánya városának és polgárainak kiváltságait, valamint a városi és bányajogot: „*a város- és bányajogot tartalmazó törvényi leírásoknak és lejegyzéseknek, melyeket eddig megnyugtatóan alkalmaztak, további használata megkívántatik*”.

KK 11.234/a., Wenzel 1880. 268-270., ABT I. kötet 96.

1515. – Kreussel Lőrinc selmeci bányabíró munkaszabályzatában elrendeli, hogy abban az esetben, „*ha egy új bányát felnyitó bányatárs a többi bányatárs által a kezeihez lefizetett költségből a munkásokat 14 nap alatt ki nem fizeti, utóbbiak a bányamesterhez fordulhatnak, aki felvilágosítja őket arról, hogy a felnyitó bányatárs bányarészeit 15 nap alatt elveszíti*”. A szabályzat meghatározza a sáfárok, a bányaügyelők (hutmann), a szakmányos és a közönséges vájárok, vájársegédek, vitlázók, illetve a bányatisztek (überraiter), kohósáfárok, olvasztók, kohómunkások, malomsáfárok és szérelők heti bérét. Rendelkezik arról is, hogy ha valaki gazdát akar váltani, köteles 14 nappal előbb szolgálatát felmondani. Meghatározza a munkaidőt: az ércmalom munkásai és a szérelők „*Szent Mihály naptól Szent György napig reggel 5 órától este 5 óráig, azon túl pedig reggel 4 órától este 4 óráig kötelesek dolgozni*”.⁷⁰

ABT I. kötet 96. és 402-405., SBT I. kötet 2. Mihalovits 1934. 132. és 427.

⁷⁰ Tekinthesztük ezt akár a téli és nyári időszámítás alkalmazásáról tudósító első ismert forrásnak is.

1518. december 31. – A selmeci levéltárban őrzött szerződés szerint a Glanzenbergen található bányák művelését már jelentősen akadályozza a víztelenítés elégtelensége. A szerződés szerint a glanzenbergi Grindschacht részesei megállapodnak Meister Hans besztercebányai bányagépésszel egy vízemelő gép felállításáról.

ABT I. kötet 102-103. és 405-406.

1522. június 16. – Mária királyné biztosítja Selmecebánya városát jóakarataról, és egyben tudatja, hogy meghagyta Thurzó Elek királyi kincstárnoknak és körmöci ispánnak, hogy a várost privilégiumai birtokában tartsa meg.

MOL 2001. DL 47460.

1522. – Egy kimutatás szerint a Selmecebányán működő 43 bányamű, 5 kohó és 5 érczúzómű összesen 918 munkást foglalkoztat. Az okirat a korábbi adatokhoz képest jelentős növekedésről számol be.

Benda I. kötet 343.

1525. április 24. – Mária királynő a selmeci arany- és ezüstvátató műhelyt tartozékaival együtt Beheim Bernát kamaragrófnak adományozza, és az okmányt II. Lajos is megerősíti.

ABT I. kötet 116., Schmidt I. kötet 92.

1526. – Egy okirat szerint a glanzenbergi bányák nagy termelékenysége ellenére a bányatársulatok egymás közötti vitája olyannyira elmérgesedik, hogy Körmöcbánya, Besztercebánya, Bakabánya, Bélabánya és Újbánya követeinek hosszas közbenjárása szükséges az indulatok lecsillapításához.

ABT I. kötet 123.

2.7. Újbánya (Königsberg – Bars vármegye)

1346. július 6. – I. Lajos király „*Gutai János fia Gutundorphi Jánosnak és Domonkos fia Péternek*”, a királyi udvar apródjainak kérésére, hű szolgálataik jutalmául adományozza a Pilis megyei Tynna birtokot. János és Péter Tynna birtok fejében átengedik a

királynak az uralkodó tulajdonában lévő Kunusperg (Königsberg) bánya területén lévő birtokaikat és haszonvételeiket.

MOL 2001. DL 3850.

1355. – I. Lajos adománylevelével Újbányát a királyi városok sorába emeli.

ABT I. kötet 22., Kachelmann III. kötet 15.

1383. – Az újbányai „*Reissenschuch*” altárna adományozási okmánya.

Wenzel 1880. 290-291.

1391. – Oklevél az újbányai Erzsébet ispotály alapításáról. Az oklevél szerint Henzmann (Hengman) Isenrinkel selmeci kamaragróf évi 40 forintos alapítványt tesz az elaggott és szegény bányászok részére, otthont és ellátást biztosítva nekik.

FCD IX. kötet, 3. rész 117-119., ABT I. kötet 28.

1393. – Zsigmond király „*Henchmani Izienkel Comitis vrburarum nostrarum de Kremniczia*” kérésének megfelelően oklevélben szabályozza Újbánya (Königsberg) bányászatát.

FCD X. kötet, 2. rész 106-108.

1434. – Zsigmond király vásártartási jogot és vámmentességet adományoz Újbányának.

FCD X. kötet, 7. rész, 568-569.

1523. november 1. – Mária királynő meghagyja Újbánya (Királyhegy) városnak, hogy „*Doczy Ferenc Bars megyei Felsew Hamor possessioban*” lakó népeinek ne akadályozzák bizonyos rétek és erdők használatát.

MOL 2001. DL 26297.

3. Alsó-Magyarországra vonatkozó egyéb források

3.1. Breznóbánya (Bries – Zólyom vármegye)

1380. augusztus 14. – I. Lajos kiváltságlevelében a selmeci jogot adományozza Breznóbánya polgárainak (ciuibus et hospitibus nostris de Brizna iuxta Gron): „*A király vágyódván lakóinak soka-*

ságával dicsekedni, a Garam melletti Brisna polgárainak és vendégnépeinek, akik most ott élnek és a jövőben ott fognak élni, hogy számban növekedjenek, azt a szabadságot adományozta, hogy más helységek módjára bírónak egy évre szólóan azt választhassák, akit akarnak, aki a köztük felmerült ügyeket esküdtjeivel meg fogja ítélni, és ugyanazokkal a kiváltságokkal éljenek, amelyekkel él alapításától kezdve Schebnicia királyi város”.

1381. augusztus 31. – A király bizonyítja, hogy „*discretus vir, dominus Petrus plebanus de Brisna et Andreas iudex de eadem*” a saját és Breznóbánya összes polgárainak a nevében bemutatták előtte a király előbbi pátens formában kiállított oklevelét, kérve annak a jóváhagyását és szóról-szóra való átírását. Péter plébános és András bíró kérésére az oklevelet minden pontjában jóváhagyja, és privilegialis formában átírja.

FCD IX. kötet, 5. rész 390-391. és 461-464., Wenzel 1880. 66., MOL 2001. DL 30856.

1404. január 11. – Zsigmond király úgy rendelkezik, hogy a breznóbányai polgárokat és vendégnépeket a taxa vagy a collecta fizetése ügyében ne merjék zaklatni.

MOL 2001. DL 30856.

1405-1406. – Zsigmond kiterjeszti Breznóbánya bányaváros határait, és a Lipche-i várhoz tartozó területeket adományoz a város részére.

FCD X. kötet, 4. rész 376., MOL 2001. DL 30856.

1439. május 1. – Albert király Lajos és Zsigmond királyok okleveleit átírva megerősíti Breznóbánya kiváltságait.

MOL 2001. DL 30856.

1441. december 31. – Erzsébet királyné bizonyítja, hogy „*Lypche nevű várát a Bresno nevezetű várossal és más hozzátartozó falvakkal és birtokokkal, továbbá a várhoz szedetni szokott vámokkal és más haszonvételekkel és joghatóságokkal, szolgáltatokkal és jövedelmekkel Gergely comesnek*” adta zálogba. 1455. január 18-án V. László a zálogszerződést meghosszabbítja.

MOL 2001. DL 30857. és DL 30859.

1464. november 27. – Mátyás király „*Lypche várát és tartozékait Horwath Damiannak és testvérének Horwath Péternek és kettejük utódjainak zálogba adja*”. A budai káptalan 1465. január 12-én igazolja a birtokbaadás megtörténtét.

MOL 2001. DL 30860. és DL 30861.

1488. február 15. – I. Mátyás adománylevele Breznóbánya városának.

1490. – Beatrix királynő a birtokába tartozó Breznóbányát a lipcei vár tartozékai közé sorolja, és ezt az intézkedését II. Ulászló is jóváhagyja.

Wenzel 1880. 64.

1494. április 28. – II. Ulászló király Zsigmond, Albert és Mátyás királyok okleveleit szóról szóra átírja és megerősíti.

MOL 2001. DL 30856.

1500. május 27. – Geréb Péter nádor II. Ulászló nevében utasítja a sági konventet, hogy „*Lypche és Saaskew várakat, meg Breznobánya várost addigi uraiktól vegye vissza*”.

MOL 2001. DL 30863.

1504. július 16. – Szentgyörgy-i és Bozyn-i Péter országbíró megkéri a sági konventet, hogy „*küldje ki a testimoniumát, hogy annak a jelenlétében Georius Radwaczky de Radwan-t vezesse be a Lypche nevezetű vár és javai, valamint Bresno nevű város tulajdonába*”.

MOL 2001. DL 30864.

1512. – II. Ulászló meghagyja Breznóbánya városának, hogy földesuraiknak, a Dóczyaknak engedelmeskedjenek.

Wenzel 1880. 65-66.

1513. január 4. – II. Ulászló megerősíti, hogy „*Lypche várát Brezno várossal együtt és a vár minden egyéb tartozékával híveinek: Naghlwchei Doczy Ferencnek, cubiculariusának és testvérének, Damjának és többi testvéreiknek*” adta. A király május 19-én és augusztus 23-án meghagyja Breznóbánya városának – akik attól tartanak, hogy új uraik nem akarják őket régi szabadságaik-

ban megtartani – hogy törvényes uraiknak mindenben engedelmeskedjenek.

1514. január 3. – II. Ulászló király utasítja Körmöcbánya, Selmecbánya és Besztercebánya városát, valamint Thurzó György körmöci kamaragrófot, hogy ne támogassa Breznóbányát, melynek polgárai nem akarják új uraikat elismerni.

1514. június 11. – II. Ulászló utasítja „*Damiano de Naghlwche et Fabiano Dochy-t, hogy a breznóbányai bányászokat, akiket régtől fogva fogságban tartanak, mindenképpen engedjék szabadon, mert félő, hogy a bányászok a paraszttal és a népi elemekkel egyesülnek, akik az egész nemesség kiirtására keltek fel*”.⁷¹

1514. július 8. – A király megnyugodva veszi tudomásul, hogy a fogságba vetett bányászok kiszabadultak, de jelzi a Dóczyaknak, hogy Breznóbánya polgárai újabb panasszal fordultak hozzá, miszerint bizonyos új adó fizetésére kényszerítik őket. „*Ez igazán nem mozdítja elő a kölcsönös megértést, mikor új tápot szolgáltatnak a nézeteltérésre. Azért meghagyja nekik, hogy legalább addig tartózkodjanak, míg az országban a hamu alatt lappangó tűz ki nem alszik. Akkor újra tárgyalás alá lehet venni az ügyet, amikor ő az ítélőmestereket és más hozzáértőket segítségükre fogja küldeni.*”

MOL 2001. DL 30868., DL 30869., DL 30871., DL 30872., DL 30873., DL 30874., DL 30875., DL 30876., Wenzel 1880. 66-70., ABT I. kötet 94., Kachelmann III. kötet 141.

1517. – A budai káptalan és a sági konvent bizonyoságlevele szerint a Dóczyak fegyveres erővel megtámadták és felgyújtották Breznóbánya városát, és eközben kifosztották a királyi kamaraházat is.

1520. március 8. – Dóczy Ferenc a szentbenedeki konvent előtt tett nyilatkozata szerint II. Lajos király a Thurzók tanácsára és a bányavárosok kérésére Breznóbánya várost elvonta a lipcsei vártól.

Wenzel 1876. 70-84., MOL 2001. DL 104354.

⁷¹ A Dózsa-féle parasztháborúra utal. A király aggodalma jogos volt, mert a felkelők egy csapata a bányavidéken garázdálkodott, amíg Szentkereszt és Körmöcbánya között szét nem verték őket.

3.2. Korpona⁷² (Karpfen – Hont vármegye)

1244. december 15. – IV. Béla – miután a tatárjáráskor korábbi oklevelüket elveszítették – megerősíti és felsorolja a korponai vendégek kiváltságait, melyek között a város határán belül a kövágás joga is szerepel. A kiváltságlevelet átírja és megerősíti V. István 1270-ben, IV. László 1274. augusztus 17-én, I. Lajos 1369-ben és Zsigmond király 1437-ben.

Szentpétery I. kötet 237-238., FCD IV. kötet, 1. rész 329-332., Benda I. kötet 150.

1270. – V. István átírja és megerősíti IV. Béla 1244. évi oklevelét a korponai vendégnepek kiváltságainak megállapításáról. 1274-ben IV. László szintén átírja és megerősíti az oklevelet.

Szentpétery II. kötet 1. füzet 98., FCD V. kötet, 1. rész 67-68., V. kötet, 2. rész 200.

3.3. Némétlipcse (Liptó vármegye)

1260. – IV. Béla kiváltságlevélben szabályozza a lipetői Lipcse falu (Némétlipcse) vendégnepeinek szabadságait, közöttük a bányászatra vonatkozó jogosítványokat. 1261-ben IV. Béla újabb kiváltságlevelet ad a településnek.

1263. április 5. – IV. Béla újabb kiváltságlevélben szabályozza a Lypche-i hospesek kiváltságait. 1270. június 24-én V. István átírja és megerősíti a kiváltságlevelet:

„Engedélyeztük továbbá, hogy erdőinkben és vizeinkben, bárhol, ahol csak ilyet találhatnak, az arany-, ezüst- és rézérc kutatásának a szabad lehetőségével bírijanak és ezek után, ha találhatnak, úgy szolgáljanak nekünk, amilyen szolgálattal tartoznak királyi felségünknek más aranybányák és ezüstabányák után.”

Szentpétery I. kötet 410-413., ÁUO XI. kötet 350. és 499-502., FCD IV. kötet, 3. rész 9-11. és 124-125. és V. kötet 1. rész 26-28., KBM.

⁷² Korpona város nem bányászata okán szerepel a kötetben, hanem azért, mert a királyok több bányászatáról ismert településnek is Korpona jogát adományozták.

1279. – IV. László király elrendeli, hogy Miklós zólyomi ispán Serephel comest és Bogomeriust iktassa be Bobrouch falunak a birtokába, amelyet a Németlipcse mellett nyitott aranybánya területéért és faluért (pro villa eiusdem aurifodinae) kaptak cserébe.

1279. szeptember 24-én az ispán jelenti, hogy az utasítást végrehajtotta.

Szentpétery II. köt., 2–3. füzet. 3009., MOL 2001. DL 94403., KBM.

1291. november 12. – III. András a lipcsei királyi hospesek kérelmére átírja és megerősíti V. István kiváltságlevelét.

Szentpétery II. kötet, 4. füzet 85-86., MOL 2001. DL 94403., DF 271792. és 271793.

1330. november 11. – I. Károly megerősíti a város kiváltságlevelét, és Korpona jogát adományozza polgárainak.

FCD VIII. kötet, 3. rész 416-417., Benda I. kötet 202.

3.4. Rózsahegy (Rosenberg – Liptó vármegye)

1318. március 26. – Dancs zólyomi ispán kiváltságot ad Rózsahegy hospeseinek. Az adománylevelet az esztergomi káptalan oklevélbe foglalja.

FCD VIII. kötet, 2. rész 167-168., Benda I. kötet 196.

1340. november 14. – I. Károly a rózsahegy (Rosenberg) hospeseket Németlipcse szabadságjogaiban részesíti és arany, ezüst, illetve réz bányászatára jogosítja fel őket.

FCD VIII. kötet, 4. rész, 376-378., Benda I. kötet 206.

3.5. Nagybörzsöny (Hont vármegye)

1258. – Az esztergomi egyház által kiállított oklevél említést tesz Bányapatakról és Nagybörzsönyről (Bersen).

FCD IV. kötet, 2. rész 471-473.

1312. – A veszprémi káptalan oklevele megemlékezik a nagybörzsönyi ezüstabányászatról (in quarum altera Bersen vocata cum argenti fodina).

FCD VIII. kötet, 1. rész, 462-465.

1416. – Oklevél a nagybörzsönyi (Bersen) arany- és ezüstbányákról.

FCD X. kötet, 5. rész 736.

1439. – Albert király adománylevele újból említést tesz a nagybörzsönyi bányákról.

FCD XI. kötet 239-242.

III.

A felső-magyarországi bányavidékre vonatkozó források

A felső-magyarországi bányavidék kifejezésnek sem eredeti jelentését használom, hanem a Gömör-Kishont, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén és Ung vármegyék területére vonatkozó forrásokat csoportosítom ebben a fejezetben, és természetesen itt szerepeltetem a borsodi Rudabányát is, a rangban harmadik felső-magyarországi bányavárost.

1. A bányavidékre vonatkozó források

1243. – IV. Béla király Máté fiainak, Fülöp és Detre ispánoknak adományozza Domonkos bán fia Bors ispán birtokait, valamint Berzéte possessiót⁷³ a tartozékaival együtt, és rendelkezik a birtok területén nyitandó arany- és ezüstbányákkal kapcsolatos, őket megillető jogokról:

„...ha Berzéte határain belül kétszáz ezüst márkát érő, vagy a becslés szerint annál kevesebb arany van, akkor azt ők szedjék be békességesen és háborítatlanul; ami kétszáz márkát meghaladót találnának pedig, azt a királyi kincstárnak kelljen beszolgáltatni, egyharmad részben az uraknak maradván...”.

FCD IV. kötet, 1. rész 287-294., KBM.

1271. – V. István 24 szepességi szász település részére kiváltság-levelet ad, melyben ércbányászatra vonatkozó jogosítványokat is adományoz:

⁷³ A Gömör és Kishont vármegyei Pelsőc környékén.

„...megadtuk nekik a hatalmat, hogy érceket és fémeket keres-
senek a bányákban, s a találtakat kibányásszák és a saját haszná-
latukra fordítsák, épségben hagyván a mi jogainkat...”. E jog ala-
pozza meg a későbbiekben több földbirtokos család⁷⁴ bányászati
jogosítványait is.

1312. – I. Károly megerősíti a szepesi szászok kiváltságait. Az oklevél már összesen 39 települést sorol fel, és megemlíti az iglói hutákat is. A király 1317-ben újabb oklevelet ad ki, melyben már 42 település szerepel.

1344. – A települések közül 24 szövetségre lép egymással, és 1370 körül megalkotják közös jogkönyvüket, a Zipser Willkühr-t.

1412. – Zsigmond király 13 települést elzálogosít Ulászló lengyel királynak. Ezek a települések csak 1772-ben kerülnek vissza a Magyar Királyság fennhatósága alá.

Szentpétery II. kötet 1. füzet 116., FCD V. kötet 1. rész 132-135. és IX. kötet 3. rész 562., AKO IV. kötet 634. sz., Wenzel 1880. 97., Demkó I. kötet 134-135., KBM.

1310. – A szepesi káptalan oklevele, amely a Krompach és Richnov Szepes vármegyei települések területének megosztására vonatkozó egyezségről szól, említést tesz arról, hogy a szerződő felek azzal egészítették ki egyezségüket, hogy a megosztott terület bármelyikén található bányákat a birtokmegosztás ellenére közösen fogják birtokolni.

FCD VIII. kötet, 1. rész, 384-386., AKO II. kötet, 916. sz., KBM.

1312. december 20. – A szepesi káptalan előtt Botiz comes testvére, Miklós és társai bizonyos bányajövedelem haszonélvezetében („*videlicet fodinas minerarum aspacio trium annorum potencialiter occupassent*”) Márk comes fiai által történt háborításuk ügyében előterjesztést tesznek.

HOM VII. kötet 368-369.

1315. – Gölnicbánya városa a terület földesuraként megalapítja Merényt (Wagendrüssel, Szepes vármegye).

FCD VIII. kötet, 5. rész 97-98.

⁷⁴ Pl. a Berzeviczy, Szentgyörgyi vagy Rozgonyi családok esetében.

1327. – I. Károly bányászati jogosítványokat adományoz Kakas Jánosnak (a Berzeviczy-család őseinek) és Rikolf mesternek. Az oklevélben a király először fogalmazza meg a bányászati jog biztosításának azt az alapelvét, amelyet később I. Lajos 1351. évi XIII. törvénycikkében szabályoz.

„Ha pedig arany- és ezüstabányák lennének, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem szabad elvenni...”

FCD VIII. kötet, 3. rész 198-199., Wenzel 1880. 106.

1328. április 21. – I. Károly Pelsőc és Csetnek községeknek (Gömör-Kishont vármegye) Korpona város jogát adományozza.

Benda I. kötet 200.

1339. – I. Károly bányászati jogot adományoz a Szentgyörgyi grófok részére. Még ugyanebben az évben Tamás erdélyi vajda és királyi tárnokmesteri bíró ítéletet hoz a grófok sumhegyi kohójával kapcsolatos ügyben. 1368-ban I. Lajos király az adománylevelet átírja és megerősíti.

1369. – I. Lajos a sumhegyi bányászat királyi urburáját szabályozó oklevelet ad ki Szentgyörgyi János részére. 1537-ben I. Ferdinánd is megújítja a Szentgyörgyi család bányászati jogosítványait.

Wenzel 1880. 319-324.

1344. február 9. – I. Lajos király Jekel fiai Máté és Domokos panaszára jekelfalvi (Szepes vármegye) birtokukon a gölnici és szomolnoki polgárok által elkövetett birtokháborítás megvizsgálására kiküldi a szepesi káptalant. A káptalan a vitás esetet kivizsgálja, és jelentésben tájékoztatja a királyt.

HOM VII. kötet 399-400., FCD IX. kötet, 1. rész 239-242., MOL 2001. DL 60244.

1344. május 31. – A Gömör megyei Csetneken működő vashámor okleveles említése, amely egyben a vashámor első magyarországi előfordulása az írott forrásokban.

Benda I. kötet 207.

1397. – Bányapataka (Újvágás – Zemplén vármegye) bányászatának okleveles említése.

Wenzel 1880. 108. és 396-398.

1399. – Zsigmond király Szomolnok, Gölnicbánya és Mecenzéf hospesei részére erdőt adományoz.

FCD X. kötet, 2. rész 652-653.

1407. – Zsigmond arany, ezüst és egyéb ércekre vonatkozó bányászati jogosítványt adományoz a Rozgonyi családnak Abaúj vármegyében fekvő birtokaira.

Wenzel 1880. 395-396.

1436. október 28. – Zsigmond király Szomolnok, Gölnicbánya, Rudabánya, Telkibánya, Idabánya, Jászó, Stillbach (Lassúpatak), Czyrkendorff és Muzay arany-, ezüst- és rézbányáit, továbbá az itteni kamarákat Eberhard Kliber bambergi polgárnak két évre bérbeadja. Ez a szerződés a dél-németországi pénzemberek és kereskedők magyarországi befolyásának egyik fontos bizonyítéka.

Krizskó 25., Wenzel 1880. 82. és 359-361., Paulinyi 1933. 37.

1438. november 5. – Erzsébet királyné bizonyáglevele a Gömör megyei Ilswa várához és városához tartozó birtokon hámorokról és vasbányákról tesz említést.

1439. március 11. – „*Hedrehuara-i Lőrinc nádor*” bizonyítja, hogy midőn vízkereszt nyolcadán (január 13.) törvényt napot tartott, „*Peren-i Imre fia: János, királyi tárnokmester tiltotta az ott jelenlévő Pelsewch-i Detre nádor fiát: Pétert, a székegyek comesét, Ilswa várának, Ilswa városnak és minden tartozékának, így a »gazarum fabrilium neu maleorum wlgo Hamor vocatorum« és a vasbányáknak elfoglalásától és birtokbavételétől*”.

MOL 2001. DL 13248., DL 13323., DL 13334.

1440. augusztus 1. – I. Ulászló király tájékoztatja a leleszi konventet, hogy „*Mathywcz-i László fiának, Györgynek és Kyshtarakan-i Miklós fiának, Osvadnak adományozta hűséges szolgálataik elismeréseképpen a zemplénmegyei Kysbanya nevű birtokot, és meghagyja a konventnek, küldje ki a testimoniumát, akinek a jelenlétében a királyi ember szálljon ki Kysbanya birtokhoz, és a szomszédok meghívása mellett vezesse be annak a tulajdonába*

Györgyöt, Osvaldot, Márton papot, Tamást, Dénest és Jánost, és statuálja azt nekik királyi adomány címén”.

Augusztus 24-én a konvent bizonyítja, hogy a királyi ember augusztus 10-én kiszállt a zemplénmegyei Kisbánya birtokhoz, és nevezetteket a szomszédok meghívása mellett bevezette annak a birtokába királyi adományként.

MOL 2001. DL 13567.

1442. január 28. – Erzsébet királyné Giskra Jánost nevezi ki a hadsereg fővezérévé, aki megszállva tartja a szepességi városokat, és egészen 1462-ig uralja az egész felvidéket.

Kachelmann III. kötet 43., ABT I. 46.

1487. december. – A hét felső-magyarországi bányaváros Kassán szövetségre lép egymással, és statútumot alkot közös bírósági fórumukról. A statútum rendelkezései kivonatos formában a következők⁷⁵:

1. Ha egy város ügyében egy vagy több város ítélezik, és az ellen senki sem emel szót, akkor a város a döntést fogadja el, és viselje azon város vagy városok ezirányú költségeit, ahová ügye utaltatott.

2. Ha a legrégebb város – Gölnic – meghívja a többi várost, és csak a bányavárosok nagyobbik része jön el, akkor is olyan érvénnyel határozhatnak, mintha mindnyájan együtt lettek volna.

3. Ha 2-3 város döntést hoz, és ez ellen valamelyik szembeszegül, akkor minden városnak 9 márka dénárt köteles megfizetni.

4. Ha a város maga ítélezik, az ítélet ellen fellebbező fél 9 márka dénárt köteles megfizetni.

5. „*Régi szokás és jog szerint*” a városok rangsora sorrendben a következő: Göncibánya, Szomolnok, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyó és Igló.

6. A városok örök engedelmességet esküdnek a városok szövetségének.

7. A bányászok minden viszályában a bányamester ítélezik, súlyos ügyeknek azonban a városi tanács elé kell kerülniük. Által-

⁷⁵ Hajnóczi József és Sivák István fordításainak felhasználásával.

lában ne hozzon a bányamester ítéletet a tanács tudta nélkül, leszámítva az olyan ügyeket, amikor a bányamunkás béréért emel panaszt.

8. Ha a munkás bérét követeli karácsonykor, húsvétkor vagy pünkösdkor: a gazdája minél előbb köteles a követelésének eleget tenni. Ha zálogot ad a bér fejében, a munkás azt 3 nap múlva eladhatja.

9. Hétköznapi munkabér-fizetések esetén az eljárás annyiban más, hogy harmadnap a zálogot a bányamesternek kell átadni a munkabér behajtása végett.

10. A bányaugyekben a bányamester, a szénégetők, huták, érczúzó munkásainak ügyeiben és egyéb, a város elé tartozó ügyekben pedig a bíró és az esküdtek ítéleznek.

11. Adósság fejében ingó vagy ingatlan vagyon foglalható le, de ágyi és asztali holmi nem; adósbörtön nincs.

12. A lefoglalt holmi 1 évig és 1 napig fenntartandó, ennek elteltével gazdája harmadnapig kiválthatja, különben eladják.

13. A tárgyalás vagy bírósági eljárás során minden adóst rá kell bírni arra, hogy mielőbb tegyen eleget kötelezettségének.

1488. január 4-én a bányavárosok egy 5 cikkelyes bányarendtartást is elfogadnak, mely szerint a bányamestert a kamaragróf tudtával és beleegyezésével a tanács választja. Aknát, tárót és egyéb bányaművet nem egyedül a városi bányamester adományoz, hanem a bíró és esküdjai is beleszólhatnak ezekbe az ügyekbe. A bányamester a szokásos időkben szemlélje meg az aknákat és tárókat, és a hanyag bányászokat ismételten buzdítsa szorgosabb munkára. Ha az egyik bányász a másik bányájában végez fejtést, a károsult jogosan beledobhatja a kártevőt az aknába stb.

Hajnóczy 77., Wenzel 1866. 33-34., Wenzel 1880. 361-363., MBÉT I. kötet 113., Benke 49-52., MOL 2001. DF 267885.

1494. – Lichtenfeldi Tengler Mátyás körmöci főkamaragróf rendelkezik a hét felső-magyarországi bányaváros (Gylnycz, Schmölnitzen, Rwden, Telken, Jossen, Rosznawen, Newdörffen) jogállásáról.

Wenzel 1880. 363.

1497. – II. Ulászló utasítja a jászói káptalant, hogy a Keczer családot vezesse be „*Veres Vagas*” (Vörösvágás, Sáros vármegye)⁷⁶ birtokába.

Wenzel 1880. 399-400.

1500. – II. Ulászló a hét felső-magyarországi bányavárost összes korábbi szabadalmaiban megerősíti, és többek között arról is rendelkezik, hogy a bányaműveléshez szükséges fát a környező erdőkben – bárki birtokában is álljanak azok – szabadon vághatják és hordhatják. Az oklevelet 1504-ben és 1507-ben újra megerősíti.

MEO I. kötet 30., MBÉT I. kötet 80.

1504. október 31. – Tharcza-i Miklós összes várnagyainak, alvárnagyainak, tisztjeinek és jobbágyainak tudtul adja, hogy „*Zwyne-i Máté és Plonycar Tamás eperjesi polgároknak*” engedélyt adott arra, hogy Sáros megyei birtokaikon bányát műveljenek.

MOL 2001. DL 70342.

1514. – A felső-magyarországi bányakamara számadása bevételeiről és kiadásairól.

MOL 2001. DL 26365.

2. A hét felső-magyarországi bányavárosra vonatkozó források

2.1. Gölnicbánya (Göllnitz – Szepes vármegye)

1255. – IV. Béla a jászói prépost kérésére kiváltságlevélben szabályozza a „*Gilnich*”-i bányászatot.

FCD IV. kötet, 2. rész 299-303.

1276. – IV. László megerősíti a gölnicbányai polgárok (ciuibus de Gölniczbanya) kiváltságlevelét.

FCD V. kötet, 2. rész 345-347.

⁷⁶ A település később nemesopál-bányászata révén vált országos hírűvé.

1278. – IV. László király szabályzatot bocsát ki a gölnicbányai vámszedők számára, amelyben az ércbányászati termékek vámtételeiről is rendelkezik:

„Továbbá, ha a kereskedő nem hoz más árut, hanem csak ezüstöt, akkor öt márka után kell, hogy fizessen egy pondust, annak megfelelően, hogy ezüstben vagy pénzben rendelkezett-e többel vagy kevesebbel.”

Szentpétery II. kötet, 2–3. füzet. 2926. sz., ÁUO IX. kötet 204-205., Wenzel 1880. 76., KBM.

1280. – IV. László engesztelésül – *„amiért a budai bírónak és polgároknak azt a parancsot adta, hogy a Fülöp pápai legátus által zsinatra összehívott papokat a várból zárják ki, és élelmet se adjanak nekik”* – évi 100 ezüst márkát ajánl fel Gölnicbánya ezüstművelésének jövedelméből (de argenti fodina nostra Quiynlichbana), vagy annak kiapadása esetén a királyi kincstárból egy, a szegények és betegek részére alapítandó ispotály számára.

FCD V. kötet, 3. rész 28-31., Wenzel 1880. 76., KBM.

1282. – IV. László átírja és megerősíti Gölnicbánya város kiváltságlevelét, majd 1287-ben újra megerősíti a város privilégiumait, *„...amelyeket a dicsőséges emlékezetű királyok: legkedvesebb nagyatyánk, Béla és atyánk, István adtak és adományoztak nekik birtokokkal, földekkel, aranybányákkal, ezüstműveléssel, vasműveléssel, vízekkel és erdőkkel, valamint ezek összes haszonvételeivel együtt kiváltságleveleik által... Az első határ a Dwyne, ahonnan tovább halad azokhoz a házakhoz, vagyis építményekhez, amelyekben vasat szoktak olvasztani és tisztítani...”*⁷⁷

1290. – IV. László újabb oklevelet ad ki a város kiváltságainak megerősítéséről.

FCD V. kötet, 3. rész 125-126. és 490-492., Bárdossy 331-333., MBÉT I. kötet 65-66., KBM.

1284. – IV. László erdőt adományoz Hekkul gölnicbányai polgár részére.

FCD V. kötet, 3. rész, 246-247.

⁷⁷ Tóth Péter fordítása.

1289. – A jászói prépost protestáló levele a szepesi káptalanhoz abban az ügyben, hogy IV. László a monostor birtokának Gölnic folyó menti részét Gölnicbányához csatolta, és ennek fejében – bár azt megígérte – nem nyújtott semmilyen kárpótlást.

FCD V. kötet, 3. rész, 476.

1327. – I. Károly Gölnicbánya bányavárosnak Selmezbánya város jogát adományozza.

1338. – I. Károly együttesen erősíti meg Szomolnok és Gölnicbánya privilégiumait, majd még ebben az évben újabb oklevélben rendelkezik Svedlér, Remete, Szomolnok és Gölnicbánya birtokáról.

FCD VIII. kötet, 4. rész 299-304. és 308-309., Wenzel 1880. 76-78. és 324-325.

1359. május 5. – I. Lajos király „*Gölnicz Banya város bemutatásában és részére*” átírja és megerősíti I. Károly király privilégiumát, mely átírásban tartalmazza a IV. László király által a városnak adott kiváltságokról szóló kiadványt is. Átírja a szepesi káptalan 1699-ben.

1367. június 29. – I. Lajos újra megerősíti és tartalmilag átírja I. Károly Gölnicbánya kiváltságait megerősítő oklevelét, amely tartalmazza IV. (Kun) László privilégiumának tartalmát is.

1368. – I. Lajos deklarálja Szomolnok, Merény (Vagendrüssel), Svedlér, Remete, Zsakaróc (Soekelsdorf), Vajkóc (Wolkons), Prakoncs (Prackendorf), Helcmanóc (Henzmannsdorf), Krompach, Stósz, Honten, Jekelfalu (Jekelsdorf), Margitfalva (Sanct Margarethen), Folkmár és Koissó (Koisdorf) települések jogközösségét Gölnicbányával. 1374-ben újabb oklevélben szabályozza a Gölnicbányához tartozó községek jogközösségét, és egyben kiváltságait is megerősíti.

FCD IX. kötet, 3. rész 50-52., 4. rész 114-119. és 564-565., 5. rész 80-82., MOL 2001. DL 24805., DL 24896., DL 24896, DL 71419, DL 67376, DL 71419, DF 258631, DF 276159, DF 287781, DF 276159., Almási 7-12., Wenzel 1880. 76-78.

1375. – A szepesi alispán szabályozza a vitás kérdéseket Gölnicbánya és Szomolnok, illetve Jekelfalva között. 1377-ben a szepesi

ispán Gölnicbánya és Jekelfalva vitájában hoz döntést. 1391-ben a jászói prépost oklevele újonnan szabályozza a vitás kérdéseket Gölnicbánya, Szomolnok és Jekelfalva között.

FCD IX. kötet, 4. rész 683-684. és 5. rész 210-211., X. kötet, 1. rész 723-724.

1435. – Zsigmond király megerősíti Gölnicbánya város szabadságait és kiváltságait, majd 1437-ben szabályozza a város körüli erdők használatát.

Wenzel 1880. 331-333.

1500. – Megtörténik a gölnici bányajog összefoglalása 16 cikkelyben, és ehhez csatolják a gölnici bányamester utasítását is a bányajogi előírások alkalmazásáról.

Wenzel 1880. 326-330.

2.2. Igló (Zipser Neudorf – Szepes vármegye)

1312. – I. Károly Illés fia Istvánnak (Görgey Istvánnak)⁷⁸ adományozza az iglói urbura negyedét („*quartam partem vrbure nostre de cupro, vel cuiuscunque minere fuerit, nobis in Igló*”). Az adományt 1314. december 21-én újra megerősíti.

1347. – A szepesi káptalan oklevele tanúsítja a Görgey családnak adományozott bányászati jogot.

FCD VIII. kötet, 5. rész 79-80. és 89-91., AKO III. kötet, 860. sz., Wenzel 1880. 99-100., KBM.

1412. november 8. – Zsigmond 13 szepességi várost – közöttük Igló bányavárost – zálogba adja Ulászló lengyel királynak. A városok megtarthatják korábbi önkormányzatukat. Visszacsatolásukra csak 1772-ben, Lengyelország első felosztásakor kerül sor.

MBÉT I. kötet 79., Benda I. kötet 245.

1416. – A szepesi káptalan bizonyságlevelet ad ki Igló város erdőbirtokának rendezéséről.

Wenzel 1880. 357-359.

⁷⁸ A Szepességben a Görgey család volt a legjelentősebb bányavállalkozó földesúr, akik V. Istvánnak a szepesi szászok részére 1271-ben adott kiváltságlevele alapján gyakoroltak bányajogosítványokat.

1435. – Zsigmond király átírja és megerősíti Igló városnak a huszita mozgalom idején megsemmisült privilégiumlevelét. Az oklevél a város bányászati jogosítványait is újból megállapítja.

FCD X. kötet, 7. rész, 667-671.

1478. január 16. – A szepesi káptalan bizonyáglevele Iglón vasbányákat (fodina ferri) említ és két rézhámorról (malleos alias hamor mumcupatum coprum cudentes) is szól, melyek közül „*a Langhamer nevű a Hernád folyón, a Czethewl nevű a Hawbnycz-on épül a Theplycze-re vezető út mentén*”.

MOL 2001. DL 75101.

2.3. Jászó (Jasov – Abaúj-Torna vármegye)

1243. – A tatárjárást követően Albert jászói prépost Jászó lakosainak, elpusztult kiváltságlevelüket pótolandó, újból megadja a bányaművelési jogot, és a város jogállását is a bányaszabadság értelmében szabályozza.

„*Továbbá rendelkezni fognak... a fémek keresésének vagy felhasználásának szabad tehetségével.*”

FCD IV. kötet, 1. rész 304-306., Wenzel 1880. 88., KBM.

1255. – IV. Béla megújítja és megerősíti a jászói prépost bányászati jogosítványait.

FCD IV. kötet, 2. rész 299-303.

1290. – III. András dekrétuma megerősíti IV. Bélának és V. Istvánnak a jászói monostor részére szóló adományait.

„*Királyi jóakaratumk különös kegyelméből megengedjük ezenfelül ama monostornak, hogy a monostor prépostja és konventje rendelkezék az arany és az ezüst kivételével mindenféle fém – tudniillik a réz, a vas, az ólom és az ón – ha történetesen azon monostor birtokainak, vagy földjeinek a határai és határvonalai között ilyet találnának, vállalkozók számára való bérbeadásának és az ebből való jövedelem kellő és szokásos része beszedésének a szabad lehetőségével; ezen fémek bányái kapcsán semmiféle követe-*

lést nem hagyván kamaránknak az időről-időre állítani szokott is-pánjai számára.”

FCD VI. kötet, 1. rész 58-60., KBM.

1358. június 27. – I. Lajos király bizonyítja, hogy a „*Jaszov-i pre-montrei konvent* hozzája küldte a konvent jegyzőjét és procura-torát azzal a kéréssel, hogy mivel a király édesapja már jóval az-előtt a monostor birtokának a területére alapította Smolnuk-banya várost és a királyi és szepesi káptalani ember útján a monostor birtokaiból nagy területet csatolt el örök tulajdonul az új város-hoz avval a feltétellel, hogy a monostor cserébe hasonló nagyságú és értékű területet fog kapni a királytól, de mert a prépostok ezt nem szorgalmazták eléggé, nem kaptak cserébe semmit, ami miatt a monostor nagy szegénységbe jutott. Azért azt a kegyet kérték a ki-rálytól, hogy ha a monostor jelenlegi birtokállományán akárhol talál-nának ércet, u. m. aranyat, ezüstöt, rezet, ólmot és vasat, azt adja nekik részben az elvett birtokok fejében, részben elődjének és édesapjának a lelkiüdvéért. A király, kegyesen meghallgatva az eléje terjesztett kérelmet, elrendelte, hogy ha a királyi és a szepesi káptalani ember által megjárando új határokon belül bárhol ta-lálnak valami ércet: aranyat, ezüstöt, rezet, ólmot vagy vasat, azt előd-jei, a magyar királyok lelkiüdvéért a monostornak adja, sem-mi jogot sem tartva fenn magának, sem valami ércet a bányagró-foknak.” Az oklevelet 1364. augusztus 13-án a király átírja.

FCD IX. kötet, 2. rész 672-675., Wenzel 1880. 84-85., MOL 2001. DL 14031. és 16116.

1359. – I. Lajos – tekintettel a Gölnicbánya, Szomolnok és Ida-bánya városával fennálló vitás kérdésekre – megerősíti a jászói prépost bányászati jogosítványait. A szepesi káptalan átiratában.

FCD IX. kötet, 3. rész 95-98.

1362. – A jászói prépost panasza ügyében – mely szerint a szo-molnoki, gölnicbányai, idabányai és szepsi polgárok a prépostság birtokát és erdeit annyira háborítják, hogy a határjeleket csaknem a monostor közvetlen közelében helyezték el – István tárnokmes-ter előtt a felek egyezséget kötnek arról, hogy a bányavárosi pol-gárok használhatják ugyan a prépostság bizonyos erdeit, de ennek

fejében a bányavárosiak elismerik a prépostság tulajdonát, és évente bért kötelesek fizetni a használatért.

FCD IX. kötet, 3. rész 342-343. és 7. rész 209-210., Wenzel 1880. 85.

1364. – I. Lajos újraszabályozza a jászói prépost bányászati jogosságait.

Wenzel 1880. 89. és 345-346.

1399. – Zsigmond király rendelkezik a jászói prépost és Gölnicbánya, Szomolnok, valamint Mecenzéf bányavárosok közötti vitás kérdések rendezéséről.

FCD X. kötet, 2. rész 652-653.

1436. – Zsigmond király megerősíti a jászói prépost kiváltságait.

Szentpétery II. kötet, 4. füzet. 3682. sz., FCD X. kötet, 7. rész 754-757., Wenzel 1880. 89-90.

2.4. Rozsnyó (Rosenau – Gömör és Kishont vármegye)

1291. – III. András április 30-án, majd december 31-én kelt okleveleiben Rozsnyó bányavárost Lodomér érseknek és az esztergomi érsekségnek adományozza.

„...tisztán királyi, Rozsnyóbánya nevezetű birtokunkat ezen érseknek és az ő személyében az esztergomi érsekségnek adományoztuk és adományozzuk, ajándékoztuk és ajándékozzuk, átengedjük és átengedjük, adtuk és adjuk összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt, tudniillik... a teljes ezüstabányának a királyi nyolcadával együtt, úgy, hogy abban számunkra vagy az utódaink számára egy rész vagy részecske fennmarad...”. Az oklevelet 1313. november 5-én I. Károly átírja.

Szentpétery II. kötet 4. füzet 39-40. és 90., ÁUO X. kötet 27-30., FCD VI. kötet, 1. rész 98-104. és 152-155., MOL 2001. DF 248309., Knauz II. kötet 283. és 304., KBM.

1320. – I. Károly oklevele az esztergomi érsekség rozsnyói ezüstabányáiról.

FCD VIII. kötet, 2. rész 248.

1323. – I. Károly megerősíti III. András 1291-es adománylevelét.

FCD VIII. kötet, 2. rész 451-453., Wenzel 1880. 93-94.

1382. – Demeter esztergomi érsek Rozsnyó bányaváros részére kiváltságlevelet ad, majd 1418-ban a kiváltságlevelet Kanisai János érsek is megújítja és bővíti.

Wenzel 1880. 94.

1414. – Az esztergomi érsekség kormányzója Csucsom és Nadabula községeket Rozsnyó városához csatolja, és meghagyja, hogy lakosai kötelesek a város terheihez a harmadik dénárral hozzájárulni, továbbá az általuk termelt ércet a rozsnyói bányamesternek kötelesek beszolgáltatni. Ez a rendelet képezte az alapját Rozsnyó város bányarendtartásának.

Wenzel 1880. 351-352., Eisele 461.

1417. – Zsigmond adománylevélben deklarálja Rozsnyó város jobbágynak és hospeseinek országos vámszabadságát.

FCD X. kötet, 5. rész 765-767.

1418. – Zsigmond királyi pátenssel megerősíti Rozsnyó város régi szabadságait és jogait.

Wenzel 1880. 352.

1496. – II. Ulászló védlevelet ad ki Rozsnyó bányaváros törvénykezési szabadságának biztosítása érdekében.

Wenzel 1880. 95-96. és 354-357.

1498. – Rozsnyó bányaváros bánya jogát alkalmazó ítéletek.

Wenzel 1880. 354-357.

1521-25. – Néhány bejegyzés Rozsnyó bányaváros jogkönyvéből arról tanúskodik, hogy – bár az esztergomi érsek már korábban is bányamestert nevezett ki a város területén a bányákkal kapcsolatos ügyek intézésére –, az adománykérők kérelmükkel nem a bányamesterhez, hanem a város tanácsához fordultak, és a tanács határozott az ügyekben.

Wenzel 1880. 96., Eisele 463-464.

2.5. Rudabánya (Borsod vármegye)

1351. július 27. – I. Lajos király elrendeli a jászói konventnek, hogy *„küldje ki hites emberét, hogy annak jelenlétében az e célra kiküldött királyi ember, Kilián fia András comes, gerens vices magistri tavernicorum nostrorum, megjárja Rwdabanya királyi bányaváros határait, és a megállapított új határokkal adja azt a város civeseinek vagy hospeseinek”*. A jászói konvent 1351. augusztus 24-én bizonyságlevelet állít ki a vizsgálatról. Az oklevelet János király 1528-ban átírja.

MOL 2001. DL 71888., Wenzel 1880. 87-88.

1439. – Albert király felruházza Czigenfüssel Erasmust, Rudabánya oppidum polgárát a bányapolgárok országos szabadságaival.

Wenzel 1880. 344.

2.6. Szomolnok (Schmölnicz – Szepes vármegye)

1327. május 21. – I. Károly Szomolnok városának Selmecebánya kiváltságait adományozza.

Benda I. kötet 200.

1330. augusztus 9. – Először említi oklevél az újonnan feltárt szomolnoki ezüsbányát.

FCD VIII. kötet, 3. rész 506-511., Benda I. kötet 202.

1330. március 21. – I. Károly értesíti Ungvár megye hatóságát és nemeseit, hogy a szomolnoki pénzverő kamarát⁷⁹ egy évre bérbe adta Frichkó mesternek, meghatározza a kamarában veretendő garasok és denárok pénzlábát, és kéri, hogy a kamaraispánt támogassák az aprópénz beváltásában.

⁷⁹ Az okirat arról tanúskodik, hogy a kamara ekkor már nem Kassán, hanem Szomolnokon működött, egészen 1367-ig, Kassára történő visszaköltöztetéséig.

Szomolnokot (Zumolnukbanya) a szepesi káptalan oklevele is megemlíti 1332-ben, majd a város birtokát I. Károly szabályozza 1333-ban.

FCD VIII. kötet, 3. rész 644-647. és 682-684., Hóman 258-259., Országos Levéltár Dipl. O. 31216.

1338. – I. Károly együttesen erősíti meg Szomolnok és Gölnicbánya privilégiumait, majd még ebben az évben oklevélben rendelkezik Svedlér, Remete, Szomolnok és Gölnicbánya birtokáról és külön oklevélben Szomolnok város birtokáról is.

FCD VIII. kötet, 4. rész 299-304. és 308-309., VIII. kötet, 5. rész 241-245.

1338. március 29. – I. Károly a körmöci és szomolnoki kamarákat újra Frichko mester budai polgárnak adja bérbe (az oklevél tartalmát l. Körmöcbányánál).

Hóman 260., Szekfü 16-23., Benda I. kötet 205.

1343. május 12. – I. Lajos király nyílt parancsban rendeli el, hogy a Szepes megyei Szomolnokbánya kiváltságait mindenki tiszteletben tartani köteles, és senki a város polgárait kiváltságai gyakorlásában háborgatni ne merészelje. Átírja Lőrinc tárnokmester 1344. október 21-i kiadványában.

MOL 2001. DL 24901. és DL 24799.

1353. december 2. – I. Lajos király Szomolnokbánya város bemutatásában és részére átírja és megerősíti I. Károly 1338. május 25-én kelt kiváltságlevelét. Az oklevelet V. László király 1456. április 14-én ismét megerősíti.

FCD IX. kötet, 2. rész 226-228. és 233-235., MOL 2001. DL 24799. és DL 24901.

1367. – I. Lajos a szomolnoki kamarát Kassára költözteti.

Benda I. kötet 219.

1414. – Szomolnok város szabályrendelet-könyve tartalmazza a város polgári- és bányajogát.

1421. – Karll Miklós besztercebányai királyi főbányamester szabályzatot ad ki a vízzel elöntött szomolnoki bányák művelésbe ál-

lításáról, azzal a feltétellel, hogy a jövedelem 1/7 részét urbura-ként meg kell fizetni. A szabályzatot 1432-ben Hans Piesk főbányamester azzal egészíti ki, hogy az előtött bányákból a vizet szabadon le lehet engedni, és a víztelenített bányákat a főbányamester engedélyével másoknak birtokba lehet adni.

Hajnóczy 75.

1428. – Zsigmond király megerősíti Szomolnok bányaváros privilegiáumait. A kiváltságlevelet 1437-ben átírja.

Wenzel 1880. 83-84. és 333-336.

1437. július 30. – Zsigmond király vizsgálatot rendel el „*Pelssewcz*”-i Péter és Miklós, valamint a jászói prépost ellen, akik „*háborgatják Schmylnych bányászait munkájuk végzésében, javaikat hatalmaskodva elviszik és egyéb jogtalanságokat követnek el velük szemben, a nevezett Péter és Miklós a városhoz tartozó erdőben, Ohor terra-ban jogtalanul telepet szervezett, és a jászói prépost pedig a bányászoktól jogtalan adókat igyekszik kicsikarni*”.

MOL 2001. DL 24901.

1439. július 2. – Albert király „*Thornai Saffar dictus Istvánt és két fiát*” utasítja, hogy Szomolnok bányaváros polgárainak a jászói konvent emberének jelenlétében nyújtsanak az igazolt károkért és veszteségekért teljes elégtételt, és amíg a közöttük lévő ellentétet hivatalosan meg nem vizsgálják, tartózkodjanak minden erőszakos cselekedettől, és a város bányászatát ne háborgassák.

MOL 2001. DL 13417.

1442. május 21. – Erzsébet királynő megparancsolja „*Pelssewcz-i Miklósnak, hogy a Szepes megyei Schmylnycz város népességét kiváltságaiban és munkájában háborgatni, vagy őket megkárosítani ne merészelje*”, meghagyja egyben Kassa és Lőcse városok kapitányainak, hogy a polgárokat jogaikban védjék meg.

MOL 2001. DL 24901.

1456. április 14. – V. László király a Szepes megyei Szomolnok-bánya város bemutatásában és részére átírja és megerősíti Nagy

Lajos király 1353. december 2-i privilégiumát, melyet a király 1364. június 11-i kelettel új pecsétjével pecsétel le.

MOL 2001. DL 24901.

1458. augusztus 16. – Mátyás király a „*Szepes megyei Schmylnycz város népének panaszára megparancsolja Conde Lászlónak, Krasznahurka várnagyának, hogy a város bányászait munkájukban háborítani ne merészelje, és őket javaikban ne károsítsa*”.

MOL 2001. DL 24901.

1459. május 21. – Mátyás király bizonyítja, hogy Szomolnokbánya és Svedlér városok panaszt nyújtottak be hozzá, hogy „*Krasznahurka és Zardvar várnagyai a város szénégetőit munkájukban háborgatják, az égetéshez használt cavernákat széthányják, a follelt darabokra tépik, és sok más kárt okoznak nekik. A király meghagyja Pelsewczí István özvegyének: tiltsa meg várnagyainak, hogy a nevezett városok polgáraival és a szénégetőkkel szemben hatalmaskodjanak*”.

MOL 2001. DL 24901.

1497. – Thurzó Márton lőcsei lakos és Donel János szomolnokai kamaragróf szerződésben állapodik meg arról, hogy a szomolnokai bányagépekhez szükséges vasat Donel János Thurzó Márton gölnici bányáiból fogja beszerezni.

Bánya 89.

2.7. Telkibánya (Abaúj-Torna vármegye)

1341. – A szepesi káptalan I. Károly rendeletére szabályozza Telkibánya (montana nostra Telukbányensis) királyi bányatelep határait.

„*Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, hűséges és kiváló embereinek, a szepesi egyház káptalannak üdvöt és kegyelmet küld. Tudjátok meg, hogy átküldöttük Miklós mestert, Tethencfiát, ajtónállóink mesterét és Zulusi Pál plébánost, egy kiváló férfit, kedves és hűséges embereinket, hogy a ti tanúbizonyságotok*

előtt Telukbánya bányáinknak egyszer és mindenkorra kitűzzék és felállítsák határköveit.”⁸⁰

1341. július 31-én a szepesi káptalan jelentést tesz az utasítás végrehajtásáról. A király augusztus 27-én oklevélben rendelkezik arról, hogy „...azokat a határokat, amelyeket a határvizsgálatra kirendelt emberek, a káptalantól kiküldött tanúbizonyság jelentésében az említett oklevél előírása szerint és a fönt nevezett embereink hűséges vallomása szerint a bányavárosnak megadtak és kijelöltek, elfogadjuk, jóváhagyjuk és jelen nyílt levelünk örök oltalma alatt örök érvényűleg megerősítjük.”

Wenzel 1880. 90-93. és 346-351., Benke 24-25.

1344. – I. Lajos – I. Károly 1340-es adománylevelét átíró – oklevele önálló bányavárosként említi Telkibányát (Civitatis nostre Teluky).

„Mi tehát Marinus mesternek a hűséges teluky-i polgárok nevében benyújtott kérelmet meghallgatva, az említett atyai levelet elfogadjuk, és jelen levelünkben szóról-szóra bevesszük, és amennyiben szabályosan és törvényesen van kiadva, és ha úgy találjuk, hogy Teluky város határainak megállapítása és határköveinek felállítása törvényesen történt, akkor jelen levelünk oltalma alatt örök érvénnyel megerősítjük”. Az oklevelet a szepesi káptalan 1346-ban átírja.

Wenzel 1880. 90-93. és 346-351., Benke 28-29.

1390. – Zsigmond király részben Telkibánya város határából kihasítva birtokot adományoz Péter erdélyi püspöknek.

FCD X. kötet, 1. rész 597-599.

1447. – Hunyadi János kormányzó Telkibánya bányavárost a Rozgonyi családnak adományozza. 1470-ben I. Mátyás a Rozgonyi család részére adott birtokadományt kiegészíti a királyi jog adományozásával.

Wenzel 1880. 350-351.

⁸⁰ Fordította: Sivák István.

1468. október 1. – „*Gwth-i Orzag Mihály nádor tájékoztatja a jászói konventet Olnodi Czwdar Jakab panaszáról, mely szerint Pereni István az abaujvármegyei Thelkybanya mezővárosra törve ott egy Geegh nevű zsindeellyel fedett házat, ahol a panaszos Thelkybanyai jobbágysai az ezüstöt és a rezezt fel szokták dolgozni, felégették, az ott lévő holmikat pedig elvitték*”.

MOL 2001. DL 16769.

3. Felső-Magyarországra vonatkozó egyéb források

3.1. Bóca (Liptó vármegye)

1271. – V. István a liptói szász vendégnépek részére Boch (Királybóca) településen ásványok és ércek bányászatára vonatkozó kiváltságlevelet ad ki.

Wenzel 1880. 70.

1272 után (valószínűleg 1287-ben). – IV. László király aranymosási és bányászati engedélyt ad Bogomér comes számára a Bocha (Bóca) folyó melletti földjén (Szentiványi-Bóca).

„...megengedtük neki, hogy az ő biztos határokkal elkülönített földjén, s különösen a Bocha nevezetű vízben és folyóban senki ne merészeljen vagy bátorkodjon aranyat keresni vagy mosni, vagy valami más ilyen dolgot gyakorolni...”

ÁUO IX. kötet 553., FCD V. kötet, 3. rész 510-511., KBM.

1470. és 1473. – Mátyás király megerősíti a királybócai bányászok szabadalmait, 1486-ban pedig utasítására rögzítik Királybóca és Szentiványi-Bóca határait.

Wenzel 1880. 70., ABT I. kötet 70.

3.2. Dobsina (Dobschau – Gömör és Kishont vármegye)

1243. – IV. Béla csetneki és pelsőci birtokokról szóló adománylevelében először fordul elő Dobsina (Topsucha) említése.

Eisele 64.

1326. – Dobsina alapítólevele, melyben a város polgárai a korponai jog biztosította kiváltságokban részesülnek. Az oklevél szerint Detre fia Benedek fia⁸¹ megállapodnak László (Razlo) fia Bebek Miklós soltésszal a város alapításáról és betelepítéséről. A megállapodásban rögzítik, hogy az alapítót az itteni, már régebb óta művelt bányákban levő bányakincsek indították a bányaváros alapítására, és a kitermelt érc egyharmada őt illeti meg, a telepések pedig 16 éven keresztül adómentességet élveznek. Bebek Miklós 1334-ben elszökik a településről, és a későbbiekben már a Csetneki család szerepel a Dobsinával kapcsolatos forrásokban.

FCD VIII. kötet, 3. rész 130-132. és 133-134., Heckenast 36., IIa I. kötet 159., Eisele 66-68.

1370. – Az egri káptalan bizonyáglevele a Csetneki család hámráról.

1408. február 2. – A jászói konvent bizonyáglevele szerint a pelsőci Bebek és Csetneki családok egyezséget kötöttek a Dobsina és Gölnic patakok között lévő területen művelt bányáikból származó jövedelmekre nézve.

Wenzel 1880. 104-105. és 373.

1466. – Drencheni Miklós gömöri alispán Palóczi Lászlóhoz küldött jelentésében említést tesz a dobsinai rézbányákról (in possessione Dobsijna commoranti super fodinis cupri...).

Mikulik 1997. 53-54.

1470. – A jászói prépost okirata a dobsinai vasbányák urburájáról rendelkezik.

1472. – Mátyás király személynöke ítéletet hoz Dobsina város ügyében.

1472. szeptember 19. – Mátyás király ítéletlevele említést tesz a „*Csetnekiek Dopsyna mezővárosuk határain belül, a Gelmecz folyó mellett lévő vasolvasztójukról, vulgo Hamor-ról*”.

1475. április 5. – Mátyás király budai káptalanhoz intézett levele megemlíti Csetneki László Dopsyna birtokon, a Gölnic folyón lé-

⁸¹ A Csetneki család ősei.

vő vaszúzóját, melyet hozzájárulásával Stheller György iglói polgár épített.

1475-76. – Mátyás király ítéletlevelei a rézbányákkal kapcsolatos peres ügyben.

1476. augusztus 22. – A budai káptalan Mátyás királynak jelenti, hogy ítéletlevele és egyben bírói parancsa végrehajtásaként a királyi kuriából e célra kiküldött királyi ember a hites személy jelenlétében kiszállt Dobsinára, és ott megjárta a város határait, megállapította, hogy a Dobsinapataka és Gölnicvize folyók közti Ezemberg hegyen levő rézbányák és hámorok Dobsina határába tartoznak, és ezek hosszúsága és szélessége egy mérföld lehet.

Wenzel 1880. 375-393., MOL 2001. DL 17374, DL 17666. és DL 17756., Mikulik 1997. 54.

1474. – I. Mátyás adománylevele a Csetneki család részére a Dobsinán, Martonyiban és Szalonnán lévő birtokukon arany, ezüst, réz és más ércek bányászatára. 1479-ben és 1484-ben a király újabb okleveleket ad ki a Csetneki család bányászati jogosítványairól.

Wenzel 1880. 104-105. és 373-375.

1507. – II. Ulászló kiküldő leveleiben megemlíti a dobsinai vasércbányákat és hámorokat.

Mikulik 1997. 53-55.

3.3. Lassúpatak (Stillbach – Szepes vármegye)

1272 után. – Terra Stilpach első okleveles említése.

FCD V. kötet, 3. rész 509.

1344. október 21. – Lőrinc tárnokmester ítéletlevele a Smelniczbania (Szomolnok) város és Csanád esztergomi érsek, illetve Bebek István és György közötti peres ügyben, a Szepes megyei Lassúpatak, német nevén Stelbach (Stylbach) aranybányájának birtoklása ügyében. A per során Miklós comes bíró és Miklós jegyző *„Sumulnuchbanya polgársága nevében bemutatták Károly király 1338. május 25-én kelt oklevelét, mely megerősítette a királynak 1332-ben és 1338-ban kelt adományozó és Sumulnuchbanya kör-*

nyékének a bányaváros polgárai részére való statutiójáról szóló okleveleket, azonkívül Lajos királynak 1343. május 12-i patens oklevelét, amely megerősítette az előbbi privilegiumot, és végül a szepesi káptalannak az 1344. július 1. után kelt oklevelét, az új bányának a Sumulnuchbánya-i polgárok részére való statutiójáról. Mindezek együttesen arról értesítenek, hogy Károly király más ily városok mintájára, a polgárok hasznára és javára, a város körzetében két kilométer mélységben lévő földterületet – illő kárpótlás mellett – mindenkitől elvett, és a Sumulnuchbánya-i polgároknak adta. Az ítélet Károly királynak adományozó és Lajos királynak megerősítő oklevelét örökérvényűnek jelentette ki, és az aranybánya területét örökre a szomolnoki hospeseknek adta, az érsekre, illetve Bebek Istvánra és Györgyre örök hallgatást parancsolva.”

1345. – Lőrinc tárnokmester oklevele Lassúpatakat új bányatelep-ként határozza meg Szomolnok bányaváros területén.

1346. – A szepesi káptalan oklevele Lassúpatakra mint bányavárosra (ciues de Stilbach) hivatkozik.

FCD IX. kötet, 1. rész 257-263., MOL 2001. DL 3661., DL 14027., DL 24799. és DL 24901., Wenzel 1880. 85. és 336-340.

1358. – I. Lajos szabadságlevelet ad Merény (Vagedruzel) és Lassúpatakat (Stillbach) települések hospeseinek.

FCD IX. kötet, 2. rész 678-679.

3.4. Rimabánya (Gömör és Kishont vármegye)

1268. – István kalocsai érsek szabadságlevelet ad a Rymua-i (Rimabányai) aranybányászok számára. Az érsek az oklevelet 1270-ben megújítja.

„Azt is engedélyeztük, hogy... vendégeink és az ő örököseik mindazokat a hányókat, amelyek a régi aranybányákban szoktak növekedni,... összegyűjthessék, s tisztviselőink vagy erdőink óvói közül senki ne merészelje őket az előbb mondott hányók okán... háborgatni...”⁸²

⁸² Tóth Péter fordítása.

1278. – Az oklevelet János kalocsai-bácsi érsek ismét megújítja.

ÁUO VIII. kötet 212-213., XII. kötet 34-35. és 236-237., MBÉT I. kötet 64-65.

3.5. Rudabányácska (Szépbánya – Zemplén vármegye)

1390. – Zsigmond király oklevele Rudabányácska bányászatáról, melyben meghagyja, hogy Újhely, Telkibánya és Sárospatak egymással érintkező részéből Knöll Péter erdélyi püspöknek meghatározott részt mérjenek ki. Az utasításban foglaltak végrehajtásáról a jászói káptalan jelenti, hogy a földterület kijelölése során „...*lejővén a Sütő-völgy nevezetű völgybe... érkeztek egy bizonyos érctárnához (fossatum metalli), melynek közönséges neve Stol, és most is bányásznak abban; attól a bányászároktól (fossato montanae) indulva... a Zavahege (Száva-hegynek) mentek, és annak a hegynek a legtetetjén... egy bányászárkot (locum fodinum montanae) jelöltek ki mesgyéül...*”

1434. – Az özvegy Perényi Miklósné részére szóló adománylevél említést tesz Szépbánya bányászatának emlékeiről: „...*az Alsóka nevű patak felett haladva egy régi malomhelyig, ahol egykor hegyi ércet fejtettek, ismét pedig észak felé a hegyi lakók bányái mellett...*”⁸³

FCD X. kötet, 1. rész 597-599., Hoffer 277.

3.6. Sóvár (Eperjes – Sáros vármegye)

1261. – István ifjabb király Sóvár birtokot adományozza Echy comes számára.

ÁUO VIII. kötet 11-12.

1285. – IV. László király Simon fia György mester számára Sowar, Sowpatak, Delne, Zarbouth és Chedezdeth helységeket adományozza, a Sóváron működő sókúttal együtt.

⁸³ Dr. Szentmiklósy János fordításai.

„...György mesternek, valamint általa örököseinek és örökösei utódainak adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk örökjogon és visszavonhatatlanul való bírás, birtoklás és megtartás végett valamely királyi falvainkat, amelyek Sarus vármegyében fekszenek, tudniillik Sowa-t, Sowpatak-ot,... azok összes haszonvételeivel és tartozékaival, valamint... Sowa-t a sóbányával, vagyis sókúttal... együtt...”. Az oklevél szerint a kitermelt só nem királyi jogként, hanem a földterület tartozékaként illette meg annak tulajdonosát.

FCD V. kötet, 3. rész 274-277., ÁUO XII. kötet 434-437., Knauz II. kötet 295., Paulinyi 1923. 13-14., KBM.

1291. február 5. és augusztus 28. – III. András átírja IV. László oklevelét, majd újjraadományozza Simon fia György mester számára a IV. László oklevelében írt birtokot.

Szentpétery II. kötet 4. füzet 37. és 75., FCD VI. kötet 1. rész 123-125., MOL 2001. DL 57223.

1299. – Az egri káptalan oklevele Sóvár birtokról.

FCD VI. kötet 2. rész 213-215.

1379. – I. Lajos ércbányászatra jogosító adománylevelet ad a sóvári Soós család részére.

FCD IX. kötet, 5. rész 322.

1428. – Oklevél „*Petrus filius Georgii, et Nicolaus dicti Soos de Sowa, quaedam montana, sed fodina montana argenti, aurei, salium et aliorum quorumcunque metallorum in metis suis Judici*” részére.

FCD X. kötet, 6. rész 950-951.

1474. – Mátyás király megerősíti a Sóvárra vonatkozó korábbi privilégiumokat.

Wenzel 1880. 179-180.

IV.

Az északkeleti bányavidékre vonatkozó források

A fejezetben a Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár és Szilágy vármegyék területére vonatkozó forrásokat gyűjtöttem egybe, melyek között legjelentősebb a máramarosi sóvidék sóbányászata, valamint Nagybánya, Felsőbánya és Kapnikbánya ércbányászata volt.

1. Máramaros bányászatára vonatkozó dokumentumok

1329. április 26. – I. Károly a közeli Nagyszöllős privilégiumainak mintájára kiváltságlevelet ad a huszti várhoz tartozó Huszt, Visk, Técső és Hosszúmező részére. A 17 pontból álló kiváltságlevél – amely a máramarosi sóbányászat jogi alapjait is megteremti – tulajdonképpen átirat, egy korábbi elveszett oklevél másolata.

1352. február 18. – I. Lajos király, Miklós fia Ferenc és a Huzt-i villicius kérésére átírja és megerősíti atyja, I. Károly király által 1329. április 26-án a máramarosi hospesek részére kiállított privilégiumot, egyúttal a Szigeth-i Szent Imre egyház plébánosa, Benedek és a Szigeth-i királyi jobbágyok és népek kérésére – részükre – ugyanazt a szabadságot biztosítja, amelyet addig a máramarosi Visk, Huzt, Técső és Hosszúmező villa-k hospes-ei élveztek⁸⁴.

1458. – Mátyás király 17 pontba szedett privilégiuma Hosszúmező, Visk, Sziget, Técső és Huszt lakosait „*minden többi szabadságokban, de kiváltképpen a sónak minden harminczad nélkül való szabad eladásában megerősíti*”. Az okleveleket 1472-ben I. Mátyás, 1546-ban I. Ferdinánd, 1582-ben Báthory István, 1593-ban

⁸⁴ Ezzel létrejön az öt ún. máramarosi koronaváros.

Báthory Zsigmond, 1611-ben Báthory Gábor, 1649-ben Rákóczi György, 1652-ben III. Ferdinánd és 1696-ban I. Lipót is átírja és megerősíti.

FCD VIII. kötet, 3. rész 353-356., , MOL 2001. DL 2539., Benda I. kötet 201.

1435. október 18. – Zsigmond király statutumot ad ki a mármarosí sóbányakamarák részére, mert *„némely sókamara-ispánok és kamarások... a király tudta, engedélye és beleegyezése nélkül káros szokásokat hoztak be, és visszaéléseket követtek el, ennél fogva a király... a mármarosí sóbányakamarában a sóvágás, sóárulás és egyéb, a sófejtés körül szükséges munkálatok végrehajtását illető... rendelkezéseket és szabályokat”* léptet életbe. A statutum részletesen meghatározza a sókamara ispánjának bírói és igazgatási feladatait, rendelkezik arról, hogy senki *„a mármarosí sókamara területén sót el nem adhat, csakis az ispán vagy kamarás közbenjárásával”*, kedvezményekkel segíti elő új sóbányák megnyitását, továbbá megtiltja a sóvágók által tór-nak (túr-nak) nevezett összejöveteleket, és deklarálja, hogy a sóvágóknak szabad költözködési joguk nincs, hanem oda vannak kötve ahhoz a sóbányakamarához, amelyben alkalmazva vannak, végül a huszti plébános és a vámszedő házát a sóvágók vonatkozásában menedékjoggal (asylum) ruhazza fel.

Iványi 1911.

1472. augusztus 2. – Mátyás király a máramarosí öt várost: Huszt, Sigeth, Hosszu-Mező, Visk és Tecző oppidumokat megerősíti a régi királyoktól nyert összes kiváltságaikban, és megparancsolja a megye comesének, hogy ezeket a kiváltságokat tartsák tiszteletben.

MOL 2001. DL 24898.

1486. – Beatrix királynő intézkedik a máramarosí koronavárosokkal és sókamarákkal kapcsolatban.

Wenzel 1880. 162.

1492. – A máramarosi sóbányák sóvágói és egyéb munkásai a sóbányákban beszüntetik a munkát, és összehangolt sztrájkot folytatnak.

Benda I. kötet 321.

1495. március 11. – Beatrix királynő rendelete a királyné máramarosi sókamarájának 1494. évi számadása ügyében.

MOL 2001. DL 98434.

1498. április 28. – II. Ulászló adománylevélben szabályozza a máramarosi sóbányák munkásainak fizetését és juttatásait, illetve rendelkezik arra, hogy ha *„új sóbányákat fedeznének fel... a bányászoknak szabadságukban áll a maguk részére ezer sót vágni”*. Elrendeli továbbá, hogy *„Huszthon, Thechewn és Szigethen lakó sóvágóink minden esztendőben a mi kamaratisztjeink akarata és hozzájárulása szerint maguknak bírákat választthassanak és tehessenek, de mégis úgy, hogy a sóvágók ezen bírái a mi sóbányáink helyein semmiféle ügyben ítéletet ne mondhassanak, hanem hogy minden, bármilyen ügyletből felmerülő ügyet magukban a bányákban a mi kamaratisztjeink vagy az ő e végből kiküldött embereik ítélhessenek meg”*.⁸⁵

Nesnera 263-269., Jereb 2-3., Wenzel 1880. 429-431., Iványi 1911.

1499. február 17. – II. Ulászló király tudtul adja Sáros megyének, hogy *„a megye több nemese a kamarai sót megvetve, lengyel, külföldi csempész (divagus) és kifőzött sóval él, megrövidítve a királyi sójövedelmet. Meghagyja ezért a megyének, hogy ha a kamara emberei a nevezett sót fel kívánják kutatni, a megye küldje ki melléjük emberét, és foglalják le a talált sót és sós vizet, az ellenszégülőket pedig megfelelő eszközökkel, királyi tekintéllyel kényszerítsék”*.

MOL 2001. DL 70335.

1504. május 14. – Anna királyné a máramarosi öt koronaváros számára kiváltságlevelet ad.

Wenzel 1880. 162., Iványi 1911.

⁸⁵ Dr. Imre Manó fordítása.

1516. szeptember 12. – II. Lajos egyezséget köt Perényi Gáborral, a máramarosi sókamarák ispánjával, hogy a király 10.000 forint adóssága fejében a sókamarákból befolyó jövedelmek felét Perényinek engedi át, továbbá Perényi jogosult a máramarosi sókamara-hivatalokban fele részben tiszteket állítani, és a kamarák jövedelmét a kincstartó és Perényi emberei igazságosan és közösen fogják kezelni, illetve a bányákból kitermelt sók árait is közösen fogják beszedni.

MGSZ 139-141.

1523. december 22. – Mária királynő a máramarosi sókamarát a sóbányákkal 5 évre bérbe adja Ártándi Pál királyi tanácsosnak.

MOL 2001. DL 32598.

2. Nagybánya, Felsőbánya és Kapnikbánya vidékére vonatkozó dokumentumok

A három bányavárosra többségében azonos oklevelek vonatkoznak, ezért nem külön-külön fejezetekben, hanem egyben kezeltem a rájuk vonatkozó forrásokat.

1329. – I. Károly erdőadományozásról szóló oklevele említést tesz Nagybánya (Asszonypataka, Rivulus Dominarum) és Felsőbánya (Medio Monte) királyi városokról.

Wenzel 1880. 110.

1330. – I. Károly Felső-Fernezelyt, Felső- és Alsó-Újfalut, valamint Láposbányát Nagybánya városának adományozza. Az adományok a környéken folytatott bányászattal állnak összefüggésben.

FCD VIII. kötet, 3. rész 768.

1347. szeptember 20. – I. Lajos király a Nagybánya és Zazurbánya⁸⁶ városa (Rivulus Dominarum et Zazurbanya) részére adott ki-

⁸⁶ Nevét a Nagybánya melletti Szazár-hegyről kaphatta.

váltságlevélben engedélyezi, hogy – mivel a városnak adományozott, körös-körül 3 mérföldnyire terjedő határban a tárók biztosításához szükséges fák már nem találhatók – a szükséges fákat a király és a nemesek erdeiből is kivághatják. A bányászat ekkor már rendezett viszonyok között folyt, külön bírósággal, mértékekkel és hivatalnokokkal. Az oklevél a kamaragrófi hivatal mellett vámszedő grófról is említést tesz, és ekkor a város már külön pénzverővel is rendelkezik. A városnak nem ez volt az első privilégiumlevele, amire az utal, hogy az oklevél szerint kérelmükben a város polgárai arra hivatkoztak, hogy *„szabadságaiknak régi petsétes levele a gyulladásnak és tűznek dühösségétől megemésztetett”*.

FCD IX. kötet, 1. rész 497-503., MEO I. kötet 20., Hóman 223., Paulinyi 1978. 317., MBÉT I. kötet 115-116., MOL 2001. DL 72092.

1374. március 1. – I. Lajos Asszonypataka és Felsőbánya bányászati rendtartását egységes alapokra fekteti, közös kamaraispánt állít a két város élére, s lerakja a vidék bányajogának alapját. Ebben az oklevélben Felsőbánya várost mint emlékezet előtti időtől fennálló községet említi, és megújítja benne a város kiváltságait és szabadalmait. A dokumentumból az is kitűnik, hogy Felsőbányának már ezt megelőzően is voltak kiváltságai.

1376. március 8-án a király újraszabályozza Nagybánya és Felsőbánya bányászati jogosítványait.

1393. – Zsigmond átírja és megerősíti I. Lajos Felsőbányának adott kiváltságlevelét, majd 1396-ban megerősíti Nagybánya bányaszabadságait is.

FCD IX. kötet, 5. rész 96-101., X. kötet, 2. rész 124. és 3. rész 130-133., MOL 2001. DL 60708., Benda I. kötet 223., MBÉT I. kötet 116-117.

1411. – Zsigmond Nagybánya és Felsőbánya városát bányászati és pénzverési jogaival együtt Brankovics György szerb despotának adományozza. Az adomány beiktatására kirendelt leleszi konvent jelenti, hogy *„Asszonypataka, Felső Bánya Városokra, azoknak érczes bányáira, és tartozandóikra, kimenvén, és azoknak minden szomszédait és határosait öszvehíván, azoknak jelenlétében... em-*

litett uralkodó Urat (t. i. Brankovics Györgyöt) azoknak örökös birtokába bévezették, azon városokba, érczbányáikba, azoknak tartozandóikba és haszonvételeikbe beigtatták...”

1412. – A budai káptalan Brankovics György magyarországi birtokaira vonatkozó oklevele egyéb arany- és ezüsbányákról is említést tesz. 1422-ben a káptalan újabb oklevelet ad ki.

FCD X. kötet, 5. rész 141-144. és 362-364., 6. rész 502-504.,

1429. június 21. – Zsigmond király megparancsolja, hogy Nagybánya és Középbánya városok polgárai s bányászai között egy-résről, és Drag fia Sándor és testvére: György között a királyi erdők használata miatt felmerült viszályban hozzanak ítéletet. A váradi káptalan 1430-ban az utasításnak megfelelően oklevelet ad ki a peres ügy rendezéséről.

MOL 2001. DL 72092., FCD X. kötet, 7. rész 303-307.

1446. – Hunyadi János erdélyi vajda adománylevele Krafft János nagybányai bányapolgár részére.

MOL 2001. DL 13969., Wenzel 1880. 400-401.

1450. május 9. – Gara László nádor jelenti, hogy „György rác despota és Albania ura megjelent előtte és bejelentette, hogy bizonyos tartozása ellenében többek között a szatmármegyei Rivulidominarum várost – melyet Hwnyadi János kormányzó tartott eddig zálogban – újra elzálogosítja neki és két fiának: Lászlónak és Mátyásnak, hozzáadva még a Nagybánya-vidéki bányákat”.

1451. augusztus 7. – Gara László nádor igazolja azt az egyezséget, hogy Hunyadi Mátyás eljegyzi Brankovics György Erzsébet nevű unokáját, és ha a despota a tervezett házasságot megghiúsítaná, Asszonypataka és Világosvár, melyek most Hunyadi János kormányzó kezeiben vannak, ő és fiai örökös tulajdonává válnak.

MOL 2001. DL 37608. és DL 37609., FCD XI. kötet, 149-157.

1452. január 1. – Hunyadi János kormányzó Dénes esztergomi érsek panaszára, hogy a „nagybányai kamarások a neki járó pisetumot (vulgo nehezek) nem szolgáltatják ki, meghagyja a nevezett kamarásoknak, hogy a pisetumot az érseknek adják ki, mert az őt a korábbi magyar királyok adományából megilleti”.

MOL 2001. DL 25025.

1452. október 14. – Hunyadi János kormányzó bizonyítja, hogy mivel Media Monte (Felsőbánya) városban a Boldogságos Szűz tiszteletére épült templomból elvitette az orgonát⁸⁷, annak ellenértéke fejében leköti „örök időkre az illető egyház részére a Felsőbánya várostól az aranybányák urburája címén eddig a Nagybánya kamarába fizetendő összes jövedelmeket. Meghagyja Felsőbánya mindenkori előjáróságának, hogy ezután ezeket a jövedelmeket minden évben pontosan adják át az egyháznak, és Nagybánya kamarásait utasítja, hogy Felsőbánya polgárait a nevezett urburák elmaradása miatt semmiképp se merjék zaklatni.” 1465. augusztus 25-én Mátyás király az oklevelet átírja és megerősíti.

MOL 2001. DL 14582., DL 24829.

1454. – Hunyadi János, Beszterce grófja körlevelet intéz az alsó-magyarországi bányavárosokhoz egy nagybányai tárna jogosítványai tárgyában.

Wenzel 1880. 401-402.

1455. december 28. – Hunyadi János megerősíti Nagybánya és Felsőbánya kiváltságait. Az oklevél Kapnikbányáról is említést tesz: „Egyébaránt megfontolva a mi hasznunkat és előnyünket s a jövedelmünket, beleegyezzünk abba és megengedjük, hogy valakik más bányászok (hegyilakók) szokása szerint Kapnekon bányát feltárni vagy művelni akarandnak vagy kezdendnek, az olyanoknak munkájok megkezdésének napjától számítva nyolcz évi szabadalmat adtunk és engedtünk a mint a többi bányászok szokása kívánja; végre a mikor előmenetelt tettek és bizonyos jövedelemre tettek szert, bányáikból szokás szerint a mi jövedelmünket kiadni és kiszolgáltatni tartozzanak.” Hunyadi a kapniki bányákat Felsőbányának adományozza, és mind Nagybányának, mind a királyi bányatiszteknek megparancsolja, hogy a felsőbányaiakat joguk élvezetében ne háborgassák. 1465. augusztus 25-én Mátyás király megerősíti apja kiváltságlevelét.

FCD XI. kötet, 212-216., MOL 2001. DL 46176., Urbán 379-380., MBÉT I. kötet 116-119., Wenzel 1880. 117. és 424-426., Gólián 270.

⁸⁷ Az orgonát a zólyomi templomban állíttatta fel, ahol később tűzvészben megsemmisült.

1464. április 7. – Mátyás király átírja és megerősíti Zsigmond király 1393. január 27-i kiváltságlevelét Nagybánya város polgársága és bányászai részére.

MOL 2001. DL 72092.

1465. augusztus 25. – Mátyás király átírva megerősíti Hunyadi János 1455. december 28-án *„FelseBanya lakosainak adományozott kiváltságlevelet, amely szerint a város lakosai saját szükségleteikre élelmiszert és bort szabadon szállíthatnak, s Kapnikon bányát nyithatnak”*.

MOL 2001. DL 46176.

1467. április 9. – Mátyás király ítélete abban a perben, melyet Béltcki Drágffy Miklós és fia indítottak Nagybánya és Középbánya városok polgársága és bányászai ellen, *„kik hosszú idő óta a Kewwar castrumhoz és tartozékaihoz tartozó királyi erdőket szabadon élük és érte a király által már korábban kiszabott pénzt sem fizetik meg”*.

1476. július 10. – A király a perben a bányászoknak ad igazat, és megítéli nekik a királyi erdők szabad használatát.

1479. április 17. – A bányászok ismét panaszt tesznek Béltcki Drágffy Miklós és fia, Bertalan ellen, amely szerint *„ezek őket a város környékén fekvő sötét erdő és más erdők és ligetek használatában gátolják, Kewwar várban lévő várnagyuk, familiárisaik és vlachjaik által a bányászokat megveretik, elkergetik és cementtel teli kemencéiket lerombolják, pedig az erdők használatára a bányászoknak a királyoktól engedélyezett kiváltsága van, melyeket be is mutatnak. Erre a király protonotáriusára, Hassagh-i István mesterre bízta az ügy kivizsgálását, majd a panaszosoknak ismét megítéli az erdők használatának jogát.”*

1492. március 25. – Bátori István országbíró határjárást rendel el a felek, Kővár vára és tartozékai, valamint Nagybánya és Felsőbánya határaitra vonatkozólag.

1492. július 28. – A váradi káptalan bizonyítja, hogy a március 25-én kelt ítéletben foglaltak szerint Kővár vára, valamint Nagybánya és Felsőbánya városok területe közötti határt bejárták, és azt kijelölték.

MOL 2001. DL 72092.

1468. – Mátyás király 13.000 aranyforintért a nagybányai, offenburgbányai és szebeni pénzverő kamarát egy évre Nagybánya város polgárainak adja bérbe.

Wenzel 1880. 113., Benda I. kötet 289.

1476. – I. Mátyás oklevele Nagybánya bányaváros és a szomszédos Kővár-i uradalom közötti vitás kérdésekről. 1478-ban és 1490-ben a királyi kúria ítélik a felek közötti peres ügyben, majd 1505-ben a váradi káptalan oklevelet állít ki az ügy rendezéséről.

MOL 2001. DL 46176. és DL 72092, Wenzel 1880. 110. és 408-415., Téglás 1913. 346.

1492. február 14. – II. Ulászló király átírja Mátyás király 1465 augusztus 25-i oklevelét, amely szerint Felsőbánya lakosai Kapnikon bányát nyithatnak.

MOL 2001. DL 46176.

1501. október 23. – II. Ulászló megbízást ad a körmöci kamara részére, hogy vizsgálta meg, miszerint a nagybányai arany- és ezüst-előfordulások még mindig olyan gazdagok-e, mint egykor, és mire vezethető vissza a bányászat itteni visszaesése. A biztosok 1501. december 27.-én kelt jelentése megerősíti, hogy az előfordulások aranyban és ezüstben ugyanolyan gazdagok, mint régen voltak, de arra is figyelmezteti a királyt, hogy a nagybányai bányákba fektetett pénzeszegek csak megfelelő intézkedések mellett bizonyulhatnak jó befektetésnek.

Paulinyi 1978. 319-320.

1503. november 16. – II. Ulászló király tudatja a váradi káptalannal, hogy Nagybánya és Felsőbánya polgárai és bányászai bírósága előtt beperelték Béltői Drágffy Györgyöt és Jánost azért, mert akadályozzák őket a bányáik körül fekvő erdők használatában, bár erre a királyoktól nyert privilegiumaik vannak. A király elrendeli a határjárást a két város és a Drágffyak uralta Kewwar vára és tartozékai között, egyben annak meghatározását, meddig terjed az erdő, melyet *ad tria miliaria* a polgárok bányászatuk céljaira és házaik építésére használhatnak.

MOL 2001. DL 72092.

1505. április 4. – II. Ulászló Augsburgban kelt kiváltságlevelébe foglalja, hogy Thurzó János Szatmár Györggyel társulva elvállalta a vízzel elárasztott nagybányai bányaművek üzembe helyezését és művelését, azzal a feltétellel, hogy a termelés megindításától számított 10 esztendőn keresztül mentesül az e bányákból termelt nemesfémek beszolgáltatásának kötelezettsége alól. Thurzóék itt hasonlóan egyedülálló kiváltságban részesültek, mint Besztercebányán (l. ott, 1496. április 6.).

1507. január 26. – A Thurzó- és Fugger-család szerződésben rögzíti, hogy a vízelvezető berendezések és a bányák felújítási költségei, a már addig kiadott összegeket is beleértve, nem haladhatják meg a 2.000 magyar forintot. A kiadások elszámolása 1511-ben történik meg.

1513. május 31. – Thurzó György levelében utal apja Asszonypatakán végzett munkájának eredménytelenségére.

Paulinyi 1936. 76., Paulinyi 1978. 320-324.

1521. – II. Lajos oklevélben rendelkezik a Nagybánya bányaváros és Deák Ferenc nagybányai kamarás közötti vitás kérdésekben. A per alkalmat szolgáltat egy 56 cikkelyből álló bányarendtartás összeállítására, melynek címe: „*Königl. Majestät zu Ungern, etc. Bergordnung in Neustad und Mittelberg*”.

Wenzel 1866. 36., Wenzel 1880. 415-416.

1523. május 20. – II. Lajos király Felső Bánya lakosait, kik tisztán csak a bányák műveléséből élnek, felmenti mindennemű *census*, *taxa*, *subsidium* és *lucrum camerae* fizetése alól. Thurzó Elek kincstárnoknak és Szatmár megye hatóságának megtiltja, hogy ezeket az adókat szedjék a felsőbányaiaktól. Átírja Báthory István 1585-ben, Báthory Zsigmond 1588-ban, Báthory Gábor 1612-ben és I. Lipót 1689-ben.

Wenzel 1880. 116., MOL 2001. DL 24401.

3. Láposbánya (Szatmár vármegye)

1390. – Oklevél „*in montanis eorum Lapus vocatis*” (Láposbánya) arany- és ezüsbányászatára vonatkozóan.

FCD X. kötet, 1. rész, 593-594.

1490. szeptember 24. – A fehérvári konvent igazolja, hogy előtte Báthory István országbíró és rokonai kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek, „*melyben rendelkeztek birtokaikról, közöttük a Laposbánya nevű arany- és ezüsbányákról is*”.

1491. július 25. – A fehérvári konvent előtt a felek az örökösödési szerződést kiegészítik.

1494. január 18. – A fehérvári konvent bevezeti Báthory István országbírót a láposbányai arany- és ezüsbányák és más birtokok tulajdonába.

MOL 2001. DL 71026., DL 71034., DL 71051.

1519. november 26. – II. Lajos bizonyáglevelet állít ki a Báthoryak közötti peres ügyben, melyben szerepel az az egyezség, hogy „*Laposbanya ac montanis et fodinis*” Meggyes városának tartozékként Báthory István nádornak és Bathor-i Györgynek meg Andrásnak tulajdonába kerül.

MOL 2001. DL 31023. és DL 61108.

4. Egyéb

1268. – István ifjabb király Sándor szörényi bán számára adott adománylevele aranybányáról tesz említést Nempti (Szatmárnémeti) határában.

ÁUO VIII. kötet 196-200.

V.

Az erdélyi bányavidékekre vonatkozó források

1. Erdélyre vonatkozó dokumentumok

1224. – II. András a Diploma Andreanum-ban megállapítja az erdélyi német vendégek (szászok) kiváltságait, és ezek között szabályozza erdő- és vízhasználati, sóvágási és sókereskedelmi jogaikat.

„Apró sőt régi nyert szabadságok szerént Szent György napja tájban nyolc napok alatt, Szent István király napja tájban nyolc napok alatt, Szent Márton napja tájban nyolc napok alatt mindnyájan nékiek megengedjük, hogy szabadon vihessenek; tiltván az praefectusokat, hogy őket sem elmeneteleknek sem visszatérésnek idején meg ne gátolják.”

Az oklevelet átírja és megerősíti I. Károly 1317-ben, I. Lajos 1366-ban, Mária királynő 1383-ban, Zsigmond 1387-ben és 1406-ban.

CJH, Szentpétery I. kötet 135.

1242. május. – IV. Béla megbízza Geregye nembeli Pál országbírórt a tatár seregek által elpusztított erdélyi sóbányák helyreállításával és a termelés újraindításával.

Benda I. kötet 149.

1247. – IV. Béla oklevele egy erdélyi sóbányáról (de quacunque salis fodina Vltrasiluana commodius) tesz említést, anélkül, hogy pontos helyét megnevezné.

FCD IV. kötet, 1. rész 447-454.

1272 előtt – V. István a nagyváradi püspökségnek birtokai határain belül szabad ércbányászatot engedélyez.

Szentpétery II. kötet 2.-3. füzet 2608. sz., Wenzel 1880. 118., KBM.

1315. – I. Károly oklevele szerint a Losonczy István fiának, Dénes mesternek hagyatékában szereplő, de meg nem nevezett erdélyi „*aranybányák és urburák közösségben hagyattak*”.

FCD VIII. kötet, 1. rész 556-557., Wenzel 1880. 135.

1326. – I. Károly a Dés, Torda, Székakna és Kolozsakna sóbányáiból termelt só tizedét adományozza az erdélyi káptalan részére (quod decimae salium de Székakna, de Kulusakna, de Désakna, et de Torda sibi et Ecclesiae suae).

FCD VIII. kötet, 3. rész 91-94.

1336. március 25. – I. Károly az erdélyi pénzverő kamarát 1 évre bérbe adja Chempeliny Endre mesternek 1.000 márkáért, egyidejűleg eltörli az évenkénti pénzbeváltási kötelezettséget és a pénzűjtési nyereség (a kamara haszna, lucrum camerae) helyett bevезeti a telekadó jogintézményét.

Hóman 260., Szekfü 12-15., Benda I. kötet 204.

1344. – I. Lajos arany- és ezüsbányászatra vonatkozó bányászati jogot adományoz erdélyben „*Magister Iacobus, filius Nicolai, filii Botiz, Nicolaus et Stanislaus, filii Ioannis, fratris eiusdem Botiz, et Marcus, filius Stephani, filii Marcus*” részére.

FCD IX. kötet, 1. rész 195-196.

1362. – I. Lajos a veszprémi káptalan részére kiadott adománylevelében említi az erdélyrészi királyi sók kamaráit (Comiti Camerarum nostrorum salium Transylvanorum), amelynek hatáskörét képezi a sótermelési és sóárúsítási monopólium jövedelmeinek kezelése, a sótermelés, szállítás, raktározás és értékesítés irányítása.

A kamara élén az erdélyi sókamarák ispánja (comes camerarum salium partium Transylvanarum) áll, aki a sókamarát a királytól bérli évente meghatározott pénzösszeg lefizetése ellenében. Ilyen kamaraispán volt pl. az a Szerecsen Jakab mester 1365-66-ban, aki több alkalommal bérelte a pécs-szerémi pénzverő kamarát is.

FCD IX. kötet, 2. rész 145., IX. kötet, 3. rész 310-311., 314. és 489., IX. kötet, 4. rész 337., IX. kötet, 7. rész 433., Hóman 237-238.

1374. – A váradi püspök oklevelet állít ki a Belényesen (Bihar vármegye) működő ezüsbányáról.

FCD IX. kötet, 4. rész 595-596.

1375. december 6. – I. Lajos király statútumban szabályozza, hogy Vízakna, Désakna, Székakna, Torda és Kolozsakna sóvágóinak szabad költözködési joguk nincs, hanem oda vannak kötve ahhoz a sóbányakamarához, amelyben alkalmazzák őket.

Iványi 1911.

1393. – Zsigmond király arany- és ezüsbányászatra vonatkozó bányászati jogosítványt adományoz a Maróthi család részére, annak „*Pálélése*” nevű birtokára (Arad vármegye).

Wenzel 1880. 120. és 431-432.

1393. – Zsigmond király az erdélyi sókamara élére Verebi Pétert állítja. Az okiratban rendelkezik arról, hogy a Tisza vidékét egészen a Zagyva folyóig máramarosi sóval, a Száva folyótól jobbra eső részeket tengeri sóval, az ország többi részét pedig erdélyi sóval kell ellátni. Ezen kívül felsorolja az I. Lajos király által létrehozott régi sókamarákat (erdélyi, vízaknai, máramarosi, szatmári, kassai, várkonyi, budai, pesti és székesfehérvári kamarák), valamint az új sókamarákat (trencsényi, nagyszombati, pozsonyi, győri, soproni, vasvári, zalai, zágrábi, kőrösi és kevei kamarák).

Bánya 104.

1397. november 1. – Zsigmond király szabályrendeletet ad ki az erdélyi sókamarák számára, melyben elrendeli, hogy a vízaknai és máramarosi sókamarában a só ára mázsánként 100 nagyobb dénár legyen, és meghatározza az országban levő sókamarák területi illetékességét, valamint előírja, hogy a máramarosi sót a Tisza és a Zagyva folyókon túl nem szabad szállítani. Ha pedig valaki mégis továbbvinné, az elveszíti sóját és egyéb javait.

Wenzel 1880. 436-439., Iványi 1911.

1422. május 28. – Az erdélyi káptalan előtt Szántói Laczk Dávid, illetve Martonfalvi Greb János és fiai Doboka és Kolozs várme-

gyei zálogos birtokokra történő egyezsége említést tesz Sófalváról (Udvarhely vármegye), illetve „*Bani Akana*”-ról.

HOK 373-375.

1424. június 8. – Garai Miklós nádor bizonyítja, hogy előtte Jakab erdélyi vajda és János mester javaikra nézve oly megállapodást kötöttek, hogy az esetben, ha Jakab vajda és fiai kihalnak, akkor azoknak Erdélyben levő javai, köztük a bányajövedelmek, nevezett Jánosra és utódaira szállnak. Ha pedig János és a felsoroltak halnának el utódok nélkül, birtokaik és egyéb javaik a vámokkal és malmokkal, bányajövedelmekkel és bányákkal a nevezett Jakab vajdára szállnak.

MOL 2001. DL 11517.

1438. augusztus 10. – Albert király tájékoztatja „*Losoncz-i Desew*” erdélyi vajdát, hogy Erdély összes bányáit különös pártfogása és oltalma alá vette és a vajda védelme alá helyezte, ezért szigorúan meghagyja neki, hogy „*signanter vero montanistas in montanis nostris Offenbania, Altenberck (Körösbánya), Slatenaw et Kewrysfew vocatis constitutos*” összes régi jogaikban és szabadságaikban mindenkivel szemben védelmezze meg.

MOL 2001. DL 30799., Wenzel 1880. 126-127., Erdélyi 86.

1453. február 2. – V. László király a széki és dési sókamarák ispánjait utasítja, hogy Segesvár város és székek lakosait a régi királyoktól nyert szabadságukban – mely szerint a székelyföldi sóval élhettek, és azt területükön szabadon árulhatják – háborgatni ne merjék.

SZO III. kötet 63-65.

1471. március 19. – Mátyás engedélyezi az erdélyi szász városoknak, hogy Erdélyben bárhol moshatnak aranyat.

Benda I. kötet 292.

1471. május 12. – Mátyás király Beszterce (Bistritz – Beszterce-Naszód vármegye) királyi város civisei és hospesei kérésére megengedi, hogy régi jogaik értelmében a város területén lévő sós vizet és kutaikat, amelyektől eltiltották őket, szabadon használhassák.

MOL 2001. DL 17217.

1471. szeptember 9. – Mátyás király, miután elődei okleveleiből meggyőződött arról, hogy Székakna (Kolozs vármegye) királyi mezőváros azok privilégiuma alapján ugyanazon szabadságokkal élt, mint Kolozsvár, Buda és Esztergom királyi városok, kérésükre a prelátusok és bárók tanácsára megengedi, hogy régi szabadságuk szerint éljenek.

MOL 2001. DL 17244.

1474. július 9. – A kolozsmonostori konvent előtt Pylisi (de Pyli-syo) Benedek magister és Ötvös (aurifaber) János egyezséget kötnek a Jara-i (Torda megye) határban lévő aranybányáik, zúzójuk (gaza) és malmaik közös üzemeltetésére. Ha valamelyikőjüknek magva szakadnék, részét a másik fél örökölje.

1474. július 27. – A kolozsvári konvent előtt *„Ákos pap Coloswar-ról, Pylisi (de Pylisio) Benedek magister és Thorda-i Ötvös (aurifaber) János a Jara-i (Torda m) határon újonnan nyitott aranybányáikat a hozzájuk tartozó zúzóval, házzal és malommal együtt négy részre osztják, bevéve maguk közé védőjükként Hwzywazo-i Lászlót. A bányák 3/4 részét maguknak tartják meg, a negyedik negyedét fele-fele részben átengedik, az ország jogszokása szerint, a királynak, Hwzywazo-inak. Ennek fejében Hwzywazo-i köteles őket mindenkiel szemben megoltalmazni, megszerezni nekik Mátyás királytól a Jara-i nemesek Zsigmond királytól nyert kiváltságlevelének mását. Ha a király a bányák területét a Jara-i nemesektől magának foglalná el, akkor Hwzywazo-i elesik a mondots negyedrészt felétől”*.

MOL 2001. DL 36403.

1483. február 22. – A kolozsmonostori konvent előtt *„Lossoncz-i néhai Banfy István fiai: György és Mihály, valamint az előbbi István fia: néhai János fia: Dénes (egregii) a Sebes nevű patak várak tartományában (Koloz vm.) lévő vagy ezután nyitandó aranybányájukba 500 jó magyar arany Ft ellenében egy évre felestarsul befogadják Bathor-i István (m) erdélyi vajdát és székely ispánt, azzal a kikötéssel, hogy a bányászok csak náluk válthatják be, fele-fele részben, a talált aranyat”*.

MOL 2001. DL 36395.

1487. július 12. – Tarczai Máté, az erdélyi sókamarák ispánja a király parancsa értelmében felszólítja Brassó város tanácsát, hogy tiltsa meg a város lakosainak a székely só bevitelét és árusítását, helyette elegendő királyi sót fog a városba vitetni.

SZO III. kötet 112.

1509. március 25. – II. Ulászló Szeben város polgármesteréhez, bírójához és esküdt polgáraihoz intézett levelében meghagyja, hogy *„azokat a bányákat (montanas et fodinas), amelyek eddig Hwzar János kezén voltak, de amelyek az ő ítéletlevelük szerint annak adósságai folytán Czobor Imrének, az ő familiarisának a kezére jutottak, a jog és igazságszolgáltatás révén hagyják meg a nevezett Czobor Imre kezén”*.

MOL 2001. DL 21907.

1525. – A szebeni kamaraispán aranymosásra jogosító engedélye Karánsebes (Hunyad vármegye) városának.

Wenzel 1880. 433-434.

1525. – Offenbánya, Körösbánya, Zalatna és Abrudbánya bíráinak a „rendes szokás szerint” Abrudbányán tartott ülésen aranymosási ügyben hozott közös ítéletlevele, amely az erdélyi bányavárosok jogközösségéről tanúskodik.

Erdélyi 93-95., Wenzel 1880. 122-123. és 127-128., MBÉT I. kötet 120.

2. Erdély egyes vidékeire vonatkozó források

2.1. Abrudbánya (Alsó-Fehér vármegye)

1271. – Abrudbánya (terram Abruth) első okleveles említése Máté erdélyi vajda biztonságlevelében, mely szerint azt V. István az erdélyi káptalannak adományozta. Az adománylevelet 1318-ban I. Károly, majd 1491-ben II. Ulászló is megerősíti.

FCD V. kötet, 1. rész 169-170., Bánya 95.

1320. – Demeter királyi tárnokmester ítéletlevelében megerősíti, hogy Abrudbánya az erdélyi káptalan birtoka.

Wenzel 1880. 126., FCD VIII. kötet, 2. rész 278-279.

1427. – Zsigmond király birtokokat adományoz Abrudbánya városának.

1438. – Albert király utasítja Losonczi Dezső erdélyi vajdát, hogy Abrudbánya bányaszabadságát ne háborítsa.

1490. – Abrudbánya hűséget esküszik az erdélyi káptalannak.

1491. – II. Ulászló helyben hagyja az 1320-as ítéletben foglaltakat.

Wenzel 1880. 126-127.

1494. október 5. – II. Ulászló király „*Abrudbánya város bányászait felmenti a török elleni és más hadrakeléstől, hacsak a végső szükség esete nem áll fenn, továbbá megparancsolja az országnagyoknak, hogy Abrudbánya bányászait ne merjék bíróságuk elé állítani, vagy őket börtönbe vetni, hanem ha valakinek velük szemben valami keresnivalója van, azt Abrudbánya prézenciája előtt intézzék*”.

MOL 2001. DL 105924.

1508. július 29. – II. Ulászló tudatja Batthyány Benedek kincstárnokkal, hogy Abrudbánya város bányászait felmentette mindenfajta adó fizetése alól, és címzettnek megparancsolja, hogy e rendelkezést tartsa tiszteletben.

MOL 2001. DL 105924.

1518. június 27. – II. Lajos király Abrudbánya város egyeteme bemutatásában és kérésére átírja és megerősíti a város II. Ulászló királytól nyert 1494. október 5-i két kiváltságlevelét és ugyanennek a királynak 1508. július 29-i privilégiumát.

MOL 2001. DL 105924.

2.2. Aranyosbánya (Offenbánya – Torda-Aranyos vármegye)

1325. június 14. – I. Károly bányavárosi kiváltságokat adományoz Offenbányának, és polgárainak biztosítja mindazon jogokat, melyeket az aranybányák művelői az országban élveztek, de feltételül szabja, hogy az offenbányaiak aranybányájuk jövedelmének egy részét szolgáltatassák be a királyi kamarába.

Wenzel 1880. 130-131., Benda I. kötet 199.

1437. június 25. – Zsigmond király vizsgálatot rendel el „*Offombanya*” város lakóinak és bányászainak „*Lwpsa-i Jánossal és fiaival*” fennálló vitás ügyükben, akik a városhoz tartozó egyes területeket, amelyeket a magyar királyok adtak nekik, jogtalanul a maguk számára foglalták el és tartják elfoglalva. A vizsgálat alapján Offenbányát megerősíti privilégiumaiban.

MOL 2001. DL 32505., Bánya 95.

1485. február 26. – Altenberger Tamás mester, Szeben városának polgármestere és kamarása végrendeletében örökösire hagyja vagyonát, közöttük az Offenbányán levő bányákat.

MOL 2001. DL 36387.

1485. augusztus 21. – Mátyás király utasítja a lupsai nemeseket, hogy Offenbánya város polgárait „*azon erdőkben, ahol ők a bányákhoz szükséges szenet égetik és más, a bányákhoz szükséges dolgait szerzik be*”, ne zaklassák.

1485. szeptember 20. – A kolozsmonostori konvent jelenti Mátyás királynak, hogy kiszállt a lupsai nemesekhez, és megmondta nekik a király szavával, hogy azokat az erdőket, melyekben Offombanya város polgárai és bányászai szenet szoktak égetni és a bányához szükséges más felszereléseket is beszerezni, vissza kell adniuk a városnak. Mivel ezt megtagadták, azért a lupsai nemeseket Offenbánya város polgáraival és bányásaival szemben Szent Mihály nyolcadára a királyi személyes jelenlét elé idézte.

1486. május 16. – A kolozsmonostori konvent jelenti Mátyás királynak, hogy megkapta ítéletlevelét Offenbánya város polgárai és

bányászai javára szólóan, a lupsai nemesek ellenében, és annak megfelelően „*másfél rasta-nyi*” területet határoltak el a város részére.

MOL 2001. DL 32505.

1487. november 24. – Mátyás király ítélkezik Offenbánya város és a lupsai kenézség közötti peres ügyben, és a város polgárai, bányászai részére privilegiális oklevelet állít ki, melyben átírja Offenbánya régi kiváltságlevelét.

Wenzel 1880. 130-131., Bánya 96.

1518. február 24. – II. Lajos király átírja és megerősíti II. Ulászló Offenbánya város polgárai részére adott kiváltságlevelét. Az oklevelet I. János 1531. március 23-án átírja.

MOL 2001. DL 36587.

2.3. Barcaság⁸⁸

1211. – II. András a Német Lovagrendnek adományozza az erdőkön túl, a kunok felé fekvő Borza földet (a Barcaságot), és feljogosítja arany- és ezüstmányák nyitására: „...*engedélyezzük a számukra, hogy ha ott, az előbb mondott Borza földön aranyat vagy ezüstöt találnának, akkor abból egy rész a királyi kincstárat fogja megilletni, a többi pedig reájuk száll majd...*”. Ez az első ismert oklevél, amely rendelkezik az urbura (bányavám) adásának kötelezettségéről. 1213-ban a lovagok kiváltságait külön oklevélben is rögzíti a Szentszék és a király.

KBM.

1222-ben II. András új adománylevelet ad a lovagrend számára, melyben megengedi, hogy „*az Olt folyón hat, a Maros folyón másikat szabad hajót birtokoljanak, amelyek a mi egész országunkban sőt szállítanak lefelé haladtukban, valamint más dolgokat szállítanak vissza, felfelé haladtukban; továbbá ama 12 hajóhoz elegendő sóbányákat – amelyeket akaná-nak neveznek – adomá-*

⁸⁸ Erdély délkeleti része, Brassó vidéke.

*nyoztunk nekik örökre szólóan, akárhol is akarják (ezeket)...*⁸⁹, és őket, illetve embereiket a székelyek és az oláhok földjén jártukban minden vámfizetés alól mentesíti.

MBÉT I. kötet 48.

1223. – III. Honorius pápa oklevélben erősíti meg a Német Lovagrend kiváltságait.

1225. – II. András kiúzi a Német Lovagrendet a Barcaságból, mert birtokaikat felajánlották a Szentszéknek.

Szentpétery I. kötet 84. és 126., FCD III. kötet, 1. rész, 106-108., III. kötet, 1. rész 370-374. és III. kötet, 1. rész 423-425., SZO I. kötet 4-5., Benda I. kötet 138.

1239. – A pécsi püspök által kiállított oklevél arany- és ezüstbányáról rendelkezik: *„si autem in supradictis terris de Licenissa et de Nessicha auri vel argenti fodina reperta fuerit; decimae proventuum auri vel argenti de parte saepe dictae domus templi”*.

FCD IV. kötet, 1. rész, 172-173.

1277. – IV. László király Endre fia mátyás részére „Chermele” birtokért cserébe – ahol aranybányát nyitottak – „Nousyr” birtokot adományozza. Az oklevél a csereingatlan ellenében történő királyi kisajátításra szolgáltat példát.

ÁUO XII. kötet 199-201., Wenzel 1880. 24.

2.4. Dés, Dészvár (Szolnok-Doboka vármegye)

1236. – IV. Béla király a dészvári vendégek (hospites nostri de Deeswar) részére a II. András által adott kiváltságokat (bíráskodási és sószállítási jog, vámmentesség stb.) megerősítve újra kiadja.

Szentpétery I. kötet 189., ÁUO XI. kötet 285-286.

1261. – István ifjabb király két oklevélben is megerősíti a deesi (Dés, Dészvár) polgárok Ákos nembeli Ernye erdélyi bántól, majd IV. Bélától kapott városi kiváltságait. A kiváltságok között a sószállítás is szerepel:

⁸⁹ Fordította Tóth Péter.

„...a kamaránk ispánjainak a nekünk teljesítendő szolgálat hasznára átengedett hivatalokban ezen vendégek annyi és akkora mennyiségű sőt szállíthassanak a Szamos folyóhoz, amennyit és amekkora mennyiséget a désaknai vendégeink; hozzátevé azonban azt, hogy a királyi kikötőbe szállítandó sóinknak a harmad részét a Szamos folyón tartozzanak szállítani.”⁹⁰

A kiváltságlevelet átírja és megerősíti IV. László 1279-ben és II. Ulászló 1504-ben.

Szentpétery II. kötet, 1. füzet 7. és 9., ÁUO III. kötet 5-6., IV. kötet 180-181. és VIII. kötet 8-11., MBÉT I. kötet 66-67., KBM.

1283. – Apor erdélyi vajda biztosítja a désvári vendégeket, hogy a IV. László által nekik adományozott kiváltságaikban őket megtartja. 1284-ben újabb bizonyáglevelet ad ki.

ÁUO IV. kötet 262-263. és 268-269.

1290. május 21. – IV. László a désvári vendégek kérelmére megerősíti azon régebbi szabadalmukat, hogy a téli időben szerzett sójukat Szt. György napjáig szabadon széthordhassák és eladhassák.

1291. – III. András király IV. Lászlónak egy korábbi, 1279-es keltezésű oklevelét átírja és megerősíti.

Szentpétery II. kötet 4. füzet 34., ÁUO IV. kötet 351. és V. kötet 22-23., MOL 2001. DF 253305., MBÉT I. kötet 67-68., Herepey 38.

1310. december 8. – I. Károly átírja és megerősíti István ifjabb király 1261-es oklevelét.

FCD VIII. kötet, 1. rész 379-380. és 7. rész 95-96., AKO II. kötet, 1003. sz.

1423. – Zsigmond király rendeletben szabályozza, hogy a dési sőt az ország belsejében levő raktárakba kell szállítani.

Wenzel 1880. 149.

1458. – Mátyás király utasítja Losonczy Dezső Lászlót, hogy a dési sószállító hajósokat (czelléreket), akik a hajóik és házaik tatározására szükséges fát már Zsigmond király idejében is a Losonczy-

⁹⁰ Tóth Péter fordítása.

ak erdeiben szokták vágni, ebben őket megháborítani ezután se merészeljék.

MEO I. kötet 27.

2.5. Désakna (Szolnok-Doboka vármegye)

1245. – IV. Béla Lászlónak, Lónya fiának adományozza Désaknát (Desocana), hivatkozva arra, hogy Désaknát László elődei már I. Bélától (1061-1063) adományba kapták.⁹¹

FCD IV. kötet, 1. rész, 392-394.

1248. – IV. Béla az egri püspöknek a sárosi és eperjesi dézsmákért cserébe többek között egy désaknai sóbányát (salis fodinam liberam, in Deszakna) adományoz.

FCD IV. kötet, 2. rész 16-20., MBÉT I. kötet 50.

1291. – III. András előbb megparancsolja Péter gyulafehérvári püspöknek, győződjön meg róla, hogy a désaknai királyi hospesek kiváltságlevele a tatárok betörésekor valóban megsemmisült-e, majd új kiváltságban rögzíti a hospesek jogait, többek között a sóvágással és a sójövedelemmel kapcsolatos jogokat.

„...Továbbá elrendeljük, hogy kamaránknak az időről-időre állított ispánjai a Desakna-i sóvágóknak, vagyis sóbányászoknak minden száz sóért négy nehezéket tartozzanak fizetni olyan dénárookban, amilyenek akkor abban a tartományban forgalomban lesznek, s azon sók szállítóinak az előbb mondott százaz szám alatt két nehezéket tartozzanak fizetni hasonlóképpen a forgalomban lévő dénárookban. Továbbá elrendeljük, hogy kamaránk mondott ispánjai minden esztendőben Keresztelő Szent János ünnepéig bármelyik sóaknát a becsléssel együtt hét márkáért tartozzanak megváltani az említett vendégeinktől, s Keresztelő Szent János ünnepétől Szent Márton ünnepéig hasonlóképpen a becsléssel együtt hét márkáért váltsák meg bármelyik sóaknát.

Továbbá megengedjük, hogy Szent Márton ünnepe előtt három napon keresztül, és az ünnep után is három napon keresztül – ha

⁹¹ Az oklevél keletkezésének időpontja vitatott (1245 vagy 1247).

ezek nem tilalmas napok – rendelkezzenek a szabad lehetőségével annak, hogy a sóbányánkban a maguk számára sót vágjanak tized és bármiféle vám nélkül, oly módon, hogy sem a vajdájuk, sem a szolnoki ispánjuk a mondott sók ürügyén, amidőn áruba bocsájtják azokat, ne merje vagy merészelje háborgatni az említett vendégeinket.” Az oklevél szerint a sóvágóknak munkájukért fizetség jár, tehát itt már nincs szó a földesúrnak (királynak) teljesítendő szolgáltatásról, mint a dömösi apátság 1138-as oklevelében, hanem ez már klasszikus bér munka.

Szentpétery II. kötet 4. füzet 34., ÁUO V. kötet 20-22., MOL 2001. DF 253331., Paulinyi 1923. 17., MBÉT I. kötet 50.

2.6. Hunyad (Vajdahunyad – Hunyad vármegye)

1482. április 8. – Mátyás király atyai érzelemtől vezettetve egyetlen fiának, Corvin János lipcsei hercegnek és hunyadi grófnak adja Hunyad várát és városát, illetve a várhoz tartozó só-, arany- és ezüstbányákat.

MOL 2001. DL 37652.

1493. augusztus 28. – II. Ulászló utasítja az erdélyi káptalant, hogy Borbála asszonyt „*relicte condam Georgii de Rapolt*” zálog címen vezesse be Hunyad város és az ottani oláh falvak, illetve a hunyadi vasbánya (montana ferri) tulajdonába.

MOL 2001. DL 29875.

1509. február 14. – György brandenburgi örgróf Therek Gáspárnak egy „*Thwlya*” nevű helyet adományoz örökjogon Hunyad vár tartozékai között, „*bizonyos Feyerwyz mellett, a Hunyad megyei Byrtz possessio területén*”, vasbánya létesítése végett. Kiköti, hogy Therek Gáspár ezért semmiféle fizetéssel nem tartozik neki, de halála után örökösei, amíg a bányában dolgoznak, minden héten neki vagy Hunyad várának egy magyar forintot tartoznak fizetni. Az oklevelet II. Ulászló 1515. június 9-én átírja.

1518. május 23. – György brandenburgi örgróf Thewrek Gáspár érdemeiért neki adja új adomány címen a „*Thwlya*” nevű elhagyott vasbányát. Átírja II. Lajos 1526. május 31-én.

MOL 2001. DL 24348. és DL 24364.

1509. december 7. – Szentgyörgyi és Bozyni Péter comes ország-bíró, erdélyi vajda és a székelyek ispánja a kolozsmonostori konventhez írt levelében tudatja, hogy Razwayai Horwath Jánost és fiát, Gáspárt örökvétel címén megilleti a Hunyad vár közelében található vashánya (ferrifodina), amely azelőtt Corvin János herceg özvegyének, Frangepán Beatrixnak a kezén volt.

1510. március 12. – II. Ulászló utasítja a kolozsmonostori konventet, hogy nevezetteket vezesse be tulajdonukba.

MOL 2001. DL 26508., DL 26510.

2.7. Kolozsakna (Kolozs vármegye)

1470. március 20. – I. Mátyás Kolozs mezővárost Kolozsvár városának adományozza, és meghagyja, hogy lakói ugyanazokkal a jogokkal rendelkezzenek, mint Kolozsvár polgárai.

Benda I. kötet 291.

1197. – Imre király az aradi prépostság adományait megerősítő oklevelében említést tesz „*uilla de Acna*”-ról, illetve az ott lévő „*Acnahege*”-ről (Akna-hegyéről).

ÁUO I. kötet 85-86.

1404. szeptember 1. – Zsigmond király „*Akna*” Kolozs megyei birtokot új adomány czimén Padányi Mihály, Tamás, Fábián és Endre részére adományozza.

HOM II. kötet 170-171., MOL 2001. DL 48696.

1502. október 27. – A kolozsmonostori konvent jelenti, hogy „*Thomory Pál erdélyi királyi helyettes sókamarásnak (vicecamerarii salium regalium partium Transsilvanarum) a kolosi sóakna mázsamesterségébe (in officio magulatoris) állított familiárisa: Beleznai Máté ura tisztességéért kötelezi magát minden következmény vállalására, ha a királyi udvarban vagy bárhol bárki Thomorynak akarná felróni, hogy ő Czobor Imre erdélyi kamarás (camerarii prescriptarum partium Transsilvanarum) familiárisaival együtt augusztus 24-e és október 21-e között bizonyos mennyiségű só, ura tudta nélkül, lopva eladott (sine scitu et consensu dicti...*

domini scilicet sui quosdam sales furtium vendidisset et discipasset)".

MOL 2001. DL 36405.

2.8. Kőrösbánya (Altenberg – Hunyad vármegye) és Kisbánya (Boica, Pernseyfen – Hunyad vármegye)

1427. július 8. – Zsigmond király utasítja a kolozsmonostori konventet, hogy Kőrösbánya, azaz „*Altumburgh város bírójának, esküdtjeinek, összes polgárainak és bányászainak (montanorum) hűséges szolgálatai elismeréséül... a város bányái mellett fekvő Chyba és Ryska nevű birtokokat*” iktassa be a város tulajdonába.

1427. – Zsigmond király birtokokkal adományozza meg Kőrösbánya városát.

1427. április 4. – Zsigmond király szabadalomlevelében Kőrösbánya és Boica (Pernseyfen) német telepeseit minden adó és vám fizetése alól mentesíti.

Wenzel 1880. 126., Erdélyi 84-86.

1439. – Albert király Világosvár tartozékait, közöttük Kőrösbányát és Kisbányát Brankovics György szerb despotának adományozza.

1440-ben Hunyadi János, majd 1441-ben az erdélyi káptalan oklevélben igazolja, hogy Világosvár és a hozzá tartozó bányavidék a hűtlenség bűnébe esett Brankovics Györgytől Maróthy László aradi főispán birtokába került. A vár és területe hamarosan újra Brankovicshoz kerül vissza.

1444. július 3. – Brankovics György az aradi káptalan előtt hálája jeléül – amiért annyit áldozott Bosznia és Szerbia török alóli felszabadításáért – Hunyadi János erdélyi vajdának ajándékozza Világosvárt és „*Keresbanya alio nomine Cybebanya, Kysbanya más néven Medwepathaka*” várost, továbbá „*Nagbanya és Kysbanya bányajövedelmeit*”.

FCD XI. kötet 293-297., Erdélyi 86-89., Wenzel 1880. 432., Téglás 1913. 336., MOL 2001. DL 13785. és DL 13786.

1445. július 29. – Hunyadi János utasítja Körösbánya város bíróját és polgárait, hogy Szebeni Simon pénzverőt se ők ne akadályozzák, se másnak akadályozni ne engedjék, és „*őt az ő dolgaiban és javaiban, a melyek ott vannak, a négy bányaváros bizonyos polgárainak és becsületes férfiainak megítélése szerint békességben megtartani és megőrizni tartozzatok...*”.⁹²

1446. július 28. – Hunyadi János újra meghagyja Körösbánya városának, hogy „*Simon mestert, az aranyforintoknak vésnökét, ki Szeben városában időzik, a Keresbányán végzett aranymosásban és megmunkálásban*” ne akadályozza.

1451. május 1. – Hunyadi János oklevélben adja emlékezetül, hogy Körösbánya város urburait egy évre bérbe adta Simon mester pénzverőnek.

1451. augusztus 7. – Gara László nádor igazolja azt az egyezséget, hogy „*Hunyadi Mátyás eljegyzi Brankovics György Erzsébet nevű unokáját, és ha a despota a tervezett házasságot megghiúsítaná, Asszonypataka és Világosvár (a hozzá tartozó Kőrösbányával és Kisbányával), melyek most Hunyadi János kormányzó kezeiben vannak, Ő és fiai örökös tulajdonává válnak*”.

FCD XI. kötet 71-75., 149-157. és 293-297., MOL 2001. DL 26389., Wenzel 1880. 120-122. és, Erdélyi 84-91., Téglás 1913. 341-343. és 346-347.

1464. február 22. – Mátyás király Világos várát és tartozékait, köztük „*...Kisbánya községet, meg Kőrösbánya nevű várost, az összes arany- és ezüsbányákkal, nem másképp az egyéb érceket tartalmazó bányákkal, ugyancsak az összes vizeket és folyókat, melyekből az arany- és ezüstércet mossák, már amint az szokás...*” ecsedi Báthory Endrének ajándékozta.

Erdélyi 91., Wenzel 1880. 433., MOL 2001. DL 15915.

1519. szeptember 1. – II. Lajos Báthory István nádor és temesi bán kérelmére megerősíti Kőrösbánya (Olthumperg) és Kisbánya (Perneseyfen) Zsigmond királytól kapott régi szabadságleveleit.

Erdélyi 91-93.

⁹² Téglás Gábor fordítása.

2.9. Radna (Rodna – Beszterce-Naszód vármegye)

1264. július 16. – IV. Orbán pápa felszólítja István ifjabb királyt, hogy anyjának, Mária királynénak adja vissza elfoglalt birtokait, közöttük Radnát és Besztercét.

FCD IV. kötet, 3. rész 216-217., Benda I. kötet 159.

1268. – Radna bányaváros bírójának és esküdtjeinek a bizonyág-levele egy, a város lakosai között történt adásvételről, melyben az eladott jószágok között egy ezüstabánya is szerepel: *„...továbbá a bármely helyeken lévő ezüstabányáknak a fele részét, amelyekről tudjuk, hogy Henchmann ispánhoz tartoztak”*.

FCD IV. kötet, 3. rész 480-482., KBM.

1270-72. – Radna város összeállítja 23 pontból álló német nyelvű város- és bányajogát.

Benda I. kötet 165.

1310. – Apor László erdélyi vajda hűséget fogad I. Károlynak, és átadja neki a királyi javakat és jövedelmeket, közöttük név szerint a radnai ezüstabányákat (argenti fodinam de Rodna). Az oklevél emellett felsorolja Dees, Clus és Zeek falvakat is, az ottani kamarai hivatalokkal.

FCD VIII. kötet, 1. rész 389-391., AKO II. kötet, 863. sz.

1482. – Mátyás király Radna városát és tartozékait Besztercéhez csatolja. Az oklevelet II. Ulászló 1494-ben megerősíti. II. Lajos uralkodása alatt újra – bár csak részleges – önállóságot biztosít Radna városának.

Bánya 96.

1502. november 25. – A kolozsmonostori konvent előtt kötött szerződésben *„Bykol-i Bykly János Hwnyad-i ispán”* említést tesz egy radnai arany- és ezüstabányáról (fodinam argenti cum auro de Radna).

1514. november 1. – A kolozsmonostori konvent bizonyítja, hogy *„egregius Johannes Bykly de Bykal és felesége”* azt a bevállást tették, hogy a birtokukban lévő radnai aranybányát átruházták *„in*

praelibatos Wolfgangum Farkas et dominam Barbaram” beszercei polgárookra és ezek örököseire.

MOL 2001. DL 255264., DL 27407., DL 36405. és DL 36406.

2.10. Torda (Torda-Aranyos vármegye)

1075. – I. Géza király a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében rendelkezik a tordai sójövedelemről:⁹³ „*az erdőn túl, azon vár mellett, amelyet Tordának neveznek, adományoztam a só után való vám jóvedelmét...*”⁹⁴

FCD I. kötet, 428-439., Knauz I. kötet 55., Paulinyi 1923. 15. és 1966. 170., MBÉT I. kötet 51.

1275. – IV. László oklevele megemlíti a tordai sókamarat (Camera nostra salis de Thurda). A sókamara ekkor még a sóbánya igazgatási-szervezési egysége volt.

FCD VII. kötet, 4. rész 161-162., Paulinyi 1923. 17.

1269. – István ifjabb király az erdélyi káptalannak adományoz egy tordai sóaknát. 1271-ben V. István már uralkodóként az adománylevelet megújítja, majd az oklevelet 1276-ban IV. László is átírja.

Szentpétery II. kötet 1. füzet 44. és 105., ÁUO III. kötet 201., FCD VII. kötet, 4. rész 135-136., MBÉT I. kötet 50.

1276. – Mátyás erdélyi vajda az erdélyi káptalan részére adott adománylevelében IV. László oklevelére hivatkozva megnevezi a tordai sóbányát (salis fodina sua de Thorda) is.

FCD VII. kötet, 4. rész 167-169.

1278. – Pál bán végrendeletében az V. István által neki adományozott tordai sóbányát az ottani polgárok közösségére hagyja azal, hogy a jövedelem tizede a sólymosi egyházzé legyen.

Wenzel 1880. 148.

⁹³ Tordán már a XI. században is királyi vár állt, és a sóelőfordulás területén már Szent István uralkodásának idején is működött egy királyi sótermelő üzem.

⁹⁴ Fordította Tóth Péter.

1291. február 22. – III. András az erdélyi káptalan kérelmére megerősíti IV. László 1278-ban kelt privilégiumát a tordai sóakna adományozásáról. Az oklevelet I. Károly 1310-ben átírja.

1291. július 23. előtt. – III. András városi kiváltságokat adományoz a tordai (Thorda Akna) hospeseknek, akik a tatárjárás idején elvesztették összes oklevelüket: „...*ama és ugyanazon szabadságot engedélyeztük, amelynek Deesakna-i, Zek-i és Kolos-i vendégeink örvidenek...*”; „...*közvetlenül Szent Márton ünnepe előtt, az azt megelőző nyolc napon rendelkezzenek azzal a szabad lehetőséggel, hogy sóbányáinkban a maguk számára só t vágjanak és ezeket a sókat eladják*”.

Az oklevelet átírja I. Károly 1315. július 3-án és 1335. augusztus 28-án, I. Lajos 1349. december 21-én és 1377. május 5-én, Zsigmond 1393. október 6-án és 1405. május 29-én, továbbá I. Ferdinánd 1552. március 25-én.

Szentpétery II. kötet 4. füzet 37. és 55., FCD VI. kötet, 1. rész 105-107., VII. kötet, 4. rész 167-169., Wenzel 1880. 149., MOL 2001. DF 277183. és 277236., Benda I. kötet 182.

1498. – II. Ulászló évi 100 forint értékű só adományoz az erdélyi káptalan részére, melynek fejében az erdélyi (tordai) sókamara tisztjei a sószállító hajók készítéséhez szükséges fát a káptalan erdeiben szabadon vágathatják.

MEO I. kötet 30., Orbán 1889. II. kötet 277., Mihalovits 1934. 249.

2.11. Torockó (Eisenburg - Torda-Aranyos vármegye)

1291. – III. András a „*Torockónak nevezett szabad község*” vasbányákat művelő hospeseinek kiváltságait – tekintettel arra, hogy korábbi kiváltságleveleik a tatárjáráskor megsemmisültek – oklevélbe foglalja: „...*ezért ezen ausztriai jövevényeknek, vasműveség miatt Eisenerz-ből... hívtaknak és letelepítetteknek s utódaiuk ugyanazt a szabadságot és jogokat (adjuk), amelyekre kezdettől hívtak, felújítván és növelvén (azokat)...*”⁹⁵

Szentpétery II. kötet 4. füzet 59., FCD VI. kötet, 1. rész 119-121., MOL 2001. DI 36617. és DF 277207.

⁹⁵ Erdélyi Viktor fordítása.

1464. – A kolozsmonostori konvent bizonyítja, hogy az aranyos-széki székelyek és a torockói nemesek közötti birtokhatár-vitában a határt bejárták és kijelölték.

Erdélyi 510-512.

2.12. Vízakna (Alsó-Fehér vármegye)

1328. – I. Károly utasítja a gyulafehérvári káptalant, hogy vizsgálja meg a nagyszebeni prépostság vízaknai sóbánya-birtoklásának körülményeit. A vizsgálatot követően a prépostság kéri a királyt, hogy erősítse meg a sóbánya birtokában, de ezt nem valamely korábban kapott adománylevélre hivatkozással teszi, hanem a régi időktől fogva állandóan gyakorolt zavartalan birtoklás tényére hivatkozik. A prépostság a királyi megerősítést meg is kapja 1330-ban. Mindez arra utal, hogy még ekkor is érvényesülhetett a földbirtokos tulajdonjoga a földben található kősó felett, és a sóbányászatot nem királyi jog (a *jus regale minerale*⁹⁶) alapján végezték.

FCD VIII. kötet, 3. rész 411-416., Paulinyi 1923. 14-15.

1338. – Az erdélyi káptalan oklevelet állít ki a szebeni prépost vízaknai sóbányájáról.

FCD VIII. kötet, 4. rész 349-350.

1439. március 28. – „*A Wyzakna-i sókamara ispánja: nemes Pero de Rassys tiltakozik a kolozsmonostori konvent előtt amiatt, hogy Gerewmonostra-i Kemen István négy-öt hét óta – semmibe véve Losonch-i Desew erdélyi vajda figyelmeztetését – Wasarhel nevű birtokán feltartóztatja a király sóját szállító szekereket, és elveszi a sóit.*”

MOL 2001. DL 36390.

1456. április 24. – V. László király megparancsolja vámszedőinek, hogy „*a Vízaknán lakó sóbányászoktól (incusores salium),*

⁹⁶ A királyi sógazdasághoz tartozó sóbányákban (pl. Torda, Dés, Kolozsakna vagy a máramarosi sóbányák) is a király földesúri jogosultsága alapján, és nem a regalitás elvén folyt a sókitermelés.

midőn saját fenntartásuk végett az országban ide-oda járnak, ne merjenek javaik után vámot szedni, mert erre nézve nekik a magyar királyoktól mentességük van”.

MOL 2001. DL 15060.

2.13. Zalatna (Alsó-Fehér vármegye)

1347. május 19. – I. Lajos megparancsolja a váradi káptalannak, hogy *„Carko és Igen határát, s a határaik közt elterülő Zalathna és Chernech bányatelepeket járja be”.*

MOL 2001. DL 73631.

1357. november 28. – I. Lajos király bizonyítja, hogy *„ad humilem supplicationem Conradi plebani et Nicolai Veyner dicti, civis de Zalathna”,* a saját és összes polgártársaik meg bányásaik nevében előterjesztett kérelmére, *„a város előhaladását tartva szem előtt, hogy polgárai békés nyugalomban élhessenek, királyi kegyből azt a kedvezményt adja nekik, hogy ők és utódaik ugyanazt a szabadságot élvezzék, amit a többi bányaváros lakói élveznek Magyarországon. Azért meghagyja összes bányatisztjeinek, hogy Zalathna bányászait engedjék élni a most nekik adott szabadsággal, és e tekintetben semmiben se merjék őket zaklatni.”* I. Lajos király 1365. június 27-én, majd Zsigmond 1395-ben az oklevelet átírja és megerősíti.

MOL 2001. DL 36543., Benda I. kötet 215., Wenzel 1880. 129.

1425. – Az erdélyi káptalan oklevele Zalatna és Abrudbánya hospeseiről tesz említést.

FCD X. kötet, 6. rész 742-743.

1428. július 3. – Zsigmond király meghagyja, hogy *„Zlathnyabania-t az általa oda kinevezett bánya-comesek tartsák meg régi szabadságaiban és kiváltságaiban, és a jövőben tartózkodjanak mindenféle újítástól és visszaéléstől, amelyek amazok kiváltságai-val ellenkeznek, hanem mindenben őrizzék meg őket kiváltságaikban, és járandóságait adják meg nekik, amint ez szokás más bányavárosoknál, különösen Körmöcbányánál és Selmezbányánál”.* Átírja a gyulafehérvári káptalan 1714. május 16-án.

MOL 2001. DL 30786. és DL 36543., Wenzel 1880. 129.

VI.

Magyarország és az ún. társországok egyéb vidékeire vonatkozó források

1. Bánság⁹⁷

1395. – Zsigmond király a Krassó megyei Köved (Kövesd) várára vonatkozó, a Csáky családdal történő birtokcseréről szóló okleveleiben a vár tartozékai között vasbányákról (montana ferri) is említést tesz.

Wenzel 1880. 123-124. és 144., Bánya 93.

1484. április 3. – „*Erdewd-i (Bakócz) Tamás titeli prépost, királyi secretarius levele Warada-i Miklóshoz; utóbbi testvére, Aladár megengedte, hogy Sembecz-i bányájukban mészégetéshez szükséges köveket vágasson. Ezt Farkas Pál castellanus megtagadta. Kéri, hogy utasítsa várnagyát a kövek kitermelésének megengedésére.*”

MOL 2001. DL 81907.

2. Szlavónia, Horvátország

1238. – IV. Béla a keresztes barátok székesfehérvári rendháza részére kiállított oklevélben úgy rendelkezik, hogy ha a rendház Pozsega megyében (Szlavónia) lévő Petriz birtokán arany- vagy ezüsbánya nyílik, akkor „...kiváló fivérünké, Kálmáné, az egész Tótország királyáé és fejedelméé kell, hogy legyen azon földnek az ötöd része – ha pedig véletlenül megszűnnék az aranybánya, tud-

⁹⁷ Későbbi területegység, mely Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyék területére terjedt ki.

niillik mert nem találnának ott aranyat, akkor azon ötöd részt viszsza kell adni az előbb mondott rendháznak...". Az oklevél ugyancsak a bányászati okból történő királyi kisajátításra szolgáltat példát (→ II/1. fejezet 1275).

1377. – I. Lajos IV. Béla privilégiumára hivatkozva újraszabályozza a rendház aranybányászatát.

FCD IV. kötet, 1. rész 104-111. és IX. kötet, 5. rész 153-156., KBM.

1299. július 28. – III. András király bizonyáglevele az Aba nembéli Péter ispán fiai, illetve az unokatestvéreik között a birtokaik felosztásáról, melynek során a Lipolch (Keczerlipóc) nevű közös birtok esetében arról állapodtak meg, hogy *„ha aranynak, ezüstnek, vagy bármilyen fajtájú fémnek az érceit, vagy sóbányát, vagy sókutat találtak, vagy találhatnának a jövőben az említett birtokon... az ilyesfajta jövedelmeket a felek közösen fogják majd beszedni és birtokolni; az ilyesfajta bányák, sóakna vagy sókút művelői, vagyis munkásai pedig ahhoz a részhez fognak tartozni, akinek a birtokrészen találtak majd az említett bányák, sók és sókút, s a munka megkezdése végett ama munkások számára a pénzt a felek közösen tartoznak majd adni...*". Az egyezség Paulinyi Oszkár szerint arra utal, hogy a kősó ekkor még a földbirtok tartozéka volt.

A pozsegai káptalan 1311-es oklevele szerint az Aba nembeliek úgy módosították korábbi megállapodásukat, hogy a Lypolch birtokon talált arany-, ezüst- és más bánya, valamint a sóakna vagy sókút jövedelmeit közösen élvezik, és az azokkal kapcsolatos munkálatok megkezdésére is közösen adnak pénzt, az érc- és sóbányászok azonban ahhoz a félhez tartoznak, akinek a területén a lelőhelyek találhatók. A birtokhatárok között egy út is szerepel, amely *„Sookuuthból jön”*.

Szentpétery II. kötet, 4. füzet. 225-226. sz., MOL 2001. DL 1537/1., 1537/2. és 1538., ÁUO X. kötet 329-332., AKO III. kötet, 244., Paulinyi 1923. 13-14., KBM.

1342. február 2. – I. Károly bérbeadja a sirmiumi⁹⁸ kamarát Chempelényi Endre mesternek. Az elkülönülten működő szlavóniai báni kamarát I. Lajos szünteti meg 1351 decemberében.

Hóman 261., Szekfü 24-35., FCD VIII. kötet, 4. rész, 559-560., Benda I. kötet 212-213.

1391. – Zsigmond király Frangepán János szlavóniai és dalmát-horvát bánnak, valamint örököseinek valamennyi birtokára kiterjedően általános bányászati jogosítványt, „*mineras auri, argenti, cupri, plumbi, ferri et aliorum metallorum*” adományoz.

FCD X. kötet, 1. rész 676-678., Wenzel 1880. 137.

1512. március 29. – II. Ulászló király Brandenburgi Györgynek érdemeire való tekintettel megengedi, hogy bárhol talál szlavóniai birtokain aranyat, ezüstöt, rezet, ónt, vasat és ólmot, vagy bármilyen más ércet tartalmazó helyet, ott azonnal bányát nyithat, és azok jövedelmeit a maga számára tarthatja meg, a királyt illető úrbura kivételével.

MOL 2001. DL 37895.

1525. – II. Lajos a Gersei Petheő család részére arany, ezüst, réz, vas, ólom, ón és más ércek termelésére bányászati jogosítványt ad a család szlavóniai birtokainak területére.

Wenzel 1880. 439.

3. Szerbia, Bosznia

1339. – István herceg, bosnyák bán arany, ezüst, réz és más ércek bányászatára jogosító adománylevelet ad ki.

FCD VIII. kötet, 6. rész 170-171.

1442. szeptember 7. – A budai káptalan bizonyítja, hogy az eléje járult Brankovics György rác despota Verona-i Birini Pálnak adományozta többek között a boszniai Charancha várbirtokot a benne levő arany- és ezüstbányájával, valamint Bohorin várbirtokot, szintén a benne lévő arany- és ezüstbányájával.

MOL 2001. DL 13686.

⁹⁸ Ma: Mitrovica.

1453. augusztus 15. – Az aradi káptalan bizonyítja, hogy kiszálltak a szerbiai „*Rwdystha*” (Rudnik) birtokhoz és az ahhoz tartozó aranybányákhoz, és a szomszédok meghívása mellett királyi adomány címén bevezették azok birtokába Hunyadi János comest, illetve két fiát, Lászlót és Mátyást.

1456. május 12. – V. László király Hunyadi Jánosnak és utódjainak adja Rudistha városát „*in regno nostro Rascie habitam*” annak minden tartozékával, arany, ezüst és más ércbányáival és a bányajövedelmekkel.

MOL 2001. DL 14775. és DL 15068.

4. Egyéb területek, illetve dokumentumok

1296. június 22. – III. András bányászati jogot adományoz a domoszlói (Heves vármegye) vasbányák művelői részére, és megengedi, hogy ott hospesek és mások szabadon megtelepedjenek.

„...mivel Péter mesternek, hívünk, Copolch ispán fiának Domoszlónak nevezett birtokán vasbányát találtak – mindazon külföldiek, akik ezen vasbányánál lakni és munkát végezni akarnak, engedélyünk alapján szabadon menjenek, védelmünk alatt ott tartózkodjanak, hatásosan és nagy gonddal végezzék a vasbánya művelését, azzal a kiváltsággal, melyet országunk ilyen fajta birtokosai, a többi idegenek és munkások élvezni szoktak...”

Szentpétery II. kötet 4. füzet 162., ÁUO X. kötet 210., MOL 2001. DL 1447., Wenzel 1880. 144.

1342. június 22. – I. Károly bérbe adja a Buda-Esztergomi kamarát Szatmári Miklós mester részére.

Szekfü 35-36.

1344. – I. Lajos kamara hasznára vonatkozó oklevele arról tanúskodik, hogy a korábban önálló szerémi pénzverő-kamara összeolvadt az újonnan létrehozott pécsi kamarával (Comiti Camerarum nostrarum Sirimien et Quinqueecclesien), tekintettel arra, hogy bérlőjük ugyanaz a személy.

FCD IX. kötet, 1. rész 197-198., Hóman 197-199.

1345. február 2. – I. Lajos bérbe adja a szerémi és pécsi kamarát Szatmári Miklós mester részére.

Hóman 261-268.

1393. – Losonczi István bán fiának, Dénes mesternek hagyatékában zennabányai aranybányákról rendelkezik.

Wenzel 1880. 135.

1404. – Zsigmond király kőszó, valamint arany, ezüst, réz, vas és más ércек kitermelésére vonatkozó bányászati jogot adományoz a Garai családnak a Rohonc-i vár Vas vármegyei birtokának területén.

1408. – Zsigmond a Garai család bányászati jogosítványát valamennyi (12 megyében fekvő) birtokukra kiterjeszti. 1418-ban Zsigmond újraszabályozza a Garai család bányászati jogosítványait.

1458. – Mátyás király a Garai család részére minden birtokukra kiterjedően arany, ezüst, réz, vas, ólom, ón és más ércек termelésére bányászati jogosítványt adományoz.

Wenzel 1880. 72-74., FCD X. kötet, 4. rész 660-679.

1442. április 18. – I. Ulászló Pálóci László ajtónálló-mester és Pálóci Simon lovászmester kérésére megengedi, hogy nevezettek birtokaikon belül bárhol ásványkincsek után kutassanak, arany, ezüst, réz és más ércbányákat fedezzenek fel, és azokat műveltesék, illetve hasznait élvezhessék.

1505. június 29. – II. Ulászló király Pálóci Antal, Zemplén megye comese és Pálóci Mihály pohárnokmester bemutatásában és részére átírja, valamint minden pontjában megerősíti I. Ulászló király privilégiumát.

MOL 2001. DL 71966. és DL 72102.

1456. szeptember 5. – A pannonhalmi konvent bizonyítja, hogy megjelentek és megegyeztek előtte *„egyrészt Zap-i János fia Bálint, másrészt Zap-i Jakab fia György abban, hogy a győrmegyei Felsezap és Alsoszap birtokokban lévő birtokrészeit, az aranybányával együtt egyesítik oly formán, hogy ha valamelyik fél gyermektelenül találna meghalni, annak birtokrészei az életben maradt félre szállanak”*.

1458. október 1. – Mátyás király bizonyítja, hogy eléje járult Zap-i János fia Bálint, és bemutatta előtte a pannonhalmi konventnek papíron kiállított oklevelét, melyet átirat és megerősített.

MOL 2001. DL 15099.

1458. után. – I. Mátyás arany-, ezüst- és egyéb ércек kitermelésére vonatkozó bányászati jogosítványt adományoz a pécsi püspök-ség részére.

Wenzel 1880. 74-75.

1463. szeptember 13. – „*Guth-i Ország Mihály nádor és a kunok bírása*” levélben fordul a pécsváradi konventhez: „*jelentették előtte a nyulakszigeti apácakolostor perjelőjének, Annának és konventjének a nevében, hogy János pécsi püspöknek Mohach birtokán karácsony körül a püspök elfoglaltatta familiárisaival és jobbagyaival az apácától azoknak a Jenew határában lévő kőbányáját, ahonnan azóta megszámlálhatatlan kocsival szállítottak el követet.*”

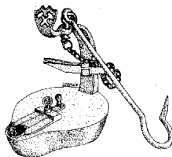
MOL 2001. DL 15874. és DL 15877.

1475. május 15. – Mátyás király „*Belthewk-i Dragfy Bertalan udvari testőr*” érdemei fejében neki és atyjának, Miklósnak megengedi, hogy birtokaik területén bárhol arany-, ezüst-, réz-, vas-, ólom-, ón-, só- és bármely más ércbányát nyithatnak, és azt művelhetik.

MOL 2001. DL 17676.

1516. – A Brassói Levéltárban őrzött okirat szerint II. Ulászló védlevelet állít ki egy havasalföldi aranymosó számára.

Bánya 101.

A forrásjegyzékben hivatkozott irodalom

- ABT = Péch Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. Bp., I. köt. 1884., II. köt. 1887., III. köt. [szerk: Kosáry Domokos], Bp., 1967.
- AKO = Kristó Gyula: *Anjou-kori oklevéltár*. I-XXIV. köt. [1301-1387]. József Attila Tudományegyetem – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged 1990-.
- Almási = Almási Tibor: Megjegyzések Gölnicbánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítéseéhez. In: *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei*, III. Rudabánya, 2006. 3-12.
- ÁUO = *Árpádkori Új Okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Szerk. Wenzel Gusztáv. I-XII. köt. Pest, 1860 – Budapest, 1874. – Arcanum CD-adatbázis.
- Balkay 1902. = Balkay Béla: *Bíráskodásunk bányaiügyekben*. Budapest, 1902. Apollo Rt.; Bányászati és Kohászati Lapok (a továbbiakban: BKL), 1902. 343-345, 367-373, 381-389.
- Bánya = A bánya. *A magyar bányászat és bányászkutatás története, s a magyar bányavidékek népszerű ismertetése*. Sopron, 1937. Székely és Tsa.
- Bárdossy = Bárdossy, Joannes: *Supplementum analectorum terrae Scopusiensis*. Leutschoviae, 1802.
- Benda = Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája*. I. köt. Bp., 1981. Akadémiai Kiadó.
- Benke = Benke István: *Telkibánya bányászatának története*. Miskolc-Rudabánya, 2001. Miskolci Egyetem – Érc- és Ásványb. Múzeum.
- Blazovich = Blazovich László, Kristó Gyula, Makk Ferenc (szerk.): *Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról*. Szeged, 1994. Szegedi Középkorász Műhely.
- Bruckner = Bruckner Győző: *A középkori partikuláris jogfejlődés és a selmeci városi és bányajog*. Miskolc, 1935. 1-12. (Miskolci Jogászelet Könyvtára, Miskolc. Új sorozat, 8. köt.)
- CJH = *Corpus Juris Hungarici*. KJK KERSZÖV 2000. CD-adatbázis.
- Demkó = Demkó Kálmán: *A szepesi jog (Zipser Willkühr). Keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajoghoz*. Bp. 1891. MTA, 42. (Értekezések a történeti tudományok köréből XV. köt. 3. füz.)

- Eisele = Eisele Gusztáv: *Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monografiája. Első rész. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monografiája.* Selmecbánya, 1907.
- Ember = Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története.* Budapest, 1946. Magyar Országos Levéltár.
- Erdélyi = Erdélyi Viktor: Tanulmányok az erdélyrészi bányászat történetéből. = *BKL*, 1912. 2. köt., 511-519., 1913. 2. köt., 83-99., 129-141., 199-209.
- FCD = Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis – Magyarország egyházi és világi okmánytára.* I-XI. köt. Budapest, 1829-1844. (Arcanum CD-adatbázis.)
- FKG = A selmeczbányai főbányagrófok névjegyzéke. = *BKL*, 1891. 76-77.); Zenker W.: A Selmecbányán kormányzott főkamaragrófok sorozatos jegyzéke 1478-tól 1889-ig. = *BKL*, 1899. 204.; Zsemley Oszkár: Az alsó-magyarországi hét szab. kir. bányaváros főkamaragrófjai (Obrist-Kammer-Grafen) 1478-tól. = *BKL*, 1904. I. kötet 483-484.; Nándory József: Alsó-Magyarországi kamaragrófok. = *BKL*, 1906. II. kötet 673.
- Gergely = Gergely Ernő: *Régi magyarországi bányavárosok. Besztercebánya.* Budapest, 1999. Napvilág Kiadó.
- Gólián = Gólián Károly: Kapnikbánya bányászata. = *BKL*, 1894. 269-271.
- Györffy 1992. = Györffy György: *Diplomata Hungariae antiquissima.* Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó.
- Hajnóczy = Hajnóci R. József: *A szepesi bányavárosok története.* Lőcse, 1903. Reiss József.
- Heckenast = Heckenast Gusztáv: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. A XIII. század közepétől a XVIII. század végéig.* Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó.
- Herepey = Herepey V. Árpád: A désaknai sóbányászat történetének vázlata. *BKL*, 1891. 1-3, 11-13, 19-21, 29-31, 38, 55-57, 67-69, 115, 121-123, 131-133.
- Hoffer = Hoffer András: Rudabányácska egykori bányászata. = *BKL*, 1928. 275-279.
- HOK = *Codex Diplomaticus Patriae. – Hazai oklevéltár 1234-1536.* Bp. 1879. Magyar Történelmi Társulat. – Arcanum CD-adatbázis.
- HOM = *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus Patrius.* I-VIII. köt. Győr, 1865 – Budapest, 1891. – Arcanum CD-adatbázis.
- Hóman = Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Bp. 2003. Nap Kiadó. (Reprint k.)

- Ila = Ila Bálint: *Gömör megye. I. köt. A megye története 1773-ig.* Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó.
- Iványi 1911. = Iványi Béla: Két középkori sóbánya-statutum = *Századok*, 1911. 10-30., 98-113., 187-195.
- Jereb = Jereb János: Az aknasugatagi sóbányászat = *BKL*, 1884. 2-3., 11-15., 19-21., 25-29., 35-37.
- Kachelmann = Kachelmann János: *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung.* Selmecz, 1855.
- KBM = „Hogy arany és ezüst bőven legyen...” *Középkori bányászat a Kárpát-medencében.* Sopron, 2002. Központi Bányászati Múzeum. – CD-adatbázis.
- KK = Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi könyvek. (Libri regii I-V.) – Arcanum CD-adatbázis.
- Knauz = Knauz Nándor: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* Esztergom, I. köt.: 1874., II. köt.: 1881., III. köt. (szerk.: Dedek Crescens Lajos): 1924., IV. köt.: 1999.
- Krizskó = Krizskó Pál: *A körmöczy régi kamara és gróffjai.* Bp. 1880. MTA, 64. (Értekezések a történeti tud. köréből, VIII. köt., 11. füz.)
- Kubinyi 1998. = Kubinyi András: A központi igazgatás a késő középkori Magyarországon. = *Rubicon*, 9. évf. 1998. 9-10. sz.
- MEO = *Magyar Erdészeti Oklevéltár.* I-III. köt. Szerk.: Tagányi Károly. Bp., 1896.
- MBÉT = *A magyar bányászat évezredes története.* I. köt. Bp., 1997. OMBKE.
- MGSZ = A máramarosi sóbányák II. Lajos trónraléptekor = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1897. 3. sz.
- Mihalovits 1934. = Mihalovits János: Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban. = *BKL*, 1934. 106-114, 128-134, 153-158, 178-182, 222-227, 248-253, 285-289, 396-406, 427-433, 451-453, 481-483, 525-627.
- Mikulik 1997. = Mikulik József: *A bánya- és vasipar története Dobsinán.* Bp., 1881. (Reprint, 1997.)
- MOL 2001. = *MOL Diplomatikai levéltár. (A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.)* – (Arcanum CD-adatbázis, 2001.)
- Nesnera = Nesnera Jenő: Egyet-mást a múltból. A rónaszéki sóbányászat története. = *BKL*, 1904. 263-269.
- Orbán 1889. = Orbán Balázs: *Torda város és környéke.* Bp., 1889.
- Paulinyi 1923. = Paulinyi Oszkár: A sóregálé kialakulása Magyarországon. = *Századok*, 1923. = P. O.: *Gazdag föld – szegény ország.* Bp., 2005. Corvinus Egyetem, 11-25.

- Paulinyi 1933. = Paulinyi Oszkár: *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége: bányaművelés és polgári vagyon Besztercebányán*. Bp., 1933. = P. O.: *Gazdag föld – szegény ország*. Bp., 2005. Corvinus Egyetem, 27-56.
- Paulinyi 1936. = Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. = *A gr. Klebelsberg Kúnó Történetkutató Intézet Évkönyve*, VI. köt. 1936. 32-81. = P. O.: *Gazdag föld – szegény ország*. Bp., 2005. Corvinus Egyetem, 57-104.
- Paulinyi 1966. = Paulinyi Oszkár: *A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesércbányászatban*. Bp., 1966. Akadémiai K. = P. O.: *Gazdag föld – szegény ország*. Bp., 2005. Corvinus Egyet., 149-170.
- Paulinyi 1972. = Paulinyi Oszkár: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejlett feudalizmus korszakában. = *Századok*, 1972. 561-608. = P. O.: *Gazdag föld – szegény ország*. Bp., 2005. Corvinus Egyetem, 183-227.
- Paulinyi 1973. = Paulinyi Oszkár: A körmöcbányai kamara 1434-35. évi számadása. = *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1972*. Bp., 1973. = P.O.: *Gazdag föld – szegény ország*. Bp., 2005. Corvinus Egyetem, 171-182.
- Paulinyi 1978. = Paulinyi Oszkár: A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerek. = *Acta Historica* 24. 1978. 109-132. = P. O.: *Gazdag föld – szegény ország*. Bp., 2005. Corvinus Egyetem, 315-333.
- Rákóczi = Rákóczi Sámuel: A magyar bányászat műkincsei. = *BKL*, 1911. I. köt., 627-635.
- Relković = Relković Neda: Újbánya bányászatának legrégebb emlékei 1700-ig. = *BKL*, 1944. 105-111, 127-133, 143-147.
- Richter = Richter Ede: A selmeczbányai régi bányászéletről. = *BKL*, 1902. 243-246, 272-274, 320-322.
- SBT = Péch Antal: *A selmeczi bányavállalatok története*. I. köt. Selmeczbánya, 1884.
- Schmidt = Franz Anton Schmidt: *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Oesterrichischen Monarchie*. I-XXV. köt. Wien, 1834.
- Szekfű = Szekfű Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához = *Történelmi Tár*, 1911. 1-37.
- Szentpétery = Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Bp., I. köt.: 1923., II. köt., 1. füz.: 1943., II. köt., 2.-3. füz. (szerk.: Borsa Iván): 1961., II. köt., 4. füz. (szerk.: Borsa Iván), 1987.

- Szitnyai 1882. = Szitnyai József: Adatok a béalabányai fémbányászat történetéhez. = *BKL*, 1882. 132-133.
- Szitnyai 1884. = Szitnyai József: A selmeczi bányászat állapota a 14-ik században. = *BKL*, 1884. 16-18, 29-31, 37-39, 45-49, 67-69, 75-77.
- Szlamka = Szlamka József: Adatok a selmeci fémbányászat történetéhez = *BKL*, 1880. 169-170, 181-184. és 1881. 1-3, 13-015, 19-21, 25-27, 33-35, 47-49, 61-63, 79, 135-137, 139, 153-155. és 159-161.
- SZO = *Székely oklevéltár*. I-VI. köt. Kolozsvár, 1872-1897.
- Téglás 1913. = Téglás Gábor: Körösbánya, más néven Csibebánya, avagy Fejér-Körös-Nagybánya és Kisbánya, másként Medvepataka a Hunyadiak idejében. = *BKL*, 1913. II. köt., 333-349.
- Tóth = Tóth Péter: *Oklevelek az árpádkori magyar bányászat történetéből*. Miskolci Egyetem Levéltára. – (Internetes közlés.)
- Urbán = Urbán Mihály: Kapnikbánya bányaművelésének története. = *BKL*, 1897. 359-363., 377-383., 393-401.
- Wenzel 1863. = Wenzel Gusztáv: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. = *Magyar Történelmi Tár*, 12. 1863. 274–285.
- Wenzel 1866. = Wenzel Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Buda, 1866.
- Wenzel 1876. = Wenzel Gusztáv: *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucei Dóczyakkal 1494-1548*. Bp. 1876. MTA. (Értekezések a történeti tudományok köréből, VI. köt. 6. füz.)
- Wenzel 1877. = Wenzel Gusztáv: *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. Tanulmány az összehasonlító jogtudomány szempontjából*. Bp. 1877. MTA. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, IV. köt. 9. füz.)
- Wenzel 1880. = Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. MTA.
- Wenzel 1882. = Wenzel Gusztáv: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Bp. 1882. MTA. (Értekezések a történeti tudományok köréből, X. köt. 4. füz.)
- Wenzel 1883. = Wenzel Gusztáv: Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és részvállalatának történetéhez = *Történelmi Tár*, 1882. 622-670., 1883. 61-98., 262-288., 462-491.
- Zakar = Zakar János: Néhány érdekes kézírásos bejegyzés az 1571. évi Miksa-féle bányászati rendtartást tartalmazó kötet végén. = *BKL Bányászat*, 104. évf. 1971. 10. sz. 708-710.

Földrajzinév-mutató

Összeállította: **Papp Andrea és Kálnay Dániel**

A mutatóban a bányahelyekre, településekre stb. a leginkább ismert magyar vagy idegen nevükön lehet keresni, melyek után zárójelben feltüntettük a szövegben szereplő név- és írásváltozatokat is.

A

Abaúj vármegye 92, 108
Abaúj-Torna vármegye 89, 99, 106
Abrudbánya (Abruth) 130, 131, 145
Afrika 17,
Akna-hegy (Acnahege) 138
Aknasugatag 154
Albánia 119
Alsóka patak 112
Alsó-Fehér vármegye 130, 144-145
Alsó-Magyarország 7, 39, 41, 47, 48, 49, 53, 66, 71, 82, 120, 152, 153, 156
Alsóújfalu 117
Alsózáp (Alsozap) 150
Anglia 23
Arad vármegye 33, 35, 127, 138, 139, 149
Aranyida l. Idabánya
Aranyas (Aureus) 49
Aranyas patak 50
Aranyosbánya l. Offenbánya
Aranyosszék 144
Augsburg 123

Ausztria 11, 23, 143

Árva 39, 62

B

Bagana 50
Bajorország 26
Bakabánya (Baka) 42-44, 46, 47, 49-51, 74, 81
Bakonybél 34
Bamberg 92
Bács 27, 69, 112
Bánság 7, 146
Bányapatak (Hont megye) 87
Bányapataka (Újvágás) 91
Barcaság (Borza) 133, 134
Bars vármegye 39, 41, 51, 61, 81-83
Bécs 17, 63
Belényes 127
Bélabánya (Dilln, Dylln, Dyllnis, Fejérbánya, Fehérbánya, Feyerbanya) 40, 42-44, 46, 51-54, 74, 77, 81, 156
Bereg vármegye 114
Berzété 89
Beszterce (Bistricz) 120, 128, 141, 142

Besztercebánya (Besztercze-
bánya, Bistrice, Novozolium,
Novum Zolyum, Neusohl,
Newsoll) 18, 23, 26, 40, 42-
46, 48, 49, 54-61, 66, 67, 69,
70, 74, 81, 85, 104, 123, 153-
156

Bihar vármegye 127

Bisztrai (Bisra) 33, 35

Bobrouch 87

Bohorin 148

Bóca (Bocha) folyó 108

Boica l. Kisbánya

Borsod vármegye 89, 103, 153

Borostyánkő (Ballenstein) 41

Bosznia 139, 148

Brandenburg 137

Brassó 130, 133, 151

Breznóbánya (Bries, Brisna,
Brizna, Bresno, Brezno,
Bresnobanya) 43, 48, 82-85

Brünn 17

Buda 12, 14, 16, 18, 22-24, 42,
45, 55, 57, 60, 62, 67, 84, 85,
96, 104, 109, 110, 119, 127,
129, 148-150

Bükksebnice (Biszvavnice) pa-
tak 51

Byrtz (possessio) 137

C, CS

Carko 145

Charancha 148

Chedezdeth 112

Chermele 134

Chernech 145

Chyba (birtok) 139

Czyrkendorff 92

Csanád 12, 16

Csehország (Bohemia) 23, 61,
63

Csetnek 50, 91, 108,

Csucsom 102

D

Delne 112

Dés (Dees) 126, 128, 134, 135,
141, 144

Désakna (Desocana, Deesakna,
Desakna, Deszakna) 126,
127, 135, 136, 143, 153

Désvár (Deeswar) 134, 135

Doboka vármegye 127, 134,
136

Dobsina (Dobschau, Dopsyna,
Dobsyna, Dobsijna,
Topsucha) 108-110

Dobsinapataka 110

Domoszló 149

Dömös 34, 137

Dwyn 96

E, É

Eger 33, 78, 109, 113, 136

Eisenburg l. Torockó

Eisenerz 143

Eperjes 95, 112, 136

Erdély (Transylvania, Transyl-
vania, Vltrasiluana) 15, 16,
22, 23, 26-29, 33-35, 71, 91,
107, 112, 119, 125-131, 133-
135, 137-139, 141-145, 153,
156

Esztergom (Strigonium) 9, 13,
14, 16, 22, 26, 30-33, 35, 40,
47, 51, 57, 66, 67, 70, 87,
101, 102, 110, 119, 129, 149

Európa 17
Ezemberg 110

F

Fehérbánya, Fejérbánya l. Béla-
bánya
Fehérvíz (Feyerwyz) 137
Felsew Hamor (Bars m.) 82
Felsőzáp (Felsezap) 150
Felsőbánya (FelseBanya, Felső
Bánya, Medio Monte) 114,
117, 118, 120-123
Felső-Fernezely 117
Felső-Magyarország 7, 42, 71,
89, 93-95, 108
Felső-Újfalu 117
Firenze 14, 19, 41
Flandria 41
Folkvár 97

G

Garam folyó (Gron) 39, 40, 42,
50, 51, 83
Garamszentbenedek (Szent-
benedek) 49, 51, 64, 85, 142
Garamszentkereszt (Szentke-
reszt) 85
Genova 19
Glanzenberg 79, 81
Gölnic patak (Gölnicvize,
Gelmech) 97, 109, 110
Gölnicbánya (Gölnic, Gölnicz
Banya, Gylnicz, Gilnich,
Göllnitz, Quiynylichbana)
57, 90-98, 100, 101, 104, 106,
152

Gömör vármegye 91, 92, 109,
153, 154
Gömör-Kishont vármegye 89,
101, 108, 109, 111
Gukes 50
Győr 41, 127, 150
Gyulafehérvár 136, 144, 145

H

Hainburg 11
Hatvan 60
Hegybánya (Siglesperch) 52
Helcmanóc (Henzmannsdorf)
97
Hernád folyó 99
Heves vármegye 149
Hodrusbánya (Hodrus, Hodritz,
Hodratz) 44, 60, 75, 77, 79
Hont vármegye 39, 49, 51, 70,
75, 86, 87
Honten 97
Horvátország 146
Hosszúmező 114, 115
Hunyad l. Vajdahunyad
Hunyad vármegye 130, 137,
139
Huszt (Huszth) 26, 27, 48, 114-
116

I

Ilkusz 20
Idabánya (Aranyida) 92, 100
Igen 145
Igló (Newdörffen, Zipser Neu-
dorf) 90, 93, 94, 98, 99, 110

J

Jára (Jara) 129
Jászó (Jaszov, Jossen) 92-95,
97-101, 103, 105, 108, 109,
112
Jekelfalva (Jekelfalu, Jekels-
dorf) 91, 97, 98
Jenő (Jenew) 151
Jolsva (Ilswa) 92

K

Kalocsa 31, 36, 111, 112
Kapnikbánya (Kapnek) 114,
117, 120-122, 153, 156
Karánsebes 130
Kassa 17, 23, 24, 93, 103-105,
127
Keczerlipóc (Lipolch, Lypolch)
147
Keve 127
Királybóca (Boch, Bóca) 108
Kisbánya (Kysbanya, Boica,
Perneseyfen, Pernseyfen,
Medwepathaka, Medvepata-
ka) 139, 140, 156
Kisbánya (Kysbanya, Zemplén
vm.) 92, 93
Kojso (Koissó, Koisdorf) 97
Kolozs vármegye (Kolos) 127,
129, 138
Kolozsakna (Acna, Clus, Kulus-
akna, Kolos) 126, 127, 138,
141, 143, 144
Kolozsvár (Coloswar) 129, 138
Kolozsmonostor 129, 132, 138,
139, 141, 144
Komárom 71

Korpona (Karpfen) 40, 43, 48,
50, 86, 87, 91
Königsberg l. Újbánya
Körmöcbánya (Körmöc, Krem-
nitz, Kremniczia, Keremnice)
16, 17, 20, 23, 26, 27, 42-46,
48, 49, 53, 58, 60-69, 78, 81,
82, 85, 94, 104, 122, 145,
154, 155
Kőrösbánya (Keresbánya, Cy-
bebanya, Csibebánya, Körös,
Olthumperg, Altenberg,
Altenberck, Altumburgh)
128, 130, 139, 140, 156
Kőrösfő (Kewrysfew) 128
Kővár (Kewwar) 121, 122
Köved (Kövesd) 146
Középbánya 119, 121
Krakkó 17, 45, 56, 57
Krassó-Szörény vármegye
(Szörény) 124, 146
Krasznahorka (Krasznahurka)
106
Krompach 90, 97
Kuttenberg 61

L

Laun (Csehország) 63
Láposbánya (Lapus, Laposba-
nya) 117, 124
Lassúpatak (Lassyupatak, Still-
bach, Stilpach, Stelbach, Styl-
bach) 92, 110, 111
Lelesz 92, 118
Lengyelország 98
Libetbánya (Libethen, Libeth)
42-44, 46, 69, 70, 74
Licenissa (terra) 134

Likava 48
Lippa 16
Liptó vármegye 39, 86, 87,
108, 137
Losoncz 40
Lőcse 17, 23, 105, 106
Lupsa 132, 133

M

Magyarország (Hungaria, Hungern, Ungariae) 6, 9-16, 19, 20, 23, 25, 26, 28, 31, 32, 41, 43, 44, 55, 58, 71, 76, 91, 92, 106, 119, 123, 145, 146, 152-156 (l. még Alsó- és Felső-Magyarország)
Magyar Királyság 15, 30, 90, 153
Margitfalva (Sanct Margarethen) 97
Máramaros vármegye 22, 27, 48, 114-117, 127, 144, 154
Máramarossziget (Szigeth, Szigeth) 114-116
Márkuska 50
Maros folyó 35, 36, 133
Martonyi 110
Mecenzéf 92, 101
Meggyes 124
Mittelberg 123
Merény (Wagendrüssel, Vagendrüssel, Vagedruzsel) 90, 97, 111
Misnia (Meissen Grófság) 23
Mitrovica (Sirmium) 148
Modrus 58
Mohács (Mohach) 18, 30, 152
Morvaország 40

Moszkva 25
Muzay 92

N

Nadabula 102
Nagybánya (Nagbanya, Asszonypataka, Rivulus Dominarum, Rivulidominarum,) 24, 26, 27, 33, 114, 117-123, 139, 140, 156
Nagybörzsöny (Bersen) 87, 88
Nagyszeben 23, 144
Nagyszöllős 114
Nagyszombat 127
Nagyvárad 125
Naszód 128, 141
Nána (Nana) 35
Németi 75
Németlipcse (Lipche, Lipcse) 46, 54, 83-87
Németország 11, 20, 92, 152
Nessicha 134
Neusohl l. Besztercebánya
Neustadt (Neustad) 123
Nógrád vármegye 39
Nousyr (birtok) 134
Nürnberg 20, 60
Nyitra vármegye 33, 35, 39, 41

O

Offenbánya (Offenbania, Offombanya, Aranyosbánya) 18, 122, 128, 130, 132, 133
Ohor terra 105
Olt folyó 133
Ortut 44
Óvár (Selmecbánya) 79

P

Pálélése 127
Pannonhalma 33, 35, 150, 151
Párkány (Cokot) 35
Pécs (Quinqueecclesiae) 16,
57, 126, 134, 149-151
Pécsvárad (Montis Ferrei) 34,
151
Pelsőc 89, 91, 108, 109
Pest 30, 66, 80, 127
Petriz 146
Pilis vármegye 81
Porno 36
Pozsony 39, 41, 127
Pozsega vármegye 146, 147
Prakoncs (Prackendorf) 97
Pukkantz l. Bakabánya

R

Radna (Rodna) 141
Remete (Szepesremete) 97, 104
Regensburg 20
Regéc 12
Richnov 90
Rimabánya (Rymua) 111
Rivulus Dominarum l. Nagyba-
nya
Rohonc 150
Rónaszék 154
Rózsahegy (Rosenberg) 87
Rozsnyó (Rosenau, Rosznawen)
93, 94, 101, 102
Rudabánya (Rwden, Rwdaba-
nya) 89, 92-94, 103
Rudabányácska (Szépbánya)
38, 112, 153

Rudnik (Rudistha, Rwdystha)
149
Ryska (birtok) 139

S

Sandberg 55, 67
Sanct Georgenthal 57
Saskő (Saaskew) 46, 52, 53,
64, 77, 84
Ság 46, 84, 85
Sáros vármegye 89, 95, 112,
113, 116, 136
Sárospatak 112
Schemnitz l. Selmechánya
Sebespatak 129
Segesvár 28, 128
Selmechánya (Bana, Zebnech
Bana, Schemnitz, Schebnitz,
Schebnicia, Schemniczbanya)
33, 40-46, 49, 50-53, 60, 61,
69-71, 73-82, 83, 85, 97, 103,
145, 152, 153, 155, 156
Sembecz 146
Sopron 127
Sófalva (Székelyföld) 128
Sókút (Sookuuth) 147
Sólymos 142
Sóvár (Sowar) 112, 113
Sópatak (Sowpatak) 112, 113
Stein 11
Stillbach l. Lassúpatak
Stósz 97
Sumhegy 91
Sütő-völgy 112
Svedlér 97, 104, 106

SZ

Szabolcs 12,
Szalonna 110
Szamos folyó 135
Szádvár (Zardvar) 106
Szatmár vármegye 16, 71, 114,
119, 123, 124, 127
Szatmárnémeti (Nempti) 124
Száva folyó 127
Száva-hegy (Zavahege) 112
Szeben 122, 130, 132, 140, 144
Szeged (Ciggedin) 35, 36
Székakna 126, 127, 129
Székelyföld 128
Szék (Zek, Zeek) 128, 141, 143
Székesfehérvár 127, 146
Szentiványi-Bóca 108
Szepes vármegye 89-91, 95,
97-100, 103-107, 110, 111,
152, 153
Szepsi 100
Szépbánya I. Rudabányácska
Szerbia 139, 148, 149
Szerémség (Szerém, Sirim) 12,
14, 16, 126, 149, 150
Sziget, Szigeth, Sigeth I. Mára-
marossziget
Szilágy vármegye 114
Szilézia 56, 58
Szlatina (Slatenaw) 128
Szlavónia 12, 14, 16, 26, 31,
42, 146, 148
Szomolnok (Schmölnitz,
Schmylnycz, Schmylnych,
Smolnukbanya, Sumolnuch-
banya, Smelniczbania, Zu-
mulnukbanya) 16, 17, 57, 62,
91-94, 97, 98, 100-106, 110,
111

T

Tapolnycsa folyó 41
Tardos 31, 40
Técső (Thechew, Tecző) 114-
116
Telkibánya (Telken, Telukbá-
nya, Thelkybanya, Teluky)
92-94, 106, 107, 112, 152
Temes vármegye 140, 146
Temesvár 15
Teplice (Theplycze) 99
Thóti 75
Thwlya (vasbánya) 137
Thüringia 57
Tisza folyó 127
Torda (Thurda, Thorda) 49,
126, 127, 129, 142-144, 154
Torda-Aranyos vármegye 129,
132, 142-144
Torockó (Eisenburg) 143, 144
Torontál vármegye 146
Trencsén vármegye 39, 127
Túróc vármegye 39
Tynna 81

U

Udvarhely vármegye 128
Ugocsa vármegye 114
Újbánya (Königsberg, Kunus-
perg, Királyhegy) 42-44, 46,
68, 81, 82, 155
Újhely (Sátoraljaújhely) 112
Újvár 46
Ung vármegye 89
Ungvár 103

V

Vajdahunyad 137, 138
Vajkóc (Wolkons) 97
Várad 16, 119, 121, 122, 127,
145
Várkony 127
Vas vármegye 150
Vásárhely (Wasarhel) 144
Vasvár 127
Velence 15, 19, 40
Velencei Köztársaság 41, 54
Veszprém 75, 87, 126
Viberhübl 79
Vihnye 78
Világos (Világosvár, Világos
vár) 119, 139, 140
Visegrád 17
Visk 114, 115
Vízakna (Wyzakna) 127, 144
Vörösvágás (Veres Vagas) 95

Z

Zágráb 36, 47, 127
Zagyva folyó 127
Zala vármegye 12
Zalatna (Zalathna, Zlathnya-
bania) 130, 145
Zarbouth 112
Zazurbánya (Szazár, Szazár-
hegy) 117, 119
Zemplén vármegye 89, 91-93,
112, 150
Zennabánya 150
Zipser Neudorf l. Igló
Zólyom 40, 120
Zólyom vármegye 39, 44, 47,
54, 56, 58, 61, 69, 82, 8
Zsakarócz (Soekelsdorf) 97

*Telkibánya középkori várospecsétjének rajza.
(14. sz.)*

A könyv megjelenését támogatták:

AB Hatvan Kavicstermelő és Forgalmazó Kft. (Pécs);

Azimut 90 Bányászati, Geodéziai és Szolgáltató Kft.
(Kazincbarcika);

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei
Bányásztörténeti Múzeum (Rudabánya);

Colas – Északkő Bányászati Kft. (Tarcal);

EDIAFILT Kovaföld Termelő és Feldolgozó Kft. (Erdőbénye);

Magyar Bányászati Hivatal (Budapest);

Mészáros Tímea (Kazincbarcika);

OMYA Hungária Mészkefeldolgozó Kft. (Eger);

OMBKE Rudabányai Helyi Csoportja (Rudabánya);

Perlit-92. Bányászati és Feldolgozó Kft. (Pálháza);

Veres Imre (Rudabánya);

Zempléni Keletmagyarországi Kőbányák Bányászati Kft.
(Sárospatak).

Köszönjük!

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KIADVÁNYOK

- Agricola, Georgius:** *Bermannus, avagy beszélgetés az ásványok csodálatos világáról...* Miskolc – Rudabánya, 1994. 234 old.
- A rudabányai vasérctelep a korai szakirodalomban 1882-1939.* Szerkesztette: Szakáll Sándor. Rudabánya, 2001. 134 old.
- Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei I.** Szerkesztette: Hadobás Sándor. Rudabánya, 2004. 123 old.
- Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei II.** Szerkesztette: Hadobás Sándor. Rudabánya, 2005. 145 old.
- Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei III.** Szerkesztette: Hadobás Sándor. Rudabánya, 2006. 162 old.
- Bányásztörténeti Közlemények I.* Rudabánya, 2006. 106 old.
- Bányásztörténeti Közlemények II.* Rudabánya, 2006. 107 old.
- Balogh Béla – Oszóczi Kálmán:** *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt.* Miskolc – Rudabánya, 2001. 166 old.
- Benke István:** *Telkibánya bányászatának története.* Miskolc – Rudabánya, 2001. 172 old.
- Garami Evelin:** *A rudabányai vasércdúsító története.* Rudabánya, 2005. 92 old.
- Hadobás Sándor:** *A szülőföld vonzásában. Válogatott írások.* Edelény – Rudabánya, 2003. 121 old.
- Hála József – Landgraf Ildikó:** *Magyarországi bányászmondák.* Rudabánya, 2001. 123 old.
- Hazslinszky Tamás:** *A Baradla-barlang 19. századi nevezetes látogatói.* Rudabánya, 2004. 92 old.
- Hubbes Éva:** *Benkő Ferenc egyetemjárása.* Rudabánya, 2004. 141 old.
- Kacs Kovics Lajos:** *Az alsó-magyarországi ércművelésről.* Rudabánya, 2005. 140 old.
- Lux Gyula:** *Nyelvi adatok a délszepesi és dobsinai német nép településtörténetéhez.* Rudabánya, 2004. 110 + IV old. (Reprint kiadás.)
- Mikulik József:** *A bánya- és vasipar története Dobsinán. (1880).* Rudabánya, 2003. 80+IV old. (Reprint kiadás.)
- Münnich Adolf:** *A felső-magyarországi bányapolgárság története. (1895).* Rudabánya, 2003. 128+2 old. (Reprint kiadás.)
- Péchy Antal kisebb munkái.* Rudabánya – Miskolc, 1993. 247 old.
- Pintér Jenő:** *Gvadányi József.* Rudabánya, 2005. 70 old.
- Poda, Nicolaus:** *A selmeci bányagépekről. Bergmaschinen von Schemnitz.* Miskolc – Rudabánya, 2002. 144 + 126 old. (Reprint + magyar fordítás.)
- Szakáll Sándor – Morvai Gusztáv:** *Ércutatások Magyarországon a 20. században.* Miskolc – Rudabánya, 2002. 247 old.
- Szemán Attila:** *Szintes szállítás a magyarországi ércbányászatban a kezdetektől a 19. század derekáig.* Rudabánya, 2003. 88 old. 67 ábra.
- Uzsoki András:** *Adalékok az aranymosás történetéhez és technikájához.* Rudabánya, 2004. 92 old.
- Zsámboki László:** *Selmeci ezüst, körmöci arany. Válogatott tanulmányok a szerző születésének 70. évfordulója tiszteletére.* Rudabánya – Miskolc, 2005. 332 old.

A felsorolt kiadványok megvásárolhatók:

Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, 3733 Rudabánya, Petőfi u. 24. Tel.: 48/353-151.